

socialno delo

letnik 35 - december 1996 - št. 6

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani

Vse pravice pridržane

Izdajateljski svet

Vika Bevc

Vito Flaker

Anica Kos

Blaž Mesec (predsednik)

Pavla Rapoša Tajnšek

Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredništvo

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)

Srečo Dragoš (raziskave)

Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana

tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122

e-pošta socialno.delo@uni-lj.si

Strokovni svet

Franc Brinc

Gabi Čačinovič Vogrinčič

Bojan Dekleva

Andreja Kavar Vidmar

Zinka Kolarič

Mara Ovsenik

Jože Ramovš

Tanja Rener

Bernard Stritih

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati v dveh izvodih na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtor fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (1996).

Časopis finančno podpirata Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993)
sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa.

Tisk: Paco, Ljubljana

Iz urednikove beležke

Pričujočo – zaradi obsežnosti prejšnje nekoliko tanjšo – številko vpeljuje Andreja Kavar Vidmar z analizo slovenske delovne zakonodaje z vidika varstva žensk in varstva enakopravnosti spolov pred zakonom in ugotavlja – med drugim – določeno protislovnost v naprednosti zakonodaje na eni strani in veliki nekonsistentnosti njenih posameznih segmentov na drugi.

V nadaljevanju nam Andreja Klemenc-Žvkart predstavi dva primera prakse centra za socialno delo glede dodelitve otrok po razvezi. Primera sta vsakdanja, a prav v tem zelo poučna. Opazno je dvojje: prvič, problematika otrok, ki so v postopku razveze pogosto žrtev konflikta med (bivšima) partnerjema, in drugič, problem centrov, ki morajo delati s slabo motiviranimi partnerjema in ju pripraviti do tega, da se osredotočita bolj na koristi otrok kakor na njun medsebojni odnos.

Naj ob tem znova zapišemo, da bi si v uredništvu SD zelo želeli še več prispevkov, ki temeljijo na opisu primera, in vabimo vse, ki imajo priložnost predstaviti kakšen primer, da to tudi storijo. Vsi podatki, iz katerih bi bilo mogoče identificirati posameznike, naj bodo spremenjeni ali izključeni – če ne, bomo to storili v uredništvu.

Prejšnja številka SD je bila posvečena jubileju – 40. obletnici Visoke šole za socialno delo. Ker se vsi prispevki, napisani za to priložnost, niso mogli uvrstiti vanjo, objavljamo tokrat še prispevek, v katerem se Marija Ovsenik loteva širših znanstvenoteoretskih in epistemoloških vidikov vede o organizaciji in managementu.

Andreja Kavar Vidmar

UPOŠTEVANJE DRUŽINE V DELOVNEM PRAVU

UVOD

V družboslovni literaturi se v zadnjem času pogosto pojavljajo teme, kot so usklajevanje delovnega in družinskega življenja, družini prijazno delovno okolje, delavci z družinskimi obveznostmi in podobno. Ljudje postajajo vedno bolj občutljivi za kakovost življenja nasploh, kamor sodi tudi razmerje med svetom dela in družino.

Usklajevanje delovnega in družinskega življenja je načeloma spolno nevtrarno, vendar se praviloma povezuje z vprašanjem zaposlovanja in dela žensk. Prevladujoči model delitve domačega dela in skrbi za otroke je tak, da ženskam navadno nalaga večja bremena. Naraščanje občutljivosti za pravice človeka, med katerimi je ena prvih enakost pred zakonom, in naraščanje deleža žensk med zaposlenimi sta potrebo po usklajevanju delovnega in družinskega življenja še okrepila.

Moderni management se vedno bolj zaveda pomena družine za delavce in za uspešnost podjetja. Vendar to vprašanje ni novo. Delovno pravo je že v svojih začetkih vsebovalo norme, ki upoštevajo družinsko življenje delavcev, npr. omejevanje nočnega dela žensk. Tudi danes je delovno pravo tista pravna disciplina, ki vsebuje največ norm o upoštevanju družinskih razmer zaposlenih.

Pravna podlaga upoštevanja družinskih razmer delavcev na področju dela je pomembna za socialno delo v podjetjih.

Pomoč delavcem pri reševanju težav, ki jih imajo v zvezi z delom, je po zakonu o socialnem varstvu (11. in 18. čl.) storitev socialnega varstva.

V prispevku nameravamo prikazati delovnopravne norme, ki v Sloveniji urejajo usklajevanje delovnega in družinskega življenja, jih ilustrirati z nekaj podatki iz drugih držav in spodbuditi razmišljanje o obstoječi in bodoči ureditvi.

PREGLED PRAVNIH VIROV

Za razmerje med delovnim in družinskim življenjem so pomembne nekatere določbe Ustave republike Slovenije iz poglavja o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah. V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično in drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj ali katerokoli drugo osebno okoliščino. Zagotovljena je svoboda dela. Vsakdo prosto izbira zaposlitev. Vsakomur je pod enakimi pogoji dostopno vsako delovno mesto. Država varuje družino, materinstvo, očetovstvo, otroke in mladino ter ustvarja za to varstvo potrebne razmere. Starši imajo pravico in dolžnost vzdrževati, izobraževati in vzgajati svoje otroke.

Delovna razmerja delavcev, ki delajo pri organizacijah in delodajalcih v Republiki Sloveniji, se urejajo v skladu z ratificiranimi mednarodnimi konvencijami, zakonom o temeljnih pravicah iz delovnega

razmerja (ZTPDR, ki se uporablja kot republiški zakon), zakonom o delovnih razmerjih (ZDR), kolektivnimi pogodbami oziroma splošnimi akti. Od uveljavitve ZDR 24. 4. 1996 se je pravni sistem delovnih razmerij temeljito spremenil. Slovenija je postala samostojna država, sprejela je ustavo, postala članica Mednarodne organizacije dela, sprejela je konvencije MOD, ki jih je ratificirala nekdanja Jugoslavija, sprejela je vrsto zakonov, ki posegajo na področje dela, sklenjene so bile številne kolektivne pogodbe (Žužek 1994: 8). Področje dela še ni sistematično urejeno in usklajeno s spremembami v političnem in gospodarskem sistemu, kar povzroča pravne probleme in številne delovne spore.

Kolektivne pogodbe (v nadaljevanju: KP) združena delojemalcev (sindikati) in delodajalcev, v okvirih, ki jih postavljajo državni predpisi, podrobneje urejajo pravice in obveznosti delavcev. KP so lahko za delavce ugodnejše kot zakon, ne smejo pa predvidevati manjših pravic. Na območju države veljata splošna kolektivna pogodba za gospodarstvo (SKPG) in kolektivna pogodba za gospodarstvo (KPNG). V veljavi je 30 KP za posamezne dejavnosti in dve KP za poklice (zdravniki in novinarji). KP so za položaj družine zanimive v dveh pogledih: kot avtonomni pravni viri in kot izraz pojmovanj, ki jih imajo o družini sindikati in delodajalci. Način, kako so pogodbeni partnerji upoštevali družinsko življenje delavcev, izraža posebnosti posameznih dejavnosti, praktične probleme, razmerja moči in stališča o družini in o delovni in družinski vlogi delavcev in delavk, mater in očetov.

V nadaljevanju bomo najprej povzeli tiste konvencije Mednarodne organizacije dela (MOD), ki so pomembne za obravnavano temo, nato pa bomo, sledeč sistematični ZDR, prikazali tiste institute delovnega prava, pri katerih slovenska zakonodaja in KP urejajo posamezne vidike usklajevanja delovnega in družinskega življenja.

Slovenija je ob vključitvi v Mednarodno organizacijo dela z aktom o notifikaciji nasledstva (Ur. l. RS 54/92, MP 15/92) sprejela obveznosti iz konvencij MOD, ki jih je ratificirala nekdanja Jugoslavija. Za obravnavano temo so pomembne konvencija št. 3 o zaposlovanju žena pred in po porodu iz leta 1919, ki je bila leta 1952 revidirana s konvencijo št. 103 o varstvu materinstva, konvencija št. 45 o zaposlovanju žensk pri podzemeljskih delih v rudnikih vseh kategorij, konvencija št. 89 o nočnem delu žensk v industriji, konvencija št. 111 o prepovedi diskriminacije pri zaposlovanju in konvencija št. 156 o enakih možnostih delavcev in delavk in njihovem enakem obravnavanju (delavci z družinskimi obveznostmi). Posamezne konvencije MOD se ne prilegajo več povsem sodobnim družbenim, ekonomskim in tehnološkim razmeram. Na nekaterih področjih je nacionalna zakonodaja presegla raven pravic, predvidenih s konvencijami. V vsakem primeru pa konvencije predstavljajo mednarodno pravno garancijo določenega položaja delavcev in delavk.

KONVENCIJA ŠT. 103 O VARSTVU MATERINSTVA

Konvencija št. 103 priznava ženskam pravico do porodniškega dopusta in do prekinjanja dela zaradi dojenja.

Vsaka ženska, za katero velja konvencija, ima pravico do porodniškega dopusta na podlagi zdravniškega spričevala, v katerem je naveden predvideni datum poroda. Dopust mora trajati najmanj 12 tednov, od tega je treba najmanj 6 tednov izkoristiti po porodu. V času porodniškega dopusta ima ženska pravico do denarnega nadomestila in zdravstvene pomoči. Zdravstvena pomoč zajema predporodno pomoč, pomoč ob porodu in po porodu. Izvaja jo diplomirana babica ali zdravnik. Če je treba, se zagotovi bivanje v bolnišnici. Upoštevati je treba prosto izbiro zdravnika in bolnišnice. Višino denarnega nadomestila določi

nacionalna zakonodaja tako, da je zagotovljeno vzdrževanje matere in otroka v dobrih higienskih pogojih in na dostojni ravni.

Ženskam, ki nimajo pravice do porodniškega dopusta, je treba zagotoviti socialno pomoč, če za to izpolnjujejo pogoje cenusa.

Če ženska otroka doji, je upravičena v ta namen prekiniti delo za eno ali več obdobij, katerih trajanje določi nacionalna zakonodaja. Prekinitve dela zaradi dojenja morajo biti vračunane v delovnik in plačane, če tako določajo nacionalna zakonodaja ali kolektivne pogodbe.

V času porodniškega dopusta je porodnici prepovedano odpovedati delovno razmerje.

KONVENCIJA ŠT. 45

O ZAPOSLOVANJU ŽENSK PRI PODZEMSKIH DELIH V RUDNIKIH VSEH KATEGORIJ

Bistvo konvencije je vsebovano v 2. členu: »Nobena ženska, ne glede na starost, ne sme biti zaposlena na podzemskih delih v rudnikih.« Nacionalna zakonodaja lahko predvidi izjeme za osebe, ki so na vodilnih položajih; za osebe v zdravstvenih in socialnih službah; za vajence (smiselno: vajenke), ki morajo zaradi strokovnega izobraževanja opraviti določen del staža na podzemskih delih v rudnikih, in za vse druge osebe, ki morajo v določenih primerih odhajati na podzemsko dela v rudnikih zaradi opravljanja del, ki niso fizična.

KONVENCIJA ŠT. 89

O NOČNEM DELU ŽENSK V INDUSTRIJI

Mednarodno urejanje nočnega dela žensk ima zgodovino že iz časa pred ustanovitvijo MOD. Na diplomatski konferenci l. 1906 v Bernu je bila sprejeta konvencija o prepovedi nočnega dela žensk, ki jo je do leta 1914 ratificiralo 13 držav, med njimi Avstro-Ogrska. Prepoved nočnega dela žensk na slovenskem ozemlju je torej veljala že tedaj (Kyovsky, Radovan 1975: 186). Ko je bila leta 1919 ustanovljena MOD, je že na prvem

zasedanju sprejela konvencijo o nočnem delu žensk. Konvencija iz leta 1919 je bila delno revidirana leta 1934 in nato leta 1948. Revidirano konvencijo št. 89 iz leta 1948 je ratificirala SFRJ.

Značilnost konvencije št. 89 je, da nočnega dela žensk ne prepoveduje povsod, ampak samo v določenih dejavnostih. Za industrijska podjetja se po tej konvenciji štejejo industrija vključno z ladjedelništvom, gradbena podjetja, rudniki in kamnolomi. V teh pojetjih je nočno delo žensk, ne glede na njihovo starost, prepovedano.

Izraz »nočni čas« pomeni po konvenciji obdobje najmanj 11 nepretrganih ur, ki ga določi pristojna oblast in mora vključevati najmanj sedem neprekinjenih ur med 22. uro zvečer in 7. uro zjutraj.

Pri prepovedi veljajo tri vrste izjem: konvencija ne velja za ženske, ki so na vodilnih mestih ali na odgovornih mestih tehnične narave in za ženske, ki delajo v zdravstvenih in socialnih službah ter ne opravljajo fizičnega dela. Ne uporablja se v primeru prekinitve dela zaradi višje sile ter v primeru, ko je treba preprečiti kvarjenje surovin ali drugih hitro pokvarljivih materialov. Če zaradi posebno resnih okoliščin zahteva nacionalni interes, se lahko prepoved nočnega dela žensk z odločitvijo vlade in po posvetovanju z zainteresiranimi organizacijami delodajalcev in delavcev ukine. O ukinitvi prepovedi mora vlada obvestiti generalnega direktorja Mednarodnega urada za delo v svojem letnem poročilu o izvajanju konvencije.

Prepoved nočnega dela za ženske po konvenciji MOD št. 89 je po odločbi Evropskega sodišča (zadeva Stoeckel) v nasprotju s 5. členom Direktive Evropske skupnosti o enakem obravnavanju moških in žensk na področju dela. Članice Evropske Unije, ki so ratificirale konvencijo MOD št. 89, so jo dolžne odpovedati (Biagi 1995: 38). To bo morala storiti tudi Slovenija, če se včlani v Evropsko Unijo. Mednarodna organizacija dela priporoča ratifikacijo modernejšje konvencije o nočnem delu št. 171.

KONVENCIJA ŠT. 111

O DISKRIMINACIJI PRI ZAPOSLOVANJU IN POKLICIH

Konvencija št. 111 iz leta 1958 sodi v skupino konvencij, ki se nanašajo na temeljne človekove pravice. Konvencija št. 111 kot diskriminacijo definira vsako razlikovanje ali dajanje prednosti na temelju rase, barve, spola, vere, političnega prepričanja, nacionalnega ali socialnega porekla, ki izniči ali ogroža enake možnosti ali postopek pri zaposlovanju ali poklicih. Za diskriminacijo se ne štejejo posebni ukrepi varstva ali pomoči, ki jih predvidevajo druge konvencije ali priporočila MOD. Vsaka članica lahko opredeli kot nediskriminatorske vse druge potrebne ukrepe v korist posebnih potreb oseb, ki jim je splošno priznано varstvo ali posebna pomoč nujna zaradi spola, starosti, invalidnosti, družinskih dolžnosti in socialne ali kulturne ravni.

Diskriminacija delavcev z družinskimi obveznostmi v tej konvenciji še ni izrecno prepovedana, lahko jo prepovedo države članice same.

KONVENCIJA ŠT. 156

O ENAKIH MOŽNOSTIH DELAVCEV IN DELAVK
IN NJIHOVEM ENAKEM OBRAVNAVANJU
(DELAVCI Z DRUŽINSKIMI OBVEZNOSTMI)

Konvencijo št. 156 je Generalna konferenca MOD sprejela leta 1981. V preambuli ugotavlja, da konvencija MOD št. 111 o diskriminaciji glede zaposlitve in poklica iz leta 1958 ne navaja izrecno razlik, ki izvirajo iz družinskih obveznosti. Zato so potrebne dopolnilne norme. Preambula konvencije 156 opozarja zlasti na 14. odstavek uvoda Konvencije OZN o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk iz leta 1979, ki govori o tem, da se države podpisnice »zavedajo, da je treba spremeniti tradicionalno vlogo moškega in ženske v družbi in v družini, da bi dosegli popolno enakost med moškimi in ženskami«. Generalna konferenca MOD ugotavlja, da so problemi delavcev z družinskimi obveznostmi širša vprašanja, ki se nanašajo na družino in družbo in jih je treba upoštevati v državni politiki. Treba

je zagotoviti dejansko enakost glede možnosti in obravnavanja med delavci in delavkami z družinskimi obveznostmi ter med temi delavci(-kami) in drugimi delavci(-kami) (preambula, 7., 8. in 9. odst.).

Konvencija št. 156 se uporablja za delavce in delavke z obveznostmi do otrok, za katere skrbijo, če jim te obveznosti omejujejo možnost, da se pripravijo, vključijo, sodelujejo ali napredujejo v gospodarski dejavnosti. Uporablja naj se tudi za delavce in delavke z obveznostmi do drugih članov družine, ki jim je nedvomno potrebna njihova nega in pomoč. Državam nalaga, da preprečujejo diskriminacijo delavcev z družinskimi obveznostmi in jim omogočajo, da delajo, kolikor je mogoče, brez konflikta med zaposlitvijo in družinskimi obveznostmi. Delavcem z družinskimi obveznostmi je treba zagotoviti prosto izbiro zaposlitve in upoštevati njihove posebne potrebe glede delovnih razmer in socialne varnosti. Pristojni organi morajo ustrezno ukrepati, da bi javnost bolje razumela načelo enakih možnosti. Delavcem z družinskimi obveznostmi je treba omogočiti, da postanejo in ostanejo sestavni del delovne sile in da se po odsotnosti zaradi teh obveznosti ponovno vključijo v delo. Družinske obveznosti ne smejo biti same po sebi razlog za prenehanje delovnega razmerja. Določbe konvencije se lahko uveljavijo v zakonih, kolektivnih pogodbah, sodnih odločbah ali na drug primeren način.

ENAKOST IN DISKRIMINACIJA V KONVENCIJAH MOD

Enakost pred zakonom je temelj pravičnosti. Enakost pomeni, da je treba enake primere obravnavati enako, primere, ki so v relevantnih vidikih različni, pa različno. Iz tega ni razvidno, kdaj je neenako obravnavanje upravičeno (Faundez 1994: 3). Vprašanje je, katere so tiste pomembne značilnosti, zaradi katerih je treba primere, ki so si sicer enaki, obravnavati različno. Razlikovanje mora ustrezati izkušnjam iz vsakdanjega življenja. Skrajno pojmovanje enakosti, brez upoštevanja posebne narave nekega dejanskega in

pravnega položaja, lahko pripelje do neenakosti (Šturm 1996: 3).

Konvencija MOD št. 111 in številni drugi mednarodni akti prepovedujejo diskriminacijo na podlagi spola, konvenciji MOD št. 45 in 89 pa prav zaradi spola prepovedujeta delo pod zemljo oziroma nočno delo. Konvencija MOD št. 156 prepoveduje diskriminacijo delavcev z družinskimi obveznostmi in hkrati zahteva, da je treba upoštevati njihove posebne potrebe.

Tako imenovana pozitivna diskriminacija v delovnem pravu je utemeljena, če so med delavci pomembne razlike. Sposobnost roditi otroke je bistveni vidik, po katerem se ženske razlikujejo od moških, zato varstvo materinstva ni v nasprotju z enakostjo pred zakonom. Je razlika, zato morajo biti matere glede materinstva drugače obravnavane kot tisti(-e), ki to niso, v vseh drugih pogledih pa morajo biti obravnavane enako.

MOD meni, da je obveznost skrbeti za otroke in druge skrbi potrebne družinske člane pomemben vidik, po kateri se zaposleni razlikujejo. Zato je treba delavce in delavke, ki imajo družinske obveznosti, glede teh obveznosti obravnavati različno, v vseh drugih pogledih pa enako.

Vprašanju enakosti namenja pravna teorija v zadnjem času veliko pozornosti. Na področju zaposlovanja in dela je še posebej aktualno v povezavi z ukrepi za zagotavljanje enakih možnosti tistih, ki so (bili) v manj ugodnem položaju. (Faundes, Mills)

DRUŽINA V DELOVNOPRAVNI ZAKONODAJI IN KOLEKTIVNIH POGODBAH

Slovenska delovnopravna zakonodaja in kolektivne pogodbe izraz »delavec« največkrat uporabljajo za oba spola. V tem tekstu ga bomo uporabljali na enak način pri navedbah, povzetih iz pravnih virov. Instituti delovnega prava, ki upoštevajo družinske okoliščine delavcev, bodo opisani v skladu s sistematiko ZDR.

OPREDELITEV KROGA DRUŽINSKIH ČLANOV

Krog družinskih članov je opredeljen v družinskem pravu. Delovna zakonodaja in kolektivne pogodbe ga v primerih, ko upoštevajo družinske razmere delavcev, različno definirajo. Komisija za razlago SKPG je sprejela naslednje stališče:

V krog družine delavca štejemo ožje družinske člane: zakonca, otroke (zakonske in izvenzakonske) in posvojence, ki jih je delavec po zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih dolžan preživljati in jih je dejansko preživljal. Kolektivne pogodbe dejavnosti lahko tako opredeljen krog ožjih družinskih članov razširijo (razlaga 4. t. 44. čl. SKPG).

V kolektivnih pogodbah je krog družinskih članov razširjen v skladu z razlogi, zaradi katerih se upoštevajo družinske razmere.

RAZPOREJANJE DELAVCEV V DRUG KRAJ

Po ZDR (2. odst. 52. čl.) se lahko s KP določijo primeri in pogoji, pod katerimi je mogoče razporediti delavca na delo iz enega kraja v drugega brez njegove privolitve. SKPG določa, da delavca ni mogoče razporediti iz kraja v kraj brez njegovega privoljenja, če pot na delo in z dela traja v normalnih okoliščinah z javnimi prometnimi sredstvi več kot 4 ure, matere delavke z otrokom do treh let pa, če traja pot več kot 2 uri. KPNG ima enako formulacijo, le čas je skrajšan na 2 uri oziroma 1 uro. KP dejavnosti so varstvo razširile v različnem obsegu. Zvišujejo starost otrok, prepovedujejo razporejanje samohranilcev in delavcev z otroki do treh let. Nekatere KP ugodneje obravnavajo matere kot očete. Razporeditev v drug kraj je omejena tudi, če delavec neguje težje duševno ali telesno prizadetega družinskega člana.

Več KP za primer, da razporeditev delavca zahteva spremembo bivališča, določa, da mu je treba v drugem kraju zagotoviti enakovredne bivalne pogoje in

možnost šolanja otrok. Nekatere KP nava-
jajo »obvezno šolanje«, druge osnovno in
srednjo šolo.

Ena KP v zvezi z razporeditvijo v
drug kraj vpeljuje pojem »edini skrbnik
otroka«. Pojem edini skrbnik zajema vse
primere, ko za otroke skrbi samo en ro-
ditelj (oče ali mati) ali oseba, določena
kot edini skrbnik z odločbo pristojnega
organa. Do pravic, ki jih določa KP za edi-
nega skrbnika, je upravičen tudi delavec,
ki skrbi za otroka, ki prejema družinsko
pokojnino po drugem roditelju ali preživ-
nino od drugega roditelja. Do teh pravic
pa ni upravičen delavec, ki živi z drugim
roditeljem v izvenzakonski skupnosti.

PRENEHANJE POTREB PO DELAVCIH IZ OPERATIVNIH RAZLOGOV

Pri določitvi delavcev, katerih delo po-
stane trajno nepotrebno, se med drugim
upoštevata tudi socialno stanje. Kot ele-
ment socialnega stanja zakon navaja šte-
vilo nepreskrbljenih družinskih članov.
KP pri ugotavljanju socialnega stanja upo-
števajo dohodek na družinskega člana.
Kriterij »socialno stanje« je v posameznih
KP razčlenjen (glede na starost in število
otrok), preciziran (za nepreskrbljene se
štejejo otroci, ki živijo z delavcem v skup-
nem gospodinjstvu in nimajo lastnih
sredstev za preživljanje) ali dopolnjen
(negovanje otrok, zakonca ali staršev s
telesnimi hribami, bolezen v družini ali in-
validnost).

Začasna odsotnost z dela zaradi
izrabe porodniškega dopusta oziroma
dopusta za nego in varstvo otroka in težje
prizadetega invalida ter nosečnosti ne
sme biti upoštevana kot kriterij za ugo-
tavljanje nepotrebnih delavcev (6. al. 1.
odst. in 2. odst. 36.b čl. ZDR).

Delovno razmerje zaradi nujnih op-
erativnih razlogov ne preneha nosečnici
in delavki oziroma delavcu, ki je odsotna
(odsoten) z dela zaradi porodniškega
dopusta in dopusta za nego in varstvo
otroka (3. al. 36.c čl. ZDR). Te delavke
oziroma delavci so lahko uvrščeni med
presežke, lahko jim je tudi odpovedano
delovno razmerje, vendar jim 6-mesečni

rok, med katerim še lahko ostanejo v de-
lovnem razmerju v organizaciji, začne
teči šele z dnem, ko se vrnejo na delo.

Samo s soglasjem delavca lahko pre-
neha delovno razmerje obema zakon-
cema, ki sta zaposlena v isti organizaciji,
delavcu, katerega zakonec je prijavljen na
zavodu za zaposlovanje kot nezaposlen,
in delavki oziroma delavcu samohranilcu
z otrokom do dveh let starosti ali z
otrokom, ki je zmerno ali teže moten v
duševnem ali telesnem razvoju (4. odst.
36.d čl.). Z delavci iz 4. odst. 36.d člena
ZDR je po SKPG izenačen tisti, katerega
zakonec je z dokončnim sklepom v drugi
organizaciji določen kot presežek. Opo-
zoriti velja, da zakon ne vsebuje določbe,
ki bi v tem primeru partnerja v življenski
skupnosti izenačevala z zakoncem. Krši-
tev 36.c in 36.d člena ZDR je prekršek, ki
se kaznuje z denarno kaznijo najmanj
50.000 tolarjev za pravno osebo in naj-
manj 5.000 tolarjev za odgovorno osebo
(5. t. l. odst. 132. čl. ZDR).

DELOVNI ČAS

V poglavju o delovnem času se v ZDR na
družinske razmere nanaša 45. člen ZDR:

Kadar terjajo koristi predšolskega otro-
ka, lahko delavka sklone delovno raz-
merje oziroma ima pravico, da začne
delati s krajšim delovnim časom od pol-
nega, vendar ne manj od polovice pol-
nega delovnega časa. Po prenehanju
razloga za delo s krajšim delovnim ča-
som začne delavka opravljati delo s pol-
nim delovnim časom.

Delavka ima pravico do plače po dejan-
skem delu. V zavarovalno dobo se ji tako
delo šteje kot delo s polnim delovnim ča-
som (2. odst. 204. čl. Zakona o pokojnin-
skem in invalidskem zavarovanju - ZPIZ).
Te pravice ima po določbi 86. člena ZDR
lahko oče otroka, če se tako sporazumeta
z materjo delavko.

V posamičnih KP je glede delovnega
časa določeno, da delodajalec ne sme za-
htevati od delavca, da dela več od pol-
nega delovnega časa, če neguje ožjega

družinskega člana, kar je potrebno po mnenju zdravnika, ali v primeru, da si za čas nadurnega dela ne more zagotoviti varstva otrok. Po drugi določbi je treba za delo, daljše od polnega delovnega časa, pridobiti predhodno soglasje mater s predšolskim(-i) otrokom(-i).

LETNI DOPUST IN ODSOTNOSTI Z DELA

Letni dopust

Minimum letnega dopusta je po zakonu 18 delovnih dni. Zakon navaja razloge za povečanje letni dopust. Pravico do povečanega letnega dopusta imajo poleg drugih delavci, ki negujejo in varujejo težje telesno ali zmerno, težje ali težko duševno prizadeto osebo (4. odst. 56. čl. ZDR). Najbolj pogosto gre za nego družinskih članov, vendar zakon izrecno ne zahteva sorodstvene vezi med delavcem in osebo, ki jo neguje. Merila za podaljšanje letnega dopusta iz teh razlogov določajo KP. Pri odmeri dodatnih dni letnega dopusta po tem kriteriju nekatere KP izrecno postavljajo pogoje, da mora taka oseba živeti z delavcem v skupnem gospodinjstvu.

Večje število KP po tako imenovanem socialnem kriteriju odmerja staršem dodatne dneve letnega dopusta. Številne KP, vendar ne obe splošni, dajejo več dodatnih dni letnega dopusta materam kot očetom, oziroma, izenačujejo položaj očetov samohranilcev s položajem mater. Upoštevana sta starost (predšolski, 7 let, 10 let, 15 let) in število otrok. Npr.: »materam z otroki do 7 let starosti in očetom samohranilcem, če otrok živi pri njih - 3 dni«. Če otrok ne živi pri materi ali pri očetu samohranilcu, ni dodatnih dni letnega dopusta. Letni dopust je tisti institut, pri katerem so delavci oziroma očetje, če niso samohranilci, najbolj prikrajšani in diskriminirani. S tem je v bistvu prikrajšana družina. Prednost materinstva pred očetovstvom je izrazita. To ni v skladu s konvencijo MOD št. 156 o enakih možnostih delavcev in delavk (delavci z družinskimi obveznostmi), niti z ustavo Slovenije, po kateri država varuje

materinstvo in očetovstvo. Oče in mati imata enake pravice in obveznosti do otroka po predpisih družinskega prava, zato bi moralo tudi delovno pravo, vključno s KP, pri dopustu enako obravnavati očete in matere.

Letni dopust se lahko deli. Delavec mora v prvem delu izkoristiti najmanj 12 delovnih dni, drugi del pa najpozneje do 30. junija naslednjega leta (2. odst. 31. čl. ZTPDR). Izjemoma delavec, ki v tekočem koledarskem letu zaradi odsotnosti z dela zaradi bolezni ali porodniškega dopusta ter dopusta za nego in varstvo otroka ni mogel izrabiti letnega dopusta, ali pa je bila izraba prekinjena, lahko izrabi celotni letni dopust do 30. junija naslednjega leta (1. odst. 58. čl. ZDR).

Odsotnost z dela z nadomestilom plače

Delavec ima pravico do odsotnosti z dela zaradi osebnih okoliščin do sedem delovnih dni v posameznem koledarskem letu z nadomestilom plače (1. odst. 61. čl. ZDR). Primere določajo KP. Odsotnosti z dela do 7 delovnih dni z nadomestilom plače so v večini primerov povezane z dogodki v družini, kot so poroka, rojstvo, smrt, selitev ipd. (SKPG). Nadomestilo pripada delavcu tudi v primeru obrambe pred nesrečo, višje sile, ki neposredno grozi delavcu in njegovi družini, ali zaradi posledic take nesreče, ter v primeru težke nesreče ali hude bolezni ožjega družinskega člana.

Občutljivost za družinsko življenje izraža določba v neki KP, da se delavcem zagotovi nadomestilo za 1 dan ob vstopu otroka v prvi razred osnovne šole. Omenjena KP pri odsotnostih z dela z nadomestilom izrecno izenačuje posvojence z biološkimi otroki in posvojitelje s starši ter partnerja v izvenzakonski skupnosti z zakoncem. V neki drugi KP je predvideno do 7 dni odsotnosti z nadomestilom za spremljanje otroka na klimatsko okrevanje, če tako odredi zdravnik.

Po eni KP sme biti delavec odsoten z dela z nadomestilom, če išče nujno zdravniško pomoč zase ali za otroka, vendar največ tri ure za posamezen primer in ne več kot 20 ur na leto.

Ob institutu odsotnosti z dela z nadomestilom je krog družinskih članov v nekaterih KP razširjen. Nadomestilo npr. pripada ob smrti člana družine, kamor so poleg zakonca, otroka in staršev delavca všteti tudi drugi družinski člani, ki so z umrlim živeli v skupnem gospodinjstvu, in bližnji sorodniki: stari starši, brat, sestra, zakončevi starši.

Odsotnost z dela brez nadomestila plače

Delavec ima tudi pravico do odsotnosti brez nadomestila plače v primerih in ob pogojih, določenih s kolektivno pogodbo (1. odst. 62. čl. ZDR). Po neki KP se lahko delavcu odobri odsotnost z dela več kot 7 dni brez nadomestila, če skrbi za otroke brez varstva ali bolnega družinskega člana.

Pravico do odsotnosti z dela brez nadomestila plače ima tudi delavec z otrokom do tretjega leta starosti, če se njegovi interesi uskladijo z možnostmi delovnega procesa (2. odst. 62. čl. ZDR). Od delodajalca je odvisno, ali bo tako odsotnost dopustil. V tem času delavec nima pravic in obveznosti iz delovnega razmerja (mirovanje pravic). Ta čas šteje v zavarovalno dobo, če so plačani prispevki. Ugodnost mirovanja pravic je predvsem v tem, da ima delavec pravico nadaljevati delo, ko otrok dopolni tri leta starosti, ali tudi prej, če se tako sporazume z delodajalcem.

PRAVICA DO VRNITVE

Delavec, ki odide z zakoncem, ki je bil poslan v diplomatsko ali konzularno predstavništvo v tujini, ima pravico do vrnitve v organizacijo, v kateri je bil zaposlen pred tem. Pravica do vrnitve se lahko zagotovi tudi zakoncu delavca, ki je poslan na delo v okviru mednarodnega tehničnega ali prosvetnokulturnega sodelovanja ali v gospodarsko predstavništvo ter v lastna in v mešana podjetja v tujini (67. čl. ZDR). Za partnerja v življenjski skupnosti zakon pravice do vrnitve ne predvideva.

Delavke v delovnem razmerju imajo pravico do posebnega varstva med nosečnostjo, porodom in v zvezi z materinstvom (1. odst. 76. čl. ZDR). V okviru varstva materinstva ZDR obravnava prepoved določenih del za ženske, posebej za nosečnice, prepoved nočnega dela v industriji in gradbeništvu, prepoved nadurnega in nočnega dela za noseče ženske in delavke z otrokom do enega oziroma tretjega leta starosti in porodniški dopust.

Zakon ne ureja vprašanja zaposlovanja nosečih delavk, ki je v praksi zelo pereče. Po sodni praksi in stališčih pravne stroke dejstvo, da kandidatka za sklenitev delovnega razmerja ni navedla, da je noseča, doslej ni veljalo za razlog prenehanja delovnega razmerja zaradi zamolčanja ali dajanja neresničnih podatkov. Taka je tudi praksa Evropskega sodišča, ki ima diskriminacijo zaradi nosečnosti za neposredno obliko diskriminacije. Odklonitev zaposlitve noseče ženske zaradi dodatnih stroškov bi bila v nasprotju z določili Evropske Unije (Engels 1995: 3).

Prepoved določenih del za ženske

Prepoved določenih del zaradi varstva materinstva je v ZDR formulirana na naslednji način:

Dela, ki lahko škodljivo in s povečano nevarnostjo vplivajo na zdravje in psihofizične sposobnosti žensk, ki jih le-te ne smejo opravljati, zlasti zaradi varstva materinstva in še posebej v nosečnosti, se določijo s posebnim predpisom, ki ga izda republiški upravni organ, pristojen za zdravstveno varstvo (76. čl., 2. odst.).

Ta predpis še ni sprejet. V konkretnih primerih o tem, ali so pogoji na določenem delovnem mestu taki, da bi lahko škodljivo in s povečano nevarnostjo vplivali na zdravje in psihofizične sposobnosti delavke, odloča strokovnjak medicine dela (Žužek 1994: 84). Delo žensk na podzemeljskih delih v rudnikih je, razen izjemoma, za ženske prepovedano s konvencijo MOD št. 45.

Analiza citirane določbe ZDR kaže, da gre za tri skupine del, in sicer: (1) tista, ki jih ženske ne smejo opravljati v času nosečnosti, (2) tista, ki jih ženske ne smejo opravljati zaradi varstva potencialnega materinstva, in (3) tista, ki lahko škodljivo in s povečano nevarnostjo, torej bolj kot na moške, vplivajo na zdravje in psihofizične sposobnosti žensk.

Pri prepovedi del iz druge in tretje skupine gre za vprašanja, ki presegajo zdravstveni vidik. Zakaj zakon varuje reproduktivno sposobnost žensk, ne pa tudi moških? Ali je povečana nevarnost določenih del za posameznike odvisna od spola ali (tudi) od drugih lastnosti? Katere so tiste psihofizične sposobnosti žensk, na katere določena dela bolj vplivajo kot na moške? Kako uskladiti navedeno obliko posebnega varstva žensk, ki je izražena kot prepoved določenih del, s svobodo dela? Katera je v tem primeru tista pomembna razlika, zaradi katere je treba ženske drugače obravnavati kot moške? Pričakovati je, da bosta ta vprašanja formalno rešili nova delovna zakonodaja in sodna praksa, ki ji bo sledila.

Ker še ni predpisa, ki ga napoveduje 76. člen ZDR, se glede prepovedi del za noseče delavke uporablja 125. člen prejšnjega zakona o delovnih razmerjih iz leta 1978. Po tej določbi nosečnice ne smejo opravljati del oziroma nalog, ki so jim prepovedana po posebnih predpisih. Nosečnice pri takih delih je treba razporediti na drugo ustrezno delo. Pravico, da nosečnica na drugem delovnem mestu obdrži plačo, kot bi jo prejela na prejšnjem delovnem mestu, razen če je plača na delovnem mestu, na katero je razporejena, ugodnejša, določa tudi zdaj veljavni ZDR (77. čl.).

Prepoved nočnega dela žensk v industriji

Nočno delo povzroča v družinah težave zaradi problemov pri organizaciji vsakdanjega življenja in zato, ker moti stike med družinskimi člani (Carpentier, Casamian 1977: 44). Za tradicionalne poglede na družino je še zlasti moteče nočno delo žensk. Prepoved nočnega dela žensk v industriji in gradbeništvu je

urejena v skladu s konvencijo MOD št. 89 o prepovedi nočnega dela žensk. Delavke v organizaciji s področja industrije in gradbeništva ni mogoče razporediti na nočno delo, če bi ji delo v tem času onemogočilo najmanj sedem ur počitka med 22. in 7. uro naslednjega dne (1. odst. 45. čl. ZTPDR). Od prepovedi so v skladu s konvencijo prepisane tri vrste izjem: za delavke, ki imajo posebna pooblastila in odgovornosti ali ki opravljajo dela v zvezi z zdravstvenim, socialnim, in drugačnim varstvom delavcev; ko je nujno, da se nadaljuje delo, pretrgano zaradi višje sile, ki je ni bilo mogoče predvideti, in da se prepreči škoda na surovinah ali drugem materialu; ko to zahtevajo zelo resne družbenoekonomske, socialne in podobne okoliščine, pod pogojem, da dobi organizacija za uvedbo takega dela soglasje pristojnega organa (2.-4. odst. 45. čl. ZTPDR). Republiški upravni organ, pristojen za delo, odloči o soglasju po poprejšnjem mnenju inšpekcije za delo, upošteva kriterije, določene s kolektivno pogodbo.

Več kot tretjina KP omejuje nočno delo žensk. Kljub izpolnjenim pogojem ga ni mogoče vpeljati, ko gre za težja fizična oziroma zdravju škodljiva dela, ko je mogoče opraviti nočno delo z moško delovno silo in če proizvodne zmogljivosti v dnevnem delovnem času niso polno izkoriščene, oziroma, če delo ni ustrezno organizirano. Taka ureditev pomeni sicer večje varstvo za delavke, a omejuje zaposlovanje in razporejanje delavk oziroma daje pri nočnem delu, ki je bolje plačano, prednost moškim. Nobena KP ne predvideva, da se lahko delavke odrečejo tej ugodnosti.

Za delavke, ki kljub omejitvam delajo ponoči, so v štirih KP predvideni dodatni dnevi letnega dopusta, in to v večjem številu kot za moške, ki opravljajo nočno delo, npr. za ženske 3 dni, za moške 2 dni. Po eni KP pripada delavkam na nočnem delu dodatni odmor med delom.

Nočno delo ima škodljive in neprijetne posledice za moške in ženske (Carpentier, Casamian 1977: 70). Prepovedi nočnega del samo za ženske ni mogoče

utemeljiti z bistveno razliko glede vpliva na moške in ženske. Prepovedi nočnega dela za ženske samo v navedenih dejavnostih tudi ni mogoče opravičiti s kakšno bistveno razliko med delavkami na teh področjih in delavkami v dejavnostih, kjer nočno delo žensk ni prepovedano, npr. v zdravstvu. Prepoved izhaja iz družbenih razlogov, iz tradicionalnega pojmovanja vloge žensk. Kot smo že navedli, je prepoved nočnega dela žensk v nasprotju z direktivo Evropske Unije.

Porodniški dopust

Med nosečnostjo in po porodu ima delavka pravico najprej do porodniškega dopusta, ki traja 105 dni, in nato še pravico do dopusta za nego in varstvo otroka, ki traja 260 dni (80. čl. ZDR). Na podlagi spričevala pristojnega zdravstvenega organa lahko delavka nastopi porodniški dopust 45 dni pred porodom, obvezno pa 28 dni pred porodom (2. odst. 41. čl. ZTPDR). Porodniški dopust po naravi stvari izrabi biološka mati. Le v primeru, da mati umre, zapusti otroka, ali če je na podlagi izvida in mnenja pristojne zdravstvene organizacije trajno oziroma začasno nesposobna za samostojno življenje in delo, lahko porodniški dopust izrabi delavec-oče otroka ali drug delavec, ki otroka neguje. Ta oseba ima pravico do porodniškega dopusta v obsegu, zmanjšanem za toliko dni, kolikor je mati to pravico že izrabila, najmanj pa za 28 dni (2. odst. 86. čl. ZDR).

Če delavka rodi mrtvega otroka ali če otrok umre, preden ji poteče porodniški dopust, ima pravico podaljšati porodniški dopust za toliko, kolikor je po mnenju zdravnika potrebno, da okreva po porodu in duševnem stanju, ki ga je povzročila izguba otroka, najmanj pa za 45 dni; v tem času ji pripadajo vse pravice iz porodniškega dopusta (44. čl. ZTPDR).

Delavka ima v času porodniškega dopusta pravico do nadomestila plače po zakonu o družinskih prejemkih (ZDP).

Porodniški dopust je pravica delavke. Iz formulacije, da ga obvezno nastopi 28 dni pred porodom, izhaja, da je porodniški dopust pred porodom tudi

obveznost. Po ZTPDR se organizacija oziroma delodajalec kaznuje za prekršek, če ne zagotovi pravice do posebnega varstva delavcev, mlajših od 18 let, in žensk, pa tudi drugih pravic, s katerimi se zagotavlja varstvo materinstva (t. 9., 1. odst. 89. čl. ZTPDR). Zakon ne določa minimalnega obveznega trajanja porodniškega dopusta za mater po porodu; ker pa je treba po konvenciji MOD št. 103 najmanj 6 tednov porodniškega dopusta izkoristiti po porodu, menimo, da je teh šest tednov obveznih.

Za primerjavo navajamo belgijsko ureditev, po kateri je porodniški dopust obvezen 7 dni pred predvidenim datumom poroda in 8 tednov po porodu. Na zahtevo delavke se porodniški dopust lahko podaljša na 14 tednov po porodu (Engels 1995: 4).

Zanimivo je tudi stališče Evropskega sodišča (zadeva Hofmann), po katerem Direktiva o enakem obravnavanju moških in žensk varuje ženske na dva načina. Prvič zagotavlja varstvo biološkega stanja ženske /*biological condition*/ med nosečnostjo in toliko časa po njej, da se ji povrnejo normalne fiziološke in mentalne funkcije. Drugič pa varuje poseben odnos med žensko in njenim otrokom /*special relationship between a woman and her child*/ v obdobju, ki sledi nosečnosti in porodu (Blanpain 1991: 121).

Omejitev nadurnega in nočnega dela

Za delavko z otrokom do enega leta starosti velja prepoved nadurnega in nočnega dela (40. čl. ZTPDR). Delavki z otrokom, starim od enega do treh let, se sme naložiti, da dela več kot polni delovni čas oziroma ponoči, samo po njenem predhodnem soglasju. Te pravice ima tudi delavec-oče otroka oziroma delavec, ki neguje otroka, vendar le, če mati umre, zapusti otroka, ali je trajno ali začasno nesposobna za samostojno življenje in delo (1. odst. 86. čl. ZDR).

Po ZTPDR roditelj sme samohranilec z otrokom, mlajšim od sedem let ali težkim invalidom, delati dlje od polnega delovnega časa ali ponoči samo, če v to pisno privoli (3. odst. 40. čl. ZTPDR).

PRAVICE DELAVCEV, KI SKRBIJO ZA OTROKE

Delavci in delavke, ki skrbijo za otroke, imajo obveznosti, ki jih drugi zaposleni nimajo, in iz tega razloga uživajo nekatere posebne pravice. Otrokovi posvojitelji imajo pod enakimi pogoji ustrezne starševske pravice (2. odst. 43. čl. ZTPDR). V določenih okoliščinah lahko nekatere pravice uveljavijo drugi delavci, ki niso starši otrok, za katere skrbijo.

Dopust za nego in varstvo otroka

Porodniškemu dopustu sledi dopust za nego in varstvo otroka, ki ga je mogoče izrabiti kot odsotnost z dela 260 dni ali tako, da upravičenka oziroma upravičenec dela polovico polnega delovnega časa na dan do 17. meseca otrokove starosti (80. čl. ZDR).

Zakon ureja podaljšanje dopusta za nego in varstvo otroka za dvojčke ali hkrati več živorojenih otrok, za težje telesno ali duševno prizadetega otroka ali nedonošenčka (81. čl. ZDR).

Iz 80. člena ZDR izhaja, da je to pravica delavke (»ima delavka pravico do /.../ dopusta za nego in varstvo otroka«). Dopust za nego in varstvo otroka ima delavec, oče otroka, če se tako sporazumeta z materjo-delavko. Gre za prenos pravice do denarnega nadomestila oziroma do siceršnjih pravic iz delovnega razmerja (Žužek 1994: 91). Kateri od staršev bo uporabil dopust za nego in varstvo otroka, je sicer odvisno od njunega dogovora, vendar gre za pravico matere. Primeri, ko dopust za nego in varstvo otroka izrabijo oče, so redki.

Način izvajanja dopusta za nego in varstvo otroka se določi s posebnim predpisom, ki ga izda republiški upravni organ, pristojen za varstvo družine, v soglasju z republiškim upravnim organom, pristojnim za delo (82. čl. ZDR). Ta predpis doslej še ni bil izdan. Sprejet je bil zakon o družinskih prejemkih, ki ne ureja načina izrabe dopusta za nego in varstvo otroka. V zvezi s tem se lahko pojavi nekaj vprašanj. Ali si lahko mati in oče ta dopust delita tako, da ga izkoristita zaporedoma oziroma izmenoma, vsak

nekaj? Ali ga lahko izrabita hkrati, vsak s polovico polnega delovnega časa? Dopust za nego in varstvo otroka je formuliran kot pravica (»delavka ima pravico«), vendar delavka z njo ne more prosto razpolagati, saj zakon določa, pod kakšnimi pogoji je mogoč prenos na očeta oziroma drugo osebo. Izrecno ni določeno, da se lahko delavka temu dopustu odreče. Menimo, da to lahko stori. Pravice do odmora med delom, dnevnega in tedenskega počitka in letnega dopusta so formulirane na enak način (»delavec ima pravico«), pri čemer je določeno, da se delavec pravici do odmora med delovnim časom in do dnevnega in tedenskega počitka ne sme odpovedati (55. čl. ZDR). Delavec se tudi ne more odreči pravice do letnega dopusta, niti se mu ne more ta pravica kratiti (2. odst. 32. čl. ZTPDR). Glede dopusta za nego in varstvo otroka ni analognih določb.

Delavka oziroma delavec, ki izrabijo dopust za nego in varstvo otroka, ima pravico do nadomestila plače v skladu z zakonom o družinskih prejemkih.

Med evropskimi državami Švedska najbolj podpira delitev dejanskega ukvarjanja z otroki med starše. Cilj družinske politike in politike enakosti je paziti na to, da bodo moški in ženske lahko združevali starševstvo in praktično skrb za otroke /*practical child care*/ s plačanim delom (Numhauser-Hennig 1995: 94). V prvem letu otrokove starosti imata oče in mati pravico vsak do 180 dni odsotnosti z nadomestilom. Če želita, lahko to pravico prepustita drug drugemu, razen 30 dni. S tem je oče bolj ali manj prisiljen izrabiti vsaj teh 30 dni. Če ima otrok samo enega od staršev, ta lahko izkoristi vseh 360 dni. Predvidena je tudi plačana odsotnost z dela zaradi bolezni otroka v trajanju največ 120 dni letno, 2 dni odsotnosti letno za stike s šolo, največ 60 dni za nego hudo bolnega ožjega sorodnika (če gre za AIDS, 240 dni) in podobno (*ibid.*: 99).

Krajši delovni čas

Delo z delovnim časom, ki je krajši od polnega (*part-time*) je zelo razširjena oblika fleksibilizacije delovnega časa

oziroma delovnega razmerja nasploh. Delo s krajšim delovnim časom v mnogih državah opravljajo predvsem ženske, vendar se glede tega podoba spreminja. Nekateri ugotavljajo, da je do fleksibilizacije na področju dela prišlo zaradi potreb delodajalcev po prožnejšem upravljanju človeškega dejavnika in vzpodbujanju zaposlovanja, ne zaradi potreb zaposlenih (Engels 1995: 17).

Slovenska zakonodaja obravnava delo s krajšim delovnim časom zaradi potreb predšolskega otroka v poglavju o delovnem času (45. čl. ZDR), ostale razloge za delo s krajšim delovnim časom od polnega pa ureja v podpoglavju o varstvu materinstva in pravicah delavcev, ki skrbijo za otroke.

Delavka ima pravico delati polovico polnega delovnega časa na dan, dokler otrok ni star tri leta, če mu je glede na njegovo splošno zdravstveno stanje, na podlagi mnenja pristojne zdravstvene organizacije, potrebna skrbnejša materina nega (84. čl. ZDR). Kljub izrazu »materina nega« ima to pravico tudi delavec, oče otroka, če se z materjo-delavko tako sporazumeta (86. čl. ZDR). Prenos te pravice je mogoč pod enakimi pogoji kot prenos pravice do dopusta za nego in varstvo otroka. Delavka ali delavec ima pravico do plače po dejanskem delu, v pokojninsko-invalidskem zavarovanju pa se tako delo upošteva kot polna zavarovalna doba (2. al. 2. odst. 204. čl. ZPIZ).

Možnost krajšega delovnega časa je predvidena tudi za nego in varstvo prizadetih otrok. Eden izmed staršev, ki neguje in varuje težje telesno ali zmerno, težje ali težko duševno prizadetega otroka, ima pravico delati polovico polnega delovnega časa na dan (1. odst. 85. čl. ZDR). V takih primerih zakon ne daje prednosti materi, oba starša obravnava enako. Delavec ali delavka ima v takem primeru pravico do plače po dejanskem delu, v zavarovalno dobo pa se tako delo šteje kot delo s polnim delovnim časom (2. odst. 204. čl. ZPIZ). Časovno pravica dela s krajšim delovnim časom ni omejena. Traja lahko, dokler je potrebno. SKPG določa, da se razporeditev delov-

nega časa v takem primeru uredi z dogovorom med organizacijo oziroma delodajalcem in staršem, ki to pravico uveljavlja.

SOLIDARNOSTNE POMOČI

Solidarnostne pomoči so po KP predvidene v primeru smrti delavca ali ožjega družinskega člana, če ga je delavec vzdrževal. Določene so v višini od 1 do 5 povprečnih neto plač. Najvišja višina pomoči je predvidena za najožje družinske člane delavca, ki je umrl zaradi nesreče pri delu.

Neka KP določa, da se odpravnina ob upokojitvi v primeru smrti delavca izplača najožjemu družinskemu članu. Če je več družinskih članov z umrlim v enaki sorodstveni zvezi (npr. otroci), lahko navedena ureditev povzroči spore. Sporna utegne biti tudi z vidika dednega prava.

Solidarnostna pomoč po KP pripada tudi ob daljši bolezni delavca, elementarni nesreči ali požaru, ki prizadene delavca in njegovo družino ter ob izjemnih socialnih težavah delavca in njegove družine.

NADOMESTILO ZA LOČENO ŽIVLJENJE

Nadomestilo za ločeno življenje pripada delavcu, ki je napoten na opravljanje dela, ki ima za posledico ločitev od družine. Osnova za nadomestilo so stroški za prehrano, ki presegajo običajne stroške, ki bi jih delavec imel, če bi živel skupaj s svojo družino.

Delavec ni upravičen do povračila stroškov za ločeno življenje, če odkloni primerno družinsko stanovanje v kraju zaposlitve ali če se je preselil v družinsko stanovanje, družine pa ni preselil. Poleg stroškov za ločeno življenje se po nekaterih KP delavcu lahko prizna tudi povračilo za občasno potovanje k družini.

SKLEP

Slovenska delovna zakonodaja in kolektivne pogodbe vsebujejo številna določila, ki upoštevajo družinske razmere delavcev. KP obravnavajo mnoga drobna

vprašanja, ki pa so za prizadete delavce(ke) in delodajalce pomembna. Nekatera določila se pojavljajo le v posameznih KP. Vendar imajo KP dejavnosti dokaj visoko raven splošnosti, kar pomeni, da veljajo za razmeroma širok krog zaposlenih.

Pravice mater in drugih delavcev, ki skrbijo za otroke, so v slovenskem delovnem pravu praviloma večje, kot zahtevajo ratificirane konvencije MOD. Edino pravica do prekinitve dela zaradi dojenja ni navedena niti v zakonu niti v KP.

V zakonu in KP nismo naleteli na izrecno upoštevanje obveznosti, ki jih imajo zaposleni do staršev ali drugih starejših oseb. Zakon omenja negovanje telesno in duševno prizadetih, nekatere KP nego hudo bolnih družinskih članov. Skrb za stare postaja iz demografskih razlogov vedno težje breme srednje, »sendvič« generacije, ki ima obveznosti do otrok in staršev hkrati. Potreba po varstvu otrok se z odraščanjem zmanjšuje, za stare pa narašča (Bellace 1995: 130).

Že v zakonodaji, še bolj pa v nekaterih KP, je izražena pozitivna diskriminacija žensk ali kar diskriminacija moških, zlasti očetov. Slednje je v nasprotju z ratificirano mednarodno konvencijo, ustavo Slovenije in družinsko zakonodajo. Oče in mati imata enake pravice in dolžnosti do otrok, vse KP pa ne dajejo obema enakih možnosti, da bi jih uresničevala. Čeprav gre za posamezne norme, njihov seštevek pokaže, da je za nekatere KP značilno tradicionalno pojmovanje vloge moških in žensk pri delu in v družini. Konvencija MOD št. 156 pa izrecno poudarja potrebo po spreminjanju tradicionalnih vlog moških in žensk v družini in družbi.

Posamezne KP priznavanje ugodnosti za delavce z družinskimi obveznostmi pogojujejo s skupnim gospodinjstvom ali s tem, da otrok živi pri starših ali enem od staršev. Tako je npr. pri letnem dopustu. Morda pa bi prav tisti, ki ne živijo skupaj, potrebovali več časa za druženje med dopustom.

KP upoštevajo zlasti popolno družino in družino z enim staršem (samohranilec, edini hranitelj, edini skrbnik). V

določenih okoliščinah, zlasti v primeru smrti, KP v krog družinskih članov vključijo tudi ožje sorodnike. Niso pa — če izhajamo iz gramatikalne razlage posameznih določb — dovolj upoštevane posebnosti dopolnjenih in drugih oblik družine. Pogosto se uporablja izraz delavka-mati (redkeje delavec-oče). V praksi za otroke skrbijo tudi druge osebe, npr. zakonci za otroke iz prejšnjega zakona svojih partnerjev ali stari starši za otroke brez staršev.

Elementi tradicionalnega pojmovanja vloge spolov v naši zakonodaji in KP se kažejo tudi v prepovedi nekaterih (razen dela pod zemljo še ne določenih) del za ženske, zlasti pa v prepovedi nočnega dela žensk v industriji. Vključitev Slovenije v evropske integracije bo zahtevala spremembo ureditve nočnega dela.

Če primerjamo slovensko ureditev s tujimi, ugotovimo, da je na normativni ravni upoštevanje družinskih obveznosti delavcev v veliki meri zagotovljeno. V številnih državah so rešitve, ki so v Sloveniji običajne, šele vpeljujejo. Npr. razvit sistem otroškega varstva, odsotnost z dela z nadomestilom za nego družinskega člana, porodniški dopust in dopust za nego otroka s 100% nadomestilom plače ipd. V ZDA je bil porodniški dopust zakonjen šele leta 1993 (Bellace 1995: 125). Delodajalci so ga omogočali že prej, ker želijo iz ekonomskih razlogov obdržati sposobno žensko delovno silo, vendar to ni bilo obvezno.

V danskem raziskovalnem projektu o družini prijaznih delovnih mestih je bilo ugotovljeno, da številni ukrepi temeljijo na domnevah o potrebah družin z majhnimi otroki in pogosto ne ustrezajo dejanskim potrebam zaposlenih (Holt, Thaulow 1995). Potrebe delavcev z družinskimi obveznostmi bi bilo treba v Sloveniji natančneje ugotoviti. Poleg delovnopравnih predpisov so za usklajevanje delovnega in družinskega življenja pomembne tudi »institucije, ki obkrožajo svet dela« (Engels 1995: 18), zlasti otroško varstvo, trgovine (poslovni čas) ipd.

Delavke in delavci, ki imajo družinske obveznosti, bi morali imeti več

možnosti, da se odločijo, katere pravice bodo izkoristili in katerih ne, saj so življenske razmere in poklicni cilji posameznikov(-nic) različni.

Pereč je problem varstva pravic. Mediji poročajo o eklatantnih primerih kršitev določb o varstvu materinstva in pravicah delavcev, ki skrbijo za otroke. Empirične analize ni. Prav tako je razmeroma malo sodnih odločb o vprašanjih, ki zadevajo upoštevanje družine v delovnem pravu.

Obstoječa ureditev je razmeroma toga. V dejanskem uresničevanju delovnopравниh norm prihaja v stiku med že novim gospodarskim in še starim delovnim pravom do nezakonitih »rešitev«. Novi koncept delovnega razmerja postavlja v ospredje dvostranskost, večjo pogodbeno svobodo, večje možnosti dogovarjanja (Mežnar 1996). Pogajanja med praviloma šibkejšimi delavci(-kami) in močnejšim delodajalcem lahko poslabšajo položaj delavcev(-avk). Pri omogočanju dogovorov, ki bodo upoštevali interese obeh strani, ima lahko socialno delo pomembno vlogo.

Kakor so določbe o upoštevanju družinskih razmer na področju dela nujne in v slovenski ureditvi ugodne, lahko povzročijo, da so delavci z družinskimi obveznostmi manj fleksibilni, organizacija dela zahtevnejša, to pa bi postala — utemeljeno ali ne — ovira pri

zaposlovanju. Delavec(-ka), za katerega velja posebno varstvo, je obtežen s pravicami. Individualne razmere se ne upoštevajo, pravica postane dolžnost. Ker je pot do sodnega varstva dolga, relativno obsežnih pravic ni mogoče učinkovito varovati.

Ob primerjavi slovenske ureditve z določbami konvencije MOD št. 156 — ki jo je Slovenija dolžna upoštevati — lahko ugotovimo, da slovenska notranja ureditev vsebuje zaščitne norme, ki delavcem in delavkam z družinskimi obveznostmi dovoljujejo krajši delovni čas, daljši dopust, prepovedujejo določena dela ipd. Zelo malo pa je določb, ki bi spodbujale k spremembi tradicionalnih vlog, k izobraževanju, napredovanju in k združevanju družinskega življenja in poklicne karierire za oba spola.

De lege ferenda je bistveno vprašanje, ali so opisane norme tiste, ki so najbolj potrebne oziroma primerne za usklajevanje delovnih in družinskih obveznosti. Delavci in delavke z družinskimi obveznostmi potrebujejo tako ureditev, ki jim bo ob skrbi za otroke in druge družinske člane omogočala socialno varnost in individualno izbiro, ustrezno konkretnim razmeram vsakega posameznika ali posameznice oziroma družine. Družini prijazno delovno okolje pa postaja vedno bolj pomembno tudi za uspešnost podjetij in drugih organizacij.

Literatura

- J. BELLACE (1995), United States of America. V: R. BLANPAIN (ur.), *The Harmonisation of Working Life and Family Life*. The Hague: Kluwer Law International.
- M. BIAGI (1995), Italy. V: R. BLANPAIN (ur.), *The Harmonisation of Working Life and Family Life*. The Hague: Kluwer Law International.
- R. BLANPAIN (1991), *Labour Law and Industrial Relations of the European Community*. Deventer: Kluwer Law and Taxation Publishers.
- J. CARPENTIER, P. CAZAMIAN (1977), *Night work*. Geneva: International Labour Office.
- C. ENGELS (1995), Belgium. V: R. BLANPAIN (ur.), *The Harmonisation of Working Life and Family Life*. The Hague: Kluwer Law International.

Anica Klemenc-Žvikart

POSREDOVANJE SOCIALNE SLUŽBE V POSTOPKIH DODELITVE OTROK

SODELOVANJE CENTRA ZA SOCIALNO DELO
V SODNEM POSTOPKU
DODELITVE MLADOLETNIH OTROK M. IN J.

Obravnava družine se je začela 25. 5. 1995 po predlogu sodišča, da v razveznem postopku opravimo svetovalni razgovor med zakoncema in pošljemo sodišču predlog za dodelitev mladoletnih otrok in poročilo o premoženjskih in socialnih razmerah zakoncev. Iz razvezne tožbe je bilo razvidno, da so med zakoncema nesporazumi in se je žena odločila za razvezo zakonske zveze, ki je postala nevzdržna. Mati se je z otrokoma odselila k svojim staršem. V tožbi zahteva, da se mladoletni hčerki dodelita v nadaljnjo vzgojo in varstvo njej.

Svetovalnega pogovora sta se 8. 6. 1995 udeležila oba zakonca. Z razvezo sta se strinjala. Težave so nastopile pri vprašanju vzgoje in oskrbe otrok. Vsak zakonec je želel otroke zase. Mož je navedel, da ima boljše pogoje kot žena. Očital ji je, da ima premalo časa za otroke, tako kot je imela premalo časa zanj. Očital ji je nezvestobo in nerazumevanje zanj. Ženini očitki so bili podobni: da je bil partner slab mož, da je bolj poslušal svoje starše, pri katerih je družina živela v skupni hiši, njo pa zapostavljal. Očitala mu je, da ni imel razumevanja zanjo. Na moje vprašanje, kdo je negoval deklici, ko sta bili še majhni, je odgovorila, da oba. Ali meni, da je mož slab oče? To ravno ne, je odgovorila. Otroke je negoval toliko kot ona (povijal, hranil, vozil v vrtec). Na podob-

na vprašanja je tudi oče povedal, da je mati v času, ko je bila z otroki, z njimi lepo ravnala in jih ni zanemarjala. Težave so nastopile, ko je odprla obrt in je bila veliko odsotna, vendar je čas, ko je bila doma, porabila za otroke. Med pogovorom sta se zakonca neprestano obtoževala za probleme, ki sta jih imela kot partnerja. V pogovoru sem jima poskušala predstaviti dejstvo, da se njuni hčerki ne ločujeta od staršev in da je zanju zelo pomembno, kakšen odnos bosta starša imela po razvezi. Glede na to, da nista želela obnoviti zakonske zveze, se nista bila pripravljena vključiti v daljši svetovalni proces. Menila sta, da je glavni problem samo to, komu bodo dodeljeni otroci. V začetku sta se v medsebojnem pogovoru takoj obtoževala in stopnjevala konflikte. Mož je predlagal tudi rešitev, da se starejša hčerka dodeli njemu, mlajša pa materi, če ne gre drugače.

Vztrajal je tudi, da vprašam otroke, pri kateremu izmed staršev bodo ostali (punčki sta stari 4 in 7 let). Vztrajal je, da preverim pogoje (prostorske) obeh staršev, češ, da bodo hčerke živele pri njem v lepši, bolj opremljeni hiši; žena ni postavljala zahtev po preverjanju moževih razmer.

Svetovalni razgovor je trajal uro in pol. Ob koncu sta si starša prišla nekoliko bliže.

Ugotovila sta, da sta hčerki čustveno navezani na oba starša, da imata oba zagotovljene formalne pogoje za oskrbo otrok (zaposlitev, stanovanje). Za trenutek sta

bila pripravljena resnično prisluhniti drug drugemu, vendar do dogovora o oskrbi otrok in dodelitvi ni prišlo. Daljšo obravnavo pri centru za socialno delo sta odklonila, saj sta menila, da bo sodišče odločilo, komu bodo dodeljeni otroci.

Na očetovo željo sem 19. 6. 1995 obiskala na domu mater z otroki, da preverim, ali ima primerne stanovanjske razmere. Na primeren način sem se pogovorila tudi z deklicama. Povedali sta, da se veselita obiska pri očetu, ker bodo šli skupaj na morje, mami bo sicer takrat malo dolgčas, vendar bosta potem šli z njo v planine, tako da bosta tudi z njo. Mlajša punčka je na preprost otroški način povedala, da si želi, da bi lahko šli naslednje leto skupaj na morje z mamo in očetom. Starejša sestra pa jo je okarala, da vendar ve, da mamica in očka ne stanujeta več skupaj in da tudi na morje ne bosta šla skupaj.

Iz pogovora sem seveda ugotovila, da si kot večina otrok tudi ti deklici želita oba starša.

Obravnavo pri centru za socialno delo je bila končana s sestavo poročila sodišču 29. 6. 1995. Sodišče bo dodelilo otroka enemu ali drugemu zakoncu ali tretji osebi ali vsakemu enega, npr. starejšo hčerko očetu, mlajšo materi.

V poročilu sem navedla, da imata oba roditelja pogoje za oskrbo otrok. Predlagala sem, da se oba otroka dodelita materi, da pa oče ohrani z njima čim več stikov. Poudarila sem, naj otroka ostaneta skupaj, saj bi bila še njuna ločitev zanju prehuda. Razvezne sodbe še nismo prejeli. Pogosto pa je ta podobna našemu predlogu in je pričakovati, da bosta deklici dodeljeni materi.

KOMENTAR K PRIMERU

V pogovoru z zakoncema je bilo čutiti prizadetost zaradi ponesrečenega partnerskega odnosa. Potrebe otrok so ostale nekje v ozadju. Pogovor je bil ves čas čustveno napet, poln obtoževanj. Partnerja sta si predstavljata dodelitev otrok kot dokončno zmago nad drugim, kot dominantno pravico do odločanja o

življenju otrok. Drobniarije v življenju drugega predstavljata kot velike napake.

Svetovalni pogovor je časovno omejen. V tem času bi morala biti pripravljena spoznati in razumeti, da je treba ob prekinitvi njune zveze marsikaj narediti tudi za otroke; da bosta ostala starša svojima otrokoma in da morata drug drugemu priznati pravico do starševstva; da morata razlikovati med svojim medsebojnim odnosom in odnosom do otrok; in da bosta za svoje otroke oba ostala njihova starša.

Center za socialno delo ima v sodnem postopku dodelitve otrok zelo malo možnosti za poglobljeno obravnavo (pogosto samo en pogovor in sestava poročila). Ljudi je težko motivirati za sodelovanje, saj pričakujejo, da bo njihov konflikt rešilo sodišče. Pogosto se drama nadaljuje vse življenje, če se zakonca nikoli zares ne soočita, ampak le na hiter način uveljavljata svojo pravico; včasih si v ta namen razdelita tudi otroke.

V gornjem primeru je trajala obravnavo pri centru za socialno delo mesec dni. Z zakoncema bi bilo treba delati naprej. Obstaja bojazen, da bo oče, ki ne bo uveljavil svoje pravice, čez čas sprejel omejitve in vse bolj opuščal stike z otrokoma. Ne bo se čutil odgovornega, ker sta »materini«.

Zdi se, da bi bilo za otroka bolje, če bi bila dodeljena obema staršema in ne samo enemu. S svetovanjem in tehniko mediacije bi dosegli dogovarjanje med staršema. Motivacija za to pa je manjša, ker bo sodišče dodelilo otroka samo enemu (četudi morda samo enega).

DODELITEV MLADOLETNE L.

PODATKI O DRUŽINI

Izvenzakonska partnerja Z. in S. sta živela skupaj dve leti in pol. V začetku l. 1994 se jima je rodila hčerka. Družina je živela pri Z. mami v lastni hiši (stara železniška čuvajnica). S. se je preselila k Z. iz kraja A. v starosti 17 let; izhaja iz romske družine. Z. jo je spoznal med služenjem vojaškega roka. Z. je odraščal samo ob materi. Oče mu je hitro umrl. Živi na vasi. Hiša stoji

na samem. Sosedje so zvečine kmetje – tipično slovensko kmečko podeželje. Njuna izvenzakonska skupnost je razpadla v začetku l. 1995.

21. 3. 1995 S. vloži zahtevek za uradno dodelitev otroka – želi, da otrok živi pri njej. Nima stanovanja (začasna namestitev) in ni zaposlena.

22. 3. 1995 Povabimo partnerja na pogovor.

29. 3. 1995 Otrokov oče Z. pride na pogovor – otroka ne da, dopušča pa stike, vendar samo na njegovem domu, kjer so se tudi že stopili, tako da je posredovala policija, in ve, da to ni primerno mesto za stike. Druge možnosti pa ne dopušča.

31. 3. 1995 Policijsko poročilo o pretepu – nedosledno – datumi se ne ujemajo – podatki upoštevajo zlasti očetovo izjavo.

3. 4. 1995 Zdravniško potrdilo o dosedanji oskrbi deklice L.

4. 4. 1995 Patronažno poročilo in obisk patronažne sestre na centru za socialno delo. Pove, da oče ne dopušča stikov matere z otrokom.

5. 4. 1995 Pogovor s S. in sosedo, kjer S. živi (prideta samoiniciativno). S. pove, da ne more do hčerke. Partnerjeva mati in partner zaklepata pred njo vrata in ji grozita. Želi hiter postopek. Sosea je na strani S., obsoja Z. in njegovo družino. Z njimi ni v sporu, je celo njihova daljna sorodnica.

6. 4. 1995 Povabimo na pogovor Z.

7. 4. 1995 Z., otrokov oče, pride na pogovor. Pove, da otroka dobro oskrbujejo. Otrokovo mater predstavi kot človeka brez vsake pozitivne človeške lastnosti. Na dejstvo, da je mati pred odhodom hčerko še občasno dojila, gleda zviška – nepotrebno »zizanje«, otrok take mame ne potrebuje.

Očetu predlagam stike na centru za socialno delo – načeloma se strinja. Ne dovoli pa, da bi mati otroka odpeljala domov. Kot razlog, da ne pusti materi odpeljati otroka, navaja, da ga ne more preživljati (nima stanovanja in službe) in da je grozila, da ga bo ubila.

10. 4. 1995 Na pogovor prideta

župnika iz domačega kraja in širše župnije. Župnik, ki je služboval v kraju A., od koder je S., želi povedati več o romski kulturi. Domači župnik pa pove, kako je S. živel pozneje, in več o družini, kjer je živel – ugodno za S.

10. 4. 1995 Zaposilo Centra za socialno delo kraja A. za poročilo o razmerah, v katerih živi S.

11. 4. 1995 Moj obisk na očetovem domu in pogovor s sosedom, ki se ni želel izpostavljati. Povedal pa je podatke v korist otrokove matere.

Stanovanjske razmere očeta sicer niso najboljše, vendar družina lahko živi tam. Pogovor z otrokovo staro materjo je bil zelo oviran, ker ga je prekinjala očetova nova partnerka in poudarjala, da želi sodočiti o otroku (čeprav v družini živi šele mesec). Poskuša čim bolj očrtniti otrokovo mamo. Pove, da je razvezana in so ji poznani postopki pri centru za socialno delo – sama je imela velike težave. Otrokovo staro mater povabim na pogovor na center za socialno delo, kjer bo lažje povedala svoje mnenje, ker naju ne bodo motili.

11. 4. 1995 Še istega dne se oglasi na centru za socialno delo otrokova stara mati. Pove, da je S. z otrokom slabo ravnala. Želi, da otrok ostane pri očetu (pri njenem sinu). Pove, da ima S. samo 3 razrede osnovne šole in da nič ne zna. Novo partnerko hvali, čeprav se ji ne zdi prav, da je prišla tako hitro.

11. 4. 1995 Zaposilo Centru za socialno delo kraja B. za poročilo o razmerah očetove nove partnerke Ane.

12. 4. 1995 Vabilo otrokovim staršem.

13. 4. 1995 Pogovor s S. in Z. o otroku. V pogovoru s partnerjema se mi je posrečilo oba usmeriti v svetovalni proces pri psihologinji, ki je članica naše strokovne komisije (je družinska terapevtka).

Odnosi med starši so bili prenapeti, da bi bilo takojšnje odločanje primerno. Sprejela sta možnost, da po končanem svetovanju skleneta dogovor.

14. 4. 1995 Začetek obravnave pri psihologinji. Več obiskov. Svetovalni

proces pri centru za socialno delo začasno miruje, prav tako miruje odločanje po upravnem postopku.

19. 4. 1995 Otrokova mati pride na lastno željo na pogovor. Sporoči, da je dobila službo, in prosi za pomoč pri urejanju stanovanja. Dam ji nekaj naslovov za najemno stanovanje (pri zasebnikih). Dosedaj je dobivala denarni dodatek, sedaj ga ne potrebuje več. Napotim jo na občino za urejanje socialnega stanovanja.

26. 4. 1995 Poročilo Centra za socialno delo iz kraja A. Podatki o S. so dobri. Izhaja iz romske družine, vendar s to družino ni bilo težav. Pomoč sta ji ponudila mati in brat, ki je glasbenik in bi ji pomagal, če pride domov z otrokom. S. je naprej razmišljala, da bi se vrnila nazaj v A. s hčerko, če ji partner ne bi vzel otroka.

12. 5. 1995 S. ponovno pride na pogovor. Pove, da je partner pri psihologinji pristal, da lahko obišče hčerko. Pove, da jo izzivajo, ko pride na obisk, in jo žalijo. Sama kljub temu gre, ker tako pogreša otroka. Pove, da si je stanovanje uredila pri sorodnici otrokovega očeta. Ob obiskih vidi, da jo hčerka pogreša.

23. 5. 1995 Pogovor s psihologinjo Zdravstvenega doma — pove, da sta partnerja sklenila dogovor o obiskih matere pri otroku. Sodelujeta v svetovalnem procesu.

7. 6. 1995 Otrokova mati pride na pogovor. Pove, da ima ponovno težave s stiki. Bivši partner jo nadleguje in ponižuje. Obupana je in ne verjame več v uspešnost svetovalnega pogovora. Pove pa, da bo na dogovorjen datum vseeno šla k psihologinji. Sporočila bo, ali bodo nadaljevali s svetovalnim pogovorom ali bo treba stvari reševati po upravni poti z odločanjem.

14. 6. 1995 Otokova mati pride ponovno na pogovor. Pove, da bo svetovalni pogovor potekal naprej. Ima stike s hčerko, vendar mora pri tem veliko potrpeti. Partner in njegova nova ženska jo ponižujeta in sramotita. Pove, da je bila na pogovoru pri županu za ureditev solidarnostnega oz. socialnega stanovanja. Če bo kaj prosto, jo bodo poklicali.

3. 7. 1995 S. ponovno na centru za socialno delo. Pove, da živi pri fantu v sosednji občini. Fant ima hišo, v kateri je lepo stanovanje in bi lahko vzela hčerko k sebi. Ima zaposlitev in stanovanje. Še zmeraj teče svetovanje pri psihologinji.

12. 7. 1995 Ponoven dopis Centru za socialno delo kraja B. za poročilo o socialnih razmerah očetove nove partnerke (na naš prvi dopis ni bilo odgovora).

12. 7. 1995 Pogovor s psihologinjo v zdravstvenem domu. Pove, da zadeva še ni zrela za odločanje. Vidi določen napredek — stiki potekajo dokaj redno. Partnerja sta pripravljena sodelovati. Mogoče bosta prišla do dogovora.

Odločanje po upravnem postopku miruje. Mati otroka nas bo obvestila, ko bo svetovanje končano.

24. 7. 1995 Poročilo Centra za socialno delo iz kraja B. o razmerah očetove nove partnerke. V poročilu so predvsem podatki o razveznem postopku in težavah okrog otroka in dodelitve otroka. Otrok je bil dodeljen materi in je deklico vzela s seboj, ko se je preselila k Z. Stike z očetom dopušča in ima urejene preko centra za socialno delo.

7. 9. 1995 Otrokova mati je predložila ambulantni zapisnik o pregledu hčerke. Med obiskom je otroka peljala k zdravniku, ker je bila punčka zanemarljena — umazana in bolana. Na to je opozorila otrokovega očeta. Zahtevala je, da jo otrokov oče nese na kontrolni pregled.

8. 9. 1995 S. pride na pogovor, ker ji bivši partner grozi. O grožnjah je obvestila tudi policijsko postajo. Pove, da partner obtožuje otroško zdravnico, da je pristranska, prav tako center za socialno delo. Pove, da ne želi več sodelovati v svetovalnem pogovoru, ker se partner ne drži dogovorjenega, in želi, da se stvar odloči po upravnem postopku. Uvidela je, da otrok potrebuje oba starša. Pripravljena je dopuščati stike z očetom, če bo otrok dodeljen njej.

Tudi sedaj se je držala dogovorjenega, saj bi lahko kot mati otroka obdržala, ker ni bil nikomur dodeljen, a ga je vseeno pustila pri očetu v upanju, da se bosta dogovorila.

12. 9. 1995 Na pogovor pride Z. Pove, da materi v času, ko so dogovorjeni stiki, ne bo dal otroka, ker se boji, da mati ne bo redno dajala otroku zdravil, saj niti na uro ne pozna. Želi nadaljevati svetovalni postopek. Želi telefonsko številko psihologinje. Misli pa, da S. ne bo več sodelovala.

15. 9. 1995 Poročilo psihologinje, v katerem ugotavlja in pojasnjuje potek svetovanja. Navaja, da ima otrokova mati resnično nizke sposobnosti in da marsičesa ne zna, vendar je pripravljena sodelovati, se učiti in se trudi, da bi pri manjkljaj nadomestila. Do otroka je čustvena in topla. O otrokovem očetu pove marsikaj slabega, vendar pove, da ima tudi dobre lastnosti in priznava potrebo otroka po očetu. V svetovalnem procesu je prišla do spoznanja, da sta otroku potrebna oba starša in je pripravljena to tudi omogočiti, če bo otrok dodeljen njej.

Otrokov oče je bolj tog, bivšo partnerko želi nekako izločiti, jo ocenjuje kot popolnoma nesposobno in slabo. V svetovalnem procesu je sicer malo popustil, omogočil je stike, vendar se jih večkrat ni

držal. Njegove sposobnosti so sicer nekoliko višje, vendar je njegov odnos do otroka bolj hladen, formalen, poudarja zlasti svojo pravico in nesposobnost matere.

V poročilu se psihologinja nagiba k dodelitvi otroka materi. Svetovalni postopek pri psihologinji je končan.

26. 9. 1995 Obisk na domu pri S. v njenem novem stanovanju pri fantu. Ugotavljam, da so stanovanjske razmere dobre (boljše kot pri otrokovem očetu). Družina njenega novega partnerja jo je lepo sprejela in ji je v oporo pri njenih prizadevanjih, da dobi hčerko.

29. 9. 1995 Na pogovor pride S. Pove, da ji partner grozi in da hčerka pri očetu ni dobro oskrbovana.

8. 10. 1995 Vabilo partnerjema za pogovor pri centru za socialno delo, z namenom poskusa poravnave.

10. 10. 1995 Na pogovor prideta oba starša. V pogovoru jima predstavim dosedanje dogajanje, kot ga vidim jaz, ki nisem čustveno obremenjena z razpadom razmerja in gledam »od zunaj«. Njuno situacijo jima dobesedno narišem:

Moja naloga v tej situaciji je bila usmeriti pogovor, da se bosta »slišala« in da se bosta pogovarjala o otroku, ne o medsebojnih nerazrešenih konfliktih. Na koncu pogovora sta se starša nekoliko več pogovarjala o otroku. Priznala sta si pravico do starševstva in ohranitev stikov obeh z otrokom, ne glede na to, komu bo dodeljen. Do sklenitve dogovora ni prišlo, želela sta, da o tem odloči center za socialno delo, da pa bosta upoštevala odločitev in se pozneje dogovorila o stikih, ko bo jasno, komu bo otrok dodeljen.

11. 10. 1995 Poročilo socialne delavke, ki zajema ugotovitve v postopku in predlog za dodelitev mld. L. materi. Več možnosti za ohranitev obeh staršev in njunega odnosa do otroka dopušča situacija, kjer je otrok dodeljen materi, ki si ne lasti otroka toliko kot oče. Pripravljena je sodelovati s centrom za socialno delo in psihologinjo ter se trudi za vzpostavitev starševskega odnosa. Otrokov oče je sicer

v svetovalnem procesu nekaj pridobil in je pripravljen nekoliko več sodelovati, vendar v prvi vrsti uveljavlja svojo pravico. Pričakovati je, da bo odločitvi nasprotoval, vendar vidimo možnost, da bo po pravnomočnosti odločbe pripravljen sodelovati v postopku dogovarjanja za ureditev čim pogostejših stikov.

13. 10. 1995 Zapisnik o posvetu strokovne komisije centra za socialno delo v sestavi socialna delavka, psihologinja in otroška zdravnica. Komisija po pregledu dokumentacije predlaga dodelitev L. materi.

16. 10. 1995 Vabilo staršema na ustno obravnavo.

26. 10. 1995 Zapisnik o ustni obravnavi. Starše seznanimo s postopkom in mnenjem strokovne komisije ter jim damo možnost, da za sklep povejo svoje mnenje in želje. Seznanjena sta z možnostjo pritožbe zoper odločitev, če se ne strinjata.

Shema ključnih akterjev v procesu svetovanja in odločanja in njihov vpliv

30. 10. 1995 Odločba o dodelitvi mld. L. materi. Z utemeljitvijo, s podatki in ugotovitvami v postopku.

6. 11. 1995 Na pogovor pride otrokova mati. Prejela je odločbo in želi otroka. Dopusča možnost dogovora o čim pogostejših stikih.

13. 11. 1995 Na pogovor pride oče otroka. Prejel je odločbo. Še zmeraj ni popolnoma prepričan, ali bo otroka izročil. Razmišlja o pritožbi – pritožbe ne vloži. Stike otroka z mamo dopušča. Po pravnomočnosti odločbe bo otroka izročil, želi čim pogostejše stike. Želi čas za razmislek. Rok za pritožbo še ni potekel. Ne vemo, kakšna bo očetova odločitev. Po pravnomočnosti odločbe je možna proti očetovi volji upravna izvržba (s policijo do otroka). To pa je pot, ki otroku povzroča škodo, zato upamo, da bo oče premislil o predlogih, ki jih je prejel v procesu svetovanja, da bo otroka izročil materi ter uredil z njim čimveč stikov. Otroka naj bi izročil v prostorih centra za socialno delo prvo sredo po pravnomočnosti odločbe ob določeni uri.

KOMENTAR K PRIMERU DODELITVE MLADOLETNE L.

V postopku za dodelitev je ves čas čutiti boj med staršema in težnjo za uveljavitev pravice. Je primer izrazite »nekomunikacije« med partnerji. Čeprav se pogovarjata, se ne slišita in razumeta. Govorita drug mimo drugega. Oba sta pod močnim vplivom čustev ob razpadu izvenzakonske skupnosti. Otrokova mati je v zelo hudi situaciji. Odvzet ji je otrok, vržena je na cesto, brez denarja, brez stanovanja, marsičesa ne ve, vendar išče sredi drugačne kulture. V začetku se oba borita, da bi potegnili socialno delavko v koalicijo proti drugemu partnerju. Temu se je zelo težko upreti, še zlasti v materinem primeru, ko je v svoji preprostosti in z nižjimi sposobnostmi sama nemočna. Ravno z ohranitvijo nepristranskosti v postopku je mogoče povabiti obe strani v svetovalni proces. Ljudje sodelujejo, če lahko verjamejo, da si tudi na njihovi strani, oziroma, da razumeš obe strani. Mogoče je v mojem primeru vsaj v začetku manj-

kalo nekaj te nepristranskosti. Zato je mati dobila občutek, da delam v njeno korist, oče pa, da ga ne razumem dovolj.

V tem primeru želim poudariti, da imamo pri odločanju o dodelitvi otrok na centru za socialno delo več možnosti za delo s klienti, saj zakon predpisuje obravnavo in odločanje strokovne komisije. Ljudi je lažje pridobiti za svetovanje in sodelovanje.

Res pa, če se nam ne posreči vključiti ljudi v svetovalni proces, mora biti odločitev sprejeta po upravnem postopku v roku dveh mesecev, kar je za tako zahtevne življenjske situacije, kot je razpad skupnosti in dodelitev otrok, odločno premalo.

V primeru izstopa težnja očeta po izločitvi otrokove matere iz sfere odločanja in skrbi za otroka, s tem da jo želi predstaviti kot popolnoma nesposobno in za otroka celo nevarno. Otrok je v tem primeru premajhen, da bi izrazil željo. Otrokova mati deluje bolj pozitivno, pripravljena je na sklenitev kompromisa, ne dovoli pa, da bi jo oče izločil.

V svetovalnem procesu sta oba partnerja pecej pridobila, vendar ne dovolj, da bi se pogovarjala na zreli ravni in razlikovala svoj konflikt od vprašanja starševstva.

Upravni postopek se je v zadevi dobro posrečil. Izdana je bila odločba o dodelitvi po predpisanem postopku. Obravnavo je potekala šest mesecev in pol. To je še vedno prekratek čas, da bi lahko partnerja v celoti uredila intenzivna čustva po razpadu izvenzakonske skupnosti in se osredotočila na koristi in pravice otroka.

V postopku sta hkrati potekala ugotavljanje, pri katerem od staršev ima otrok boljše pogoje (zbiranje podatkov in informacij), in svetovalni proces v smeri razumevanja vloge partnerjev-staršev po razpadu njune zveze.

Če ocenim oba procesa, bi rekla, da je bilo slednje manj učinkovito. Morda ravno zaradi težav pri umestitvi v nevtralni, nepristranski položaj pri obravnavi.

S partnerjema bi bilo treba v prihodnje še veliko delati v smeri izboljšanja

njune komunikacije in čisto konkretnih navodil in pomoči materi pri oskrbi otroka.

Menim, da je z odločitvijo, da se otrok dodeli v oskrbo in vzgojo materi, ta možnost bolj verjetna, saj bo mati iskala pomoč in tudi oče bo moral pri uveljavljanju svojih pravic (stiki) sprejeti pot dogovarjanja, ne pa uporabljati »zakon močnejšega«. Materina situacija je še toliko težja, ker je v kraju sama, označena z drugo kulturo (Romka). A okolje je pravzaprav na njeni strani (sosedje, župnika), tudi zato, ker se jim zdi nesprijemljivo ravnanje otrokovega očeta, da ima istočasno razmerje z dvema ženskama in eno »vrže na cesto« zaradi prihoda druge.

V strokovni odločitvi centra za socialno delo pa je pretehtalo dejstvo, da je otrokova mati pripravljena na dogovarjanje in priznava pravico otroka do očeta, čeprav sta oba partnerja v odnosu dokaj nezrela.

Obravnava pri centru za socialno delo je z izdajo odločbe končana. Nadaljna usoda otroka pa je odvisna od tega, ali bo oče nadaljeval samo z uveljavljanjem svoje pravice (pritožba in v končni fazi posredovanje policije pri izvrzbi), ali pa bo pripravljen za dogovarjanje — pri tožbeni rok je še odprt.

SKLEPI IN PREDLOGI

Iz opisanih primerov je razvidna obravnava pri centru za socialno delo v primeru dodelitve otroka pri sodišču ob razvezi zakonske zveze in dodelitev otroka ob razpadu izvenzakonske skupnosti. Menim, da je pri postopku pred sodiščem v ospredju odločanje in ugotavljanje formalnih pogojev za oskrbo otrok. Postopek je krajši in manj poglobljen. Mnenje za sodišče izdelata samo en strokovnjak — navadno socialni delavec. Sodišče pogosto odloči skladno s predlogom centra za socialno delo. Ljudje so manj motivirani za sodelovanje, ker pričakujejo, da bo sodišče odločilo namesto njih. Obravnava pri centru za socialno delo v primerih izvenzakonskih skupnosti je po moji oceni

temeljitejša. Udeleženi je več strokovnjakov (zakon predpisuje strokovno komisijo). Istočasno je mogoča vključitev v svetovalni proces. Upravni postopek je sicer omejen, vendar je svetovalni proces lahko zato daljši, kar je za tako težko situacijo, kot je razpad partnerske zveze, potrebno.

Prav tako je treba razrešiti kopico osebnih in odnosnih težav, ki so včasih kot vrh ledene gore, ki zakriva resnične težave in njihovo reševanje.

Velike gmote problemov rešimo na ta način, da jih poskušamo razdeliti na osnovne nerešene probleme, zato pa je potreben čas in trdo delo vseh udeležencev — to je koristno za življenje ljudi in ne samo za zadostitev administrativnim zahtevam dobro izpeljanega upravnega postopka na centru za socialno delo ali tožbe na sodišču.

V drugem primeru je prikazana dvojna metodična pot do rešitve (svetovanje in upravni postopek). So pa težave na centru za socialno delo v razmejitvi upravnega postopka in svetovanja. Oba postopka vodi ista služba in so ljudje v dvomu, koliko se lahko odprejo s svojimi težavami, da jim podatki ne bodo škodili pri odločanju. Pri našem centru za socialno delo je prednost v tem, ker je majhen in imamo zunanje strokovnjake (psihologinja, zdravnica). V veliko centrih za socialno delo pa so vsi strokovnjaki zaposleni na centru za socialno delo. Ravno zaradi tega se mi zdijo zanimiva razmišljanja o posebnih družinskih sodiščih, ki naj bi prevzela odločanje po upravnem postopku.

V letošnjem letu je Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve poslalo centrom za socialno delo vprašalnik, v katerem jih zanima naše mnenje glede ureditve posebnih družinskih sodišč, ki naj bi jih vnesel nov zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. Odgovori centrov za socialno delo so bili različni. Sama menim, da bi bilo dobro, če bi družinska sodišča odločala o teh zadevah — tudi pri razpadu izvenzakonske skupnosti.

V praksi je zaslediti, da naše odločbe

o dodelitvi otrok in ureditvi stikov v tujini niso veljavne, ker drugod izvenzakonska skupnost ni izenačena z zakonsko zvezo. Tudi konvencija o otrokovih pravicah (9. čl.) govori, da je lahko otrok samo z odločitvijo v veljavnem sodnem postopku ločen od svojih staršev, če je to v njegovo korist, če gre za zanemarjanje, ali če starša živita ločeno. Tako naše odločbe v tujini niso izvršljive (če partner ob razpadu izvenzakonske skupnosti otroka odpelje v tujino, čeprav je otrok dodeljen z odločbo centra za socialno delo roditelju, ki živi v Sloveniji).

Partner, ki mu je bil otrok dodeljen z odločbo centra za socialno delo, pa nima možnosti predlagati sodnega postopka, ker mora sodišče vlogo zavreči, saj po naši zakonodaji v teh primerih ni pristojno za odločanje.

Poudariti moramo, da tudi v primeru oblikovanja družinskih sodišč nikakor ne smemo zanemariti delež centrov za socialno delo pri odločanju. Kot sem pokazala v primerih, je obravnava na centru za socialno delo temeljitejša in je pomembna ravno zaradi možnosti vključitve v svetovalni proces, kjer lahko partnerja dobita pomoč pri urejanju svojih resničnih težav in se pozneje na bolj zreli stopnji dogovorita o organizaciji lastnega življenja in življenja otrok po razpadu zveze. Kajti ravno vpogled in razumevanje dogajanja je resnična, prava podlaga za reševanje problemov. Samo formalno, administrativno odločanje in zbiranje podatkov, dokazov, je za tako kompleksno in zahtevno področje odločno premalo.

Z organizacijo posebnih družinskih sodišč (sodniki naj bi imeli dodatna psihološka znanja) bi odpadla tudi dvojnost vloge centrov za socialno delo (odločanje in svetovanje). Tako bi bilo odločanje prenešeno na sodišča, centrom za socialno delo pa bi ostalo poglobljeno svetovalno delo, sami postopki pa seveda ne bi smeli biti ozko časovno omejeni.

Po moji oceni bi bila potrebna najprej pot na center za socialno delo in šele potem bi bil vložen zahtevek (predlog, mogoče tožba) za odločanje pri sodišču. Šele takrat, če postopek na centru za

socialno delo ne bi bil uspešen.

Prav tako pa naj bi nov zakon vnesel tudi možnost dodelitve otrok obema staršema (vzajemno starševstvo). Seveda kot možnost, saj v vseh primerih ne gre z dogovarjanjem. In ravno v primerih vzajemnega starševstva bi se lahko starši pri centru za socialno delo v podrobnosti dogovorili o pomembnih vprašanjih otrokovega življenja in skupni skrbi zanj. Tu bi imel pomembno vlogo strokovnjak, ki bi z metodo mediacije staršem pomagal, jih vodil pri sklenitvi dogovorov o organizaciji skupne skrbi za otroka. Mediacija bi bila metoda dela na centru za socialno delo. Na ta način bi ohranili pravico staršev, da ostanejo starši, čeprav je njuno partnerstvo razpadlo. Nihče ne bi imel občutka, da mu je starševska vloga omejena, ali pa da so mu z dodelitvijo dana večja pooblastila in pravice odločanja o življenju skupnega otroka. Ravno tako bi se ohranile dolžnosti obeh staršev do otroka in ne bi bilo možnosti prelaganja vse odgovornosti za otrokovo življenje na tistega, ki mu je otrok dodeljen. V praksi so te »grešnice« v velikem številu matere, ki morajo odgovarjati, če se otroku v življenju »zalomi«. So pa pogosto v situaciji, ko morajo že tako nizke preživnine sodno izterjati od bivšega partnerja, ki niti ne ve, da otrok potrebuje hlače, majico, kaj šele, kako mu gre v šoli, kaj dela v prostem času — ni treba, saj je bil dodeljen materi.

Na koncu bi znova poudarila, da je za življenje ljudi po tako stresnem dogodku, kot je razpad družine, zelo pomembno, da se po svojih sposobnostih soočijo s problemi in jih poskušajo s pomočjo strokovnjaka predelati in prerasti. V takih primerih je samó formalno, administrativno odločanje, pri katerem od staršev bo otrok živel, premalo. Še tako dober člen zakona je le podlaga za uveljavljanje pravice. Pri odločanju o življenju skupnega otroka bi nad zakon postavila pomen dobrega, zrelega dogovora med starši — pot do tega pa je zahtevna in terja dobro strokovno obravnavo, ne le zbiranja dokazov.

Literatura

- G. ČAČINOVIČ VOGRIČIČ (1992), *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Ljubljana: Advance.
- (1990), Paradigmatske osnove socialnega dela z družino. *Socialno delo* 29: 163-168.
- (1991), *Socialno delo z družino*, Ljubljana: VŠSD.
- E. V. FRANKL (1993), *Kljub vsemu rečem življenju* DA. Mohorjeva družba.
- T. GORDON (1989), *Družinski pogovori*. Ljubljana: Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.
- A. R. JOHNSON (1993), *Midva: Psihologija romantične ljubezni*. Ljubljana: Ganeš.
- M. CERAR (1993), *Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- P. LUSSI (1990), Sistemski nauk o socialnem delu. *Socialno delo* 29: 81-94.
- E. LUKAS (1993), *Družina in smisel*. Mohorjeva družba.
- A. MILLER (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.
- Z. PAVLOVIČ (1990), *Psihološke pravice otrok*. Ljubljana: Društvo psihologov Slovenije.
- R. SKYNNER, J. CLEESE (1994), *Družine in kako v njih preživeti*. Ljubljana: Tangram.
- B. STRITIŠ (1994), *Prispevki za študij socialnega dela*. Interno gradivo. Ljubljana: VŠSD.
- (1993), Iskanje novih možnosti pri reševanju kompleksnih osebnih in socialnih problemov. *Socialno delo* 32, 1: 19-28.
- K. ZUPANČIČ (1992), Otrokove pravice in njihovo varstvo v domačem pravnem sistemu. V: A. ŠELIH (ur.), *Pravni vidiki otrokovih pravic*. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list RS.

Marija Ovsenik

SOCIALNO DELO V ORGANIZACIJAH – DA ALI NE?

NEKATERE DILEME SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI DANES

UVODNI ORIS PROBLEMATIKE

Naslovno problematiko bomo obravnavali tako, da bomo skušali poiskati pot do smiselnega načina snovanja elementov za odgovor na naslovno vprašanje, s tem da bomo vprašanje najprej zožili.

Želimo odgovoriti na vprašanje (dilemo), ali socialno delo v podjetjih danes ima svoje mesto ali ne. Razlog za postavljanje takega vprašanja se skriva v dejstvu, da se v zadnjih letih nahajamo Slovenci v izredno turbulentni situaciji; zaznamujejo jo naslednja dejstva:

- prehod na tržno gospodarstvo v ekonomiji,
- večstrankarski sistem v politiki,
- privatizacija lastnine nad sredstvi za proizvodnjo v pravnem sistemu,
- problem drage države in
- zaostreni pogoji poslovanja zaradi neizogibne preusmeritve na nove trge (zaradi slovenske državne osamosvojitve in vojne krize na ozemljih Balkana).

Vse to bremeni slovensko gospodarstvo in kot posledica se v zadnjih letih zmanjšujejo možnosti za zaposlitev ljudi (stopnja brezposelnosti znaša več kot deset odstotkov, ali drugače, v Sloveniji danes nima dostopa do delovnega mesta nad 125.000 ljudi).

Ob vsem tem je treba imeti pred očmi tudi dejstvo, da se celotna svetovna družba nahaja na predhodu (tranziciji) iz nekdanjega »industrijskega obdobja«, ki postopno, a neizbežno odhaja v zgodovino, v novo »postindustrijsko in post-

kapitalistično« obdobje (Drucker 1993), v katerem bo pogoje in možnosti življenja in dela oblikovalo predvsem znanje, ki bo v razmerah splošno tehnične dostopnosti do informacij ponudilo možnosti neposrednega telekomunikacijskega povezovanja vsakogar z vsakomer, ne glede na to, na katerem delu našega planeta živi (*information superhighway*) (Naisbitt 1994: 63).

Znanje bo tako vse bolj pridobivalo na pomenu in v takih razmerah bo človek kot individuum vse bolj izrazit, saj bo imel znanje in informacije in bo zmožnejši prevzemati »individualne odgovornosti« (Drucker 1993: 210).

Domnevajo celo, da bo prišlo do pomembnega prehoda iz časov in razmer, v katerih so poslovno in dejavnostno aktivnost, podjetnost in iniciativnost gnala zlasti podjetja/organizacije (*business-driven*), v čas in razmere, ko bo gnanje dejavnostne in poslovne iniciative prešlo v roke in na raven individua. Posamezniku bodo namreč dostopni sklopi povezav telefona, televizije, ISDN priključkov in računalniških sistemov. Opremljen bo torej z možnostjo telekomuniciranja in bo ne le zmožen, temveč tudi verjetno voljan prevzemati večji delež odgovornosti in pooblaščenosti. Ob tem poudarjajo, da bo krepljenje posameznika pripeljalo do nujnih sprememb v načinu dela, gibanja in igre ljudi in seveda tudi do sprememb v načinu gledanja ljudi drug na drugega (Naisbitt 1994: 63).

Iz povedanega sledi, da je treba orisano situacijo v Sloveniji obravnavati večravninsko in večplastno. Kompleksnost problematike na tem našem majhnem prostoru je vsaj dvoplastna:

- prva je ta, ki jo doživljamo Slovenci v sedanjih poosamosvojitvenih letih,

- druga pa je tista, ki ni nič manj očitno prisotna, a je planetarno-globalnih razsežnosti. Te pa ne zanimajo le posameznikov, ampak prizadevajo vse dežele sveta. Gre torej za velik val sprememb in novosti v globalnih razsežnostih, hkrati pa znotraj tega velikega svetovnega vala ne more nobena dežela prezreti svojih lokalnih posebnosti in aspiracij.

Ob tem ni povsem jasno, kaj je vzrok in kaj posledica dejstva, da avtomatizacija, robotizacija in informatizacija delovnih procesov odrekajo delo in zaposlitev manualnim delavcem, vabijo pa z najrazličnejšimi priložnostmi in možnostmi izobražence. Govorimo tudi o velikem valu prestrukturiranja, preoblikovanja in redefiniranja ne le delovnih procesov, temveč tudi tradicionalnega fenomena »zaposlitev« samega. Kaj torej pomeni 10 ali več odstotna nezaposlenost v neki deželi? Na vprašanje bi določnejše odgovorila podrobnejša analiza na osnovi prej redefiniranih pojmov, prenesenih iz obdobja industrijske družbe. Ti ne sodijo več v splošne razmere, možnosti in priložnosti nastajajoče »post-industrijske« in »informatijske« družbe.

Dodaten problem je vprašanje, v kakšnem tipu novepečenega kapitalizma/privatništva danes v Sloveniji pravzaprav v resnici živimo. Sedanji razpon tipov kapitalizma se kaže na kontinuumu, na katerega enem ekstremu je najbolj grobi zgodnji kapitalizem, na drugem pa npr. Druckerjeva »postkapitalistična« družba.

Slovenski kapitalizem se očitno poskuša čimprej postaviti na noge, vendar ob dejstvu neizkušenih kadrov raje prevzema metode »zgodnjega« kapitalizma kot prosvetljenost Druckerjevega »postkapitalizma« (Drucker 1993).

Iz tega posledično izhajajoči številni stečaji podjetij naravnost bruhajo brezposelne, ljudje pa se ne ozavejo trde

resnice valovanj svetovnih družb, novih postulatov in novih možnosti in priložnosti dela in življenja ljudi.

Često se ljudje v podjetjih (tako neposredni delavci kot tudi managerji) ne zavedo dovolj hitro dejstva, da se podjetje tudi tam, kjer ne grozi stečajni šok, notranje organizacijsko brezobzirno preureja. Če je bil nekoč ideal podjetja rast podjetij v veliko organizacijo, je danes nekaj povsem drugega. Nekdanji gigantizem, katerega »notranja organiziranost« se je zgledovala praviloma po temeljnem funkcijskem, divizijskem in matričnem modelu organiziranja, v mnogih podjetjih ni več mogoč. Notranje organizacijska hierarhična piramida doživlja udarce: njen srednji del (srednje vodstvo) enostavno izginja, ker ni več potreben. S tem se celotno podjetje notranje preureja (reorganizira) oblikovno v nekaj, česar doslej nismo poznali: primer »deteljičaste organiziranosti«, »panskega satovja«, koncept »ribiške mreže«, »trapezoidne organiziranosti« oz. managementa.

Ti postulati prehoda iz »industrijske« v »informatijsko« družbo očitno neusmiljeno meljejo tudi »organizacijo organizacij/podjetij« in s tem podjetja ljudi postavljajo v povsem nove pogoje dela in življenja.

Skratka, sprejeti moramo dejstvo, da tudi med nami odločno nastaja nov svet, ki se mu ne moremo izmakniti; kaže nam edinole čimprej se vživeti vanj, dejavno in dostojanstveno.

Naslovno vprašanje je postalo aktualno kmalu po slovenski državni osamosvojitvi, ko so celo v vladnih krogih nekateri javno poudarjali slogan »Socialo ven iz podjetij!«

Podjetja so s tem dobila javno podporo v tem, da so v sicer težkih poslovnih situacijah začela zanemarjati skrb za socialno oskrbljenost zaposlenih ter za socialne pogoje dela. Med množičnim odpuščanjem so se med prvimi kandidati za odpust v prenekaterih podjetjih znašli tudi (ali še prav posebej) tam zaposleni socialni delavci.

Vprašanje in omenjeni slogan sta motivirana ekonomsko produktivistično,

očitno pa sta imela tudi moralno-etične posledice. Ker taka situacija oz. razporeditev v vodstvih slovenskih podjetij očitno še traja, se zastavljeno vprašanje kaže kot upravičeno.

KAJ JE S TEORIJAMI

V zadnjih letih smo se glede vprašanja, ali socialno delo sodi v podjetja ali ne, v slovenski praksi znašli pred problemom, ki ga ne znamo rešiti, oz., nanj ne znamo enostavno odgovoriti.

Kadar v življenju ne znamo več živeti, kadar nam torej zmanjka primernih odgovorov na vprašanja v praksi, se naravno in logično napotimo k iskanju odgovorov v teorijo, v znanstveno znanje, ki je v načelu zasnovano širše in globlje in zato presega zgolj posamezne primere iz prakse. Je pa metodično preverjeno in sintetizirano v znanstvenih in zato splošno veljavnih in splošno sprejetih teorijah.

Prav v teorije zaokroženo znanje pa nam pri reševanju zagat v praksi praviloma pomeni tudi osnovno in najbolj zanesljivo poučno informacijo. Zato se družba, ki svoja prizadevanja gradi prav na proizvodnji znanja, informacij, tudi imenuje informacijska družba. Taka družba vlaga v ta namen med 3 in 5% svojega kosmatega nacionalnega proizvoda za gradnjo in oblikovanje znanja.

Za naše vprašanje sta v tej razpravi aktualni vsaj dve teoriji: teorija organizacije in teorija socialnega dela. Glede na našeto mnogovrstnost za življenje in delo bistvenih temeljnih orientacij pa se v razmišljanja sama po sebi vsiljujejo tudi tista o vprašanju paradigem, ki »niso le osnovna (ali dominantna) teorija« v smislu priznanih znanstvenih dognanj, temveč prav tako tudi metafizična spekulacija, ki znanstvenikom v določenem časovnem obdobju daje ne le modelne probleme, ampak tudi modelne rešitve. Navsezadnje je paradigma tudi sklop splošno sprejetih prepričanj, ki dobijo konkretno obliko v učbenikih in klasičnih znanstvenih delih.

Odpira se torej vprašanje, kaj je s teorijo organizacije in kaj s teorijo socialnega dela. Kaj pravi prva (o organizaciji)

in kaj druga (o socialnem delu)? Ali spadata fenomena skupaj ali ne? In če, kakšno je ali naj bi bilo njuno razmerje? Kaže se torej poučiti o splošnem znanju – v okviru določene paradigme pač –, da bi mogli logično, utemeljeno in argumentirano graditi praktični odgovor – posebej za konkretni primer prakse slovenskih organizacij.

Žal je tu vtis naslednji:

Tako organizacijo kot tudi socialno delo kot fenomena so v industrijskem obdobju razumevali tako, kot je narekovala kartezijansko-newtonska mehanistična paradigma, ki je znotraj širše subjekt-filozofične paradigme (1450-1950) vladala v vsem času industrijskega obdobja (Lay 1988: 131). To obdobje pa je – še zlasti v zadnjih 100 letih – uspelo zgraditi obsežno in razvejano mrežo ustanov prakse socialnega dela in omogočiti povečevanje nacionalne produktivnosti (v ZDA) v povprečju v višini 3,5 in 4% letno. Ni pa se ne enemu ne drugemu področju posrečilo izoblikovati splošno sprejete in obče veljavne teorije vse do časa resnega oporekanja mehanicistični paradigmi.

To prinesejo desetletja po letu 1960 z nastankom holistično orientirane »ekološke revolucije«, ki začne dokazovati nesmiselnost tradicionalne zamisli o razvoju in zagovarjati zamisel o »enakopravnosti vseh bitij«.

Značilno je, da organizacijskim mislecem stoletnega obdobja še vse do danes ni uspelo spraviti v enciklopedije splošne izobrazbe takih osnovnih pojmov, kot sta organizacije in management. Namesto tega pa ob koncu obdobja prihaja do pobud za redefinicijo takih osnovnih pojmov iz obdobja industrijske družbe, kot so: delo, korporacija in preustrojitve korporacije in managementa v smeri njegovega razvijanja k novemu »vodenju«.

S tem, da so organizacijski misleci predlagali redefiniranje pojma »delo«, pa je v proces redefiniranja temeljnih organizacijskih pojmov logično vključen tudi pojem »socialno delo«. Iz navedenega izhaja, da je »industrijsko obdobje«, katerega odzven sta tudi stroki »organizacija

in management« in »socialno delo«, prej znašlo v zgodovinskem zatonu, kot pa jima je uspelo razviti temeljne pojme do tolikšne dorečenosti in zanesljivosti, da bi to mogla tudi formalno potrditi moderna (četudi mehanicistično usmerjena) znanstvena misel. Ni prišlo do znanstvene kodifikacije temeljnih pojmov, ampak nasprotno, do njihovega prezrtja in predlogov za redefiniranje. V skladu z navedenimi ugotovitvami je tudi dejstvo argumentiranih trditev, da se niti na področju organizacije (in managementa) niti na področju socialnega dela v tem stoletju ni posrečilo razviti obče veljavne teorije.

Naslovno vprašanje, socialno delo v organizacijah da ali ne, očitno skriva v sebi mnogo bolj nedorečeno problematiko, kot je videti na prvi pogled. Znanost v smislu splošno sprejete in obče veljavne teorije organizacije in managementa kot tudi socialnega dela ne more dati zadovoljivega odgovora. Ker imamo torej opravka kar z dvema nedorečenima strokovnima področjema hkrati in v medsebojni logični zvezi, pomeni, da se vprašanje pred nami postavlja celo kumulativno in da je stopnja zapletenosti skoraj nepregledna. Očitno presega možnosti zelenega hitrega in učinkovitega praktičnega ukrepanja. Nad problemom se je smiselno globoko in sistematično zamisliti in z ustvarjalno intuicijo, ki jo omogočata konstruktivna kritika in intenzivno raziskovanje, iskati odgovore.

KAJ POMENIJO NAVEDENE UGOTOVITVE?

Nikakor ne, da morda področji organizacija in management na eni in socialno delo na drugi strani nista uspeli do sedaj razviti in uveljaviti nikakršne logično smiselne in uporabne teorije.

Splošno znano je, da ti dve strokovni področji obstajata. Obstajata pa lahko le tako in s tem, ko so številni avtorji vanju prispevali pomembne tehtne in podkrepljene prispevke. Zato teh dveh strokovnih področij kot znanstvenih disciplin s prav določeno intencionalnostjo ni mogoče ne negirati in tudi drugače ne znanstveno zavračati.

Navedena ugotovitev je le trditev, da so teorije na teh dveh področjih predvsem avtorskega značaja, se pravi, da moramo za vsako teorijo, ki jo poznamo in kakorkoli navajamo, navajati avtorja, ki je zanjo pač odgovorna oseba.

In drugič, to tudi pomeni, da je za ti dve področji značilen dialog, ki še ni zaokrožen v splošno sprejetih in obče veljavnih teorijah, ki bi jih mogli uporabljati brez vsakokratnih navedb pogovarjalcev se avtorjev. Nihče se torej ne more sklicevati na apriorno veljavnost svojega sklepanje in ugotovitev, kakor je to morda mogoče v primeru postopkov računanja v matematiki, statistiki in drugod, kjer avtor ni več pomemben. Naša trditev glede avtorstva ima v sebi zlasti moralno-etično komponento, ki je v tem, da je vsakokrat, tako v teoretskem kot tudi v praktičnem delu, na obeh imenovanih strokovnih ali znanstvenih področjih pošteno natančno vedeti, kdo je oseba, ki kaj trdi. Uporabnik mora imeti možnost vedeti, čigave in kakšne trditve (teorije) upošteva.

To je sicer splošno pravilo znanstvenega dela, toda v primeru naših dveh strokovnih oz. znanstvenih disciplin ga je treba vsaj za zdaj še posebej imeti pred očmi.

OD KOD TEŽAVE V TEORIJI SOCIALNEGA DELA IN MANAGEMENTA?

Mogoče je domnevati, da ni zgolj naključje, da si ne »organizacija« ne »socialno delo«, ki sta oba otroka pretekle tradicionalne »industrijske« družbe, zgrajene na »subjektivni filozofiji«, nista zgradili obče veljavne teorije v času aktualnosti industrijske družbe. Možen razlog za ta neuspeh je v dejstvu, da se obe ukvarjata s človekom in odnosi med ljudmi, kar že v samem načelu ne sodi v sklop »mekhosa« (zmanjšanja problema/predmeta na katerikoli manjši del), temveč bolj v sklop »biososa«. In če je tako, pomeni, da mehanicistična paradigma ni bila zmožna razumeti, še manj pa primerno razlagati snovi, ki že v načelu zahteva uporabo

nekega od te paradigme povsem drugačnega pristopa in metodike. Kartezijanska delilna metoda se je pokazala nemočno in zato omejeno in neustrezno kot splošna raziskovalna metoda in pristop že ob nastanku kvantne teorije (1925).

V raziskovanju strukture atoma je namreč naletela na meje svojega dometa, npr. Heisenbergovo načelo negotovosti, ki je poleg drugega postavilo pod vprašaj tradicionalni koncept vzročnosti; zamajala se je dotedanja »konceptualizacija stvarnosti«, ki se je pomaknila v smer »fikcije«. Pokazalo se je namreč, da situacija stvarnosti ni tako enostavna, saj na vseh »ravnih stvarnosti implicira konceptualizacijo kot enega izmed bistvenih elementov«.

S tem je postala vprašljiva tudi znana kartezijanska teza o dveh kulturah: o objektivni stvarnosti na eni ter o mentalnem konstrukt na drugi strani.

Hkrati pa je še od časov odkritja drugega zakona termodinamike ostajalo neodgovorjeno vprašanje možnosti obstoja živih organizmov, saj se je teza na podlagi tega zakona, češ da se živi organizmi ne obnašajo v skladu s tem zakonom in so zato »notorična izjema glede na naravne zakone«, zamajala. Tezo o »nenaravnih sistemih« ponavlja tudi V. Pareto. Vse do sredine 20. stoletja so torej mislili, da se lahko živi organizmi upirajo naravnim zakonom (drugemu zakonu termodinamike) le s tem, da si pomagajo z nekimi »triki« v proizvodnji lokalnih zmanjšanj entropije.

Tu se zastavlja kategorično vprašanje, v čem se je tradicionalna kartezijanska metoda v preučevanju, razumevanju in razlaganju pojava živih organizmov izkazala za neučinkovito, nezmožno, omejeno in zato neustrezno. Poglejmo Cartesijev pristop поблиže:

Sleheri problem, ki ga bom raziskoval, bom razdelil na toliko delov, kolikor je mogoče in potrebno, da se ga reši najbolj skladno. Pri iskanju vmesnih členov, kakor v pregledih problemov bom našteval sleherno podrobnost v tako širokem obsebu in do take podrobnosti,

da ne bom ničesar izpustil (Descartes 1957: 46-47).

Rekli bi: logično, dosledno, pravilno. Toda vrag se skriva v podrobnostih. Descartes je ob tem očitne lastnosti živih organizmov povsem prezrl.

Katere? Ne veliko. Zadoščalo je že to, da je prezrl, da imajo živi organizmi vsaj eno bistveno lastnost *sine qua non*: obstajajo lahko edinole kot enote, celote, na prav določenih ravneh, sicer propadejo in umro.

Vse dokler ostajajo živi, obstajajo kot enote, celote, ki jih nikakor ne smemo deliti na še manjše dele. Kajti, če jih začnemo členiti (razsekavati), v trenutku propadejo, izgubijo lastnost živih organizmov. Videti je torej, da je Descartes v svoji metodi prezrl prav te vrste ranljivost, ki ji je podvržen ves živi svet in ki obstaja edinole kot svet živih organizmov. Pri tem ne pride v poštev, če ga hočemo preučevati kot živega, nikakršna domnevno dosledna členljivost na manjše dele.

Živi organizmi torej preučevalcu postavljajo določen pogoj, sicer za življenje nočejo biti proučevani. V primeru kršitve tega zanje bistvenega pogoja umro, propadejo kot živi in se spremenijo v neživo snov. Kot živi torej ne morejo obstajati, ne da bi bili ob tem celota – avtopoietična enota. Preučevanje onstran tega pogoja torej ni mogoče.

Isti pogoj postavi pred raziskovalca živih organizmov še drugi pogoj ali omejitev: ni mogoča ponovljivost eksperimenta, saj živega organizma ni mogoče ubiti dvakrat. Za živ organizem je smrt enkratni dogodek, njegovo življenje ni ponovljivo, nihče ga ne more živeti dvakrat in nihče ne more živeti namesto drugega. Zato je živo bitje enkratno, neponovljivo, je neke vrste »*epoche*«, za katerega velja edinole statistična množica enote.

Kartezijanski dualizem v smislu medsebojnega ločevanja telesa in duše je možen edinole na konceptualnem polju, medtem ko v praksi ne pride v poštev. Iz tega izhaja, da mehanicizem kot splošno

veljavna metoda na polju raziskovanja živih organizmov in živega sveta naleti na ovire, na izvedljivostne omejitve, kar pomeni, da ta splošno priznana metoda znanstvenega raziskovanja sploh ne more biti splošna, saj vsaj za pol našega sveta kognitivno ni uporabna.

Iz tega izhajata dve ugotovitvi:

1. Ni čudno, da so vse do srede našega stoletja mislili, da so živi organizmi tisti del našega sveta, ki se ne ravna v skladu z »naravnimi zakoni« in so torej glede na drugi zakon termodinamike »nenaravni sistemi«.

2. Tradicionalna kartezijansko-newtonovska zgolj mehanicistična metoda ni bila zmožna preseči svojih lastnih omejitev in nam danes težko razumljive zmote, po kateri se živi organizmi držijo pri življenju s pomočjo nekakšnih nepojasnjenih »trikov«.

Takega nerazumevanja živega sveta v znanstveni misli ni premagal niti nastop splošne teorije sistemov v petdesetih letih našega stoletja, četudi je prinesel spoznanje, da niso vsi sistemi le izolirani, zaprti (ki izmenjujejo z okoljem materijo, energijo in informacije), ampak obstajajo tudi odprti, ki to izmenjavo dopuščajo.

Kaže, da je šele okoli leta 1970 prišlo do dveh, za primernejše metode raziskovanja in preučevanja živih organizmov (in s tem tudi organizacije življenja in socialnega dela) pomembnih novosti.

Prva je I. Prigoginovo odkritje disipacijskih struktur l. 1967 in »neravnotežja« kot vira reda – da torej neravnotežje prinaša red iz nereda. S tem je bilo pojasnjeno, da je res mogoče, da se v odprtih sistemih entropija zmanjša, s čimer je bilo pojasnjeno tudi to, kako je mogoče, da se organizacijska kompleksnost poveča, ne da bi bil s tem kršen drugi zakon termodinamike. Ta Prigoginovo dosežek utemelji in uveljavi teorijo o neravnotežju. Za te dosežke je Prigogine prejel Nobelovo nagrado l. 1979.

Druga, za ustreznejše preučevanje živih organizmov pomembna novost iz okoli leta 1970 pa je Maturanovo odkritje »cirkularne organizacije« in vpeljava koncepta, znanega pod imenom autopoieza

(grš. *auto* = samo, *poiesis* = produkcija, kreativnost), ki so ga razvili in poimenovali med leti 1968-1975 čilski biologi H. Maturana, F. Varela in R. Uribe. Zanimivo je, da je konceptu vzelo kar 10, 20 in več let, da je obkrožil svet. V zadnjih nekaj letih pa se je zanimanje zanj začelo uveljavljati tudi v doktorskih preučevanjih – ne le v biologiji, od koder koncept izvorno izhaja, ampak tudi v socialnih vedah, kot so pravne, družbene vede, družbeno zdravstvo ipd.

Autopoieza artikulira take teme, kot so npr. cirkularna organizacija, samo-referenčni sistemi ipd., in na nov način afirmira pojem samoorganizacije. Nanaša se na značilnosti živih sistemov v smislu neprekinjenih procesov obnavljanja in reguliranja procesov, samoobnavljanja znotraj živih sistemov, ki tako vzdržujejo svojo identiteto, celovitost in svoje strukture.

Očitno je torej, da vse do pred nekaj leti kartezijansko-newtonovski mehanicistični pristop k proučevanju in artikuliranju fenomenov, kot je življenje živih organizmov in njihovih skupnosti, v primeru človeka, torej družbene skupnosti, ni imel ustrezne alternative. Preučevanje človeka kot živega bitja in njegovih družbenih skupnosti na številnih ravneh medsebojnega povezovanja (tudi v organizacije) se lahko očitno šele zdaj nasloni na temeljni pristop, ki bistveno upošteva posebnosti biosa in se zato ne more orientirati zgolj po lastnostih mekhosa.

Na osnovi teh ugotovitev je mogoče domnevati, da socialne vede, kakor sta za našo razpravo veda o »organizaciji in managementu« in veda o socialnem delu, vse doslej, do vpeljave koncepta o autopoiezi, niso imele v znanstveni in filozofski misli za svoje posebnosti primerne metode proučevanja oz. raziskovanja in artikuliranja pojavov na področju živih organizmov. Če pa je tako, ni zgolj naključje ugotovljeno dejstvo, da se ne enemu ne drugemu izmed omenjenih strokovnih oz. disciplinarnih področij vse doslej ni posrečilo razviti in uveljaviti svoje splošno sprejete in obče veljavne teorije. Očitno drugačne sploh ni bilo mogoče,

saj tradicionalna znanstvenoraziskovalna kartezijansko-newtonovska metoda sploh ni bila prilagojena tem področjem. Logika stroja pač ne more pojasniti logike živega organizma.

Socialne vede torej v nekem smislu očitno še danes tičijo na svojih začetkih. Prav zaradi zanje neprimerne raziskovalne metode so v primerjavi z naravoslovnimi in tehničnimi vedami že stoletja v sorazmerno podrejenem položaju, tako glede strokovno izrazne moči kot tudi glede vpliva v družbeni skupnosti; sorazmerno teže namreč trdijo, da je določena konkretna situacija taka ali drugačna. Ker so torej tehnična vprašanja videti razmeroma lažje rešljiva kot vprašanja človeka in družbenih razmerij, često »mehka« vprašanja ostajajo še naprej nerešen problem, medtem ko tehnološki razvoj očitno stalno prednjači pred družbeno-socialnim in človeško kulturnim.

Seveda ni mogoče pričakovati, da bi mogel že samo koncept avtopoieze bistveno popraviti omenjena nesorazmerja. Razveseljivo pa je, da je novi koncept avtopoieze očitno konstruiran prav za preučevanje živih organizmov, in zato pomeni vsaj opozorilo na to, da je verjetno tudi na področju metodološke paradigme mogoče napraviti še korak naprej od tistega, ki je bil narejen že v letu 1637.

Razmeroma živahno poseganje po konceptu avtopoieze v doktorskih proučevanjih na področju socialnih ved v zadnjih letih pa opozarja, da bi lahko s tem in podobnimi novimi pristopi napravili korak naprej tudi na takih disciplinarnih področjih, kot sta veda o organizaciji in managementu na eni in socialno delo na drugi strani. Zato ga bomo kratko uporabili v nadaljevanju razprave.

Po mnenju S. Beera koncept avtopoieze omogoča preseganje sedanjih interdisciplinarnih preučevanj, ustvarja možnosti za uveljavljanje metasistemskih konceptov ter vodi družbo stran od očitnega povzročanja disciplinarne paranoje, ki danes nastaja z oblikovanjem vse ožje opredeljenih znanstvenih in strokovnih disciplin. Te sicer razvijajo vrhunske specialiste, a posamezne discipline ob tem

razvijajo vsaka zase specifično terminologijo in jezik, ki jim onemogoča medsebojno tvorno sporazumevanje. Moderne družbe se — kot trdi S. Beer — v resnici razvijajo v smeri nekakšne paranoje in paradoksa, saj je družba vrhunskih specialistov vse manj zmožna ustvarjati zdrave družbene celote, družba pa tako vse bolj postaja »dezorganiziran prah množice nepovezanih, zanemarjenih, izoliranih in demoraliziranih posameznikov«.

AVTOPOIEZA

Videti je, da koncept avtopoieze poskuša popraviti in izpopolniti metodološki pristop k raziskovanju in artikuliranju naravnih pojavov prav tam, kjer ima (za primere živih organizmov) bistveno in očitno nedopustljivo pomanjkljivost prav znana kartezijanska, izključno mehanicistična »delilna« metoda (metoda delitve celote na vse manjše dele) brez vsakršnih drugih ozirov in omejitev.

Koncept avtopoieze je naravnian na izhodiščno raziskovalno točno enote/celote; noben živ organizem ne more obstajati in živeti drugače kakor le kot enota/celota. Obstajanje za življenje zmožne enote/celote je namreč za žive organizme pogoj *sine qua non*: če ta pogoj ni izpolnjen, živih organizmov enostavno ni.

Koncept avtopoieze je torej temeljna teorija organizacije živega.

Maturana in Varela svojo razpravo o avtopoiezi vpeljujeta z naslednjimi uvodnimi trditvami: Neko veselje — stvarnost — nastane, ko se določen prostor razdeli na dve in se opredeli enota. Predmet znanstvenega raziskovanja ne tem temelju je, kako izumiti (*invention*), opisati in rokovati (*manipulation*) enote.

V splošni izkušnji opazimo žive sisteme kot enote, ki se predstavljajo kot avtonomne entitete osupljive raznolikosti, z zmožnostjo samoobnavljanja. Njihova avtonomnost je videti tako očitno bistvena značilnost živih sistemov, da so pri opazovanju kratko malo videti žive. Seveda se ta avtonomnost — ki je v tem, da se kljub nenehnemu izkazovanju samozagotavljajoče zmožnosti ohranjati

svojo identiteto skozi aktivno izravnavanje deformacij – zdi doslej njihova najbolj varljiva (*elusive*) lastnost.

Avtonomija in raznovrstnost, ohranjanje identitete in izvor variacij v načinu ohranjanja te identitete pomenijo temeljne izbire prezentirane fenomenologije živih spominov, ki so jim ljudje stoletja dolgo posvečali svojo radovednost glede razumevanja življenja.

Če je kartezijanski pristop k preučevanju živih sistemov poudarjal le fizikalne dejavnike in se je darwinski pristop usmerjal zlasti k razlagi izvorov raznovrstnosti in genetike pojava živih organizmov, je zdaj mogoče, s konceptom avtopoieze, oba tokova fizikalno-kemijskih in evolucijskih razlag živih organizmov povezati v novo celoto. Molekularna analiza utegne omogočiti razumevanje reprodukcije in variacije, evolucijska analiza pa, kot se zdi, skuša pojasniti način, ko so lahko ti procesi nastali.

Namen koncepta avtopoieze je razkriti naravo žive organizacije. /.../ Želimo razumeti organizacijo živih sistemov glede na njihovo značilnost enovitosti /unitary character/ (Mingers 1995).

Ob tem Maturana in Varela pripominjata, da bosta v tem svojem namenu spoštovala mehanicistični pristop. Naš problem je živa – živeča organizacija. Ker pa se organizacija kot taka nanaša na relacije, se ne bomo zanimali za lastnosti komponent, ampak zlasti za procese in relacije med procesi, ki se udejanjajo med komponentami. Pri tem bomo imeli pred očmi dvoje:

1. vsakršna razlaga, do katere se bomo dokopali, v bistvu pomeni reformulacijo fenomena, in

2. vsako razlago oblikujejo in dajejo opazovalci.

Posledica tega je, da moramo razlikovati tisto, kar je konstitutivno za fenomen sam, od tistega, kar nasprotno spada v domeno opisa (*domain of description*) in torej naših interakcij z njim in njegovimi komponentami v tistem kontekstu, v okviru katerega dani fenomen pač opazu-

jemo. Pojmi domene opisa ne spadajo v konstitutivno organizacijo pojava, ki ga želimo pojasniti. Razlaga utegne imeti različne oblike, pač glede na naravo pojasnjevanega pojava.

Zategadelj se pri pojasnjevanju gibanja padajočega telesa zatečemo k lastnostim materije, k zakonom, ki opisujejo obnašanje materije, upoštevajoč njihove lastnosti (kinetični in gravitacijski zakoni), medtem ko si pri pojasnjevanju organizacije kontrolnega (nadzorstvenega) obrata skušamo pomagati z relacijami (to je razmerji), ki jim morajo ustrezati dejanske fizikalne komponente, in ne z identifikacijo njihovih komponent.

Pri tem izhajam iz domneve, da obstaja organizacija, ki je skupna vsem živim sistemom, ne glede na njihove komponente. Ker je naš predmet taka organizacija in ne posebni načini njihovega udejanjenja, ne bomo upoštevali razlik med razredi, tipi ali vrstami živih sistemov.

Ta način mišljenja ni nov, saj ga poznamo eksplicitno iz mehanicizma. Zato trdimo, da so živi sistemi stroji, pri čemer imamo pred očmi nekaj vidikov:

1. upoštevamo le neanimistične vidike;

2. poudarjamo, da žive sisteme opredeljuje njihova organizacija, ki jo je mogoče pojasniti tako kot katerokoli drugo organizacijo v smislu relacij, vendar ne med lastnostmi komponent;

3. opozarjamo, da izhajamo pri tem iz dinamizma, ki je za žive sisteme očiten, na kar namigujemo tudi z uporabo izraza »stroj«.

Zategadelj si zastavljamo fundamentalno vprašanje, kaj je organizacija živih sistemov, kakšne vrste so to in kakšna je njihova fenomenologija, ki vključuje reprodukcijo in evolucijo, obe pogojeni z njihovo enovito organizacijo.

Organizacija živih sistemov je ena izmed vrst samoproizvodnje (*self production*) oz. avtopoieze. Tako organizacijo je mogoče udejanjati z neskončnim številom struktur.

Povzeto po Maturani in Vareli ter Mingersu je eksplicitna definicija avtopoietičnega sistema oz. avtopoietičnega

stroja naslednja: avtopoietični sistem je dinamična enota, organizirana v obliki in smislu mreže procesov proizvodnje (transformacije in destrukcije) komponent, ki proizvaja komponente in ki

1. skozi njihove interakcije in transformacije nenehno znova regenerira in udejanja – uresničuje prav to mrežo procesov (relacij, razmerij), ki jih je proizvedla, in

2. konstituira dani avtopoietični sistem (stroj) kot konkretno enoto v prostoru, v katerem te komponente obstajajo, tako da specificirajo topološko polje njegovega uresničevanja-udejanjanja v smislu oz. v obliki take mreže. Hkrati s to konstitucijo pa se določajo tudi meje avtopoietičnega sistema, ki vzpostavljajo tudi njegove zunanje meje.

Te pa vzpostavljajo površine, na katerih se določajo tudi prednostne interakcije (znotraj-zunaj), meje in območje katerih zagotavljajo, da je avtopoietični sistem ločljiv od svojega ozadja. Tak sistem kratko imenujemo avtopoietični sistem ali kratko avtopoieza in je značilen za organizacijo živih sistemov.

Avtorji navajajo, da ima tak avtopoietični sistem tri vrste relacij, in sicer konstitutivne (odgovorijo na vprašanja, kje, do kod sem), kakovostne (odgovorijo na vprašanje, kaj je moja vsebina) in relacije reda (ki odgovorijo na vprašanje, kako, po katerih načinih živim, se obnašam).

Pri tem je treba še enkrat opozoriti na avtonomijo živega organizma kot celote, ki je ena najznačilnejših lastnosti avtopoieze. Glede na to, kaj sistemi proizvajajo, jih delimo na avtopoietične (vse spremembe podreajo v prid vzdrževanju organizacij samih sebe) in alopoietične sisteme (ki imajo za proizvod svojega funkcioniranja nekaj, kar je od njih različno), npr. avtomobil. Izguba avtopoieze v sistemu pa ima za posledico njegovo dezintegracijo, razpad in zaradi prekinitve zaokrožene celote avtopoietičnih procesov samoobnavljanja žive enote avtopoietični živi organizem doživi svoj konec.

AVTOPOIEZA JE TOREJ »VSE ALI NIČ«

Koncept ali teorija avtopoieze je teorija živih sistemov oz. živih organizmov. Zgradba življenja v tej logiki je mogoča. Naštevajo naslednje zaporedne ravni: živa celica, organ, organizem (rastlinski, živalski, človeški), skupina ljudi, organizacija (kot ustanova človeškega kolektiva), skupnost (npr. interesno povezanih ljudi), družba (npr. v državni skupnosti) in tudi nadnacionalni sistem. Zagovorniki koncepta avtopoieze torej ne štejejo le resnično bioloških živih sistemov, ampak v sklop avtopoieze vključujejo tudi praktično vse socialne oz. družbene in združbene enote in celote življenja. Ni sicer še doseženo popolno soglasje, ali je človeške sisteme dovoljeno obravnavati enako avtopoietično kot biološke sisteme, vendar se mnogi strokovnjaki izjavljajo v prid možne in dovoljene uporabe koncepta tudi pri raziskovanju in artikuliranju socialnih sistemov. Beer npr. trdi: »Da, človeške skupnosti so biološki sistemi« in kohezivna socialna »ustanova je neke vrste avtopoietični sistem«.

Trdijo tudi, da zdaj ni mogoče več opravičevati uporabe biologije za zanižanje individua, češ, da je človeška vrsta, družba ali celotno človeštvo tisto, ki se mora regenerirati v evoluciji življenja, »in bi zato posameznik postal nepomemben ter bi se moral podrediti vrsti«. Avtorji avtopoieze gradijo svojo teorijo na »opazovalcu«, ki je človeško bitje. Pomen tega pa je, da je vselej le človek kot opazovalec tisti, ki reče, karkoli je izrečeno. Maturana je svoja raziskovanja zastavil s postavitvijo vprašanja o spoznanju: kako živa organizacija spodbudi in omogoči spoznanje nasploh in samospoznavanje še posebej. Samo človek, ki postane opazovalec, se zmore zavedati samega sebe, in to skozi samoopazovanje.

Avtopoietični sistemi se povezujejo po poti strukturnega združevanja, to pa omogoča graditev avtopoietičnih sistemov na višjih ravneh, tj., nastajanje in ohranjanje avtopoietičnih sistemov višjega reda.

Avtopoietični sistemi v ožjem biološkem smislu praviloma obstajajo v

fizičnem prostoru, če gre za fizikalne žive enote. Vendar je mogoče razumeti prostor tudi v konceptualnem, abstraktnem smislu, saj je znano, da je mogoče poimenovati domeno, v kateri potekajo procesi in obstajajo enote, tudi v konceptualnem in abstraktnem smislu. To je lahko osnova in razlog, da je upravičeno in mogoče kot avtopoietične in žive tretirati ne le biološke, temveč tudi družbene in socialne organizme.

Zamisel o avtopoezi je mogoče obravnavati spoznavno-raziskovalno koristno in plodno tudi v metaforičnem smislu. Tako razširjeno razumevanje avtopoeze pa nam omogoča v njena proučevanja vključiti tudi etične in politične implikacije. Poleg bioloških opozarjata avtorja tudi na kognitivne implikacije koncepta o avtopoezi in načenjata razpravo celo o temah kakor lepota, svoboda, dostojanstvo.

Konceptu in teoriji avtopoeze pa pripisujejo še drugačne zmogljivosti:

1. avtopoeza naj bi bila zmožna pripomoči k temu, da presežemo tradicionalni dualizem med vedenjem in delo(va)njem, s tem da se ta razlika odpravi, saj naj bi veljalo, da delovanje implicira vedenje in vedenje se naravno izrazi kot delovanje.

2. poleg tega naj bi Eigen-Schusterjeva vpeljava koncepta hiper-ciklov nuklearno kislinskih ciklov kot minimalnega sistema omogočala prenesti vrzel med neživljenjem in življenjem:

3. opozoriti velja na dejstvo, da je za avtopoietični sistem, ki je opredeljen kot enota, značilen in odločilen pojav, ki ga poznamo pod pojmom organizacija. Pri tem se zdi pomembno dejstvo, da v avtopoietičnih sistemih (katerekoli ravni ali reda) fenomen organizacija karakterizirajo s pojmom relacija in relacije relacij. Če pri tem izraz poslovenimo v razmerja, opazimo, da je nedvomno najbolj poglobljen slovenski raziskovalec organizacije F. Lipovec opredeljeval pojem organizacije vsebinsko in kakovostno kot razmerja med ljudmi že v letih 1969-87. Seveda je to opredeljeval na specifični ravni avtopoietičnih sistemov, pri avto-

poiетistih imenovani organizacija (v pomenu ustanove) oz. institucionalizirani kolektivni subjekt, ki ima znotraj sebe razmerja (med ljudmi). Lipovec je, ne da bi vedel, za koncept avtopoeze v pojavu organizacije zaznal prav isto vrsto opredeljujočega kakovostnega kategorično splošnejšega pomena, ki mu avtopoietisti pravijo relacije.

Naletimo na sklad teoretsko-raziskovalnih ugotovitev, ne glede na to, za katero stroko, deželo ali disciplinarno raziskovanje gre. Vse to kaže na nedvomno visoko stopnjo zanesljivosti obravnavanih vidikov in dilem, stekajočih se v vidik avtopoeze. Opogumljeni želimo stopiti še korak dlje:

Opisani koncept avtopoeze, katerega temeljni pojem so relacije (razmerja), je očitno prav tako uporaben tudi na področju socialnega dela, saj tudi ta v svojem značilnem pojmu »pomoč drugega« v sebi implicira nič drugega kot medsebojna razmerja med ljudmi. Iz tega izhaja, da se lahko ob avtopoezi konceptualno bogati tudi stroka/disciplina socialnega dela.

Vse to na svoj način potrjujejo tudi raziskovanja tematiziranja kategorije delovnega prispevka s pomočjo izvirne metode sekvenčne analize, ki je skladno z bistvom fenomena organizacije, skritim v razmerjih.

V zvezi z vpeljevanjem koncepta avtopoeze pa se zdi pomembno opozoriti na fundamentalno spremembo v načinu reševanja problemov, Descartes bi dejal »iskanja resnice«. Avtopoeza sledi kartezijskemu vzoru »metodičnega dvoma«, kjer gre za »igro dvoma«, kateri se je podvrgla celotna moderna znanstvena misel.

To konvencionalno znanstveno metodo, prirejeno za preučevanje fizikalnih pojavov, poskuša avtopoeza pri proučevanju živih organizmov dopolniti z apriornemu dvomu komplementarnim načelom verjetja oz. z »igro verovanja« (Ovsenik 1989: 40). Živo bitje, ki obstaja danes in je obstajalo tudi že doslej, je preživelo vse do danes prav kot živa dinamična celota; očitno ima v sebi nekaj obstojno pozitivnega, in v to pozitivno

mora raziskovalec verjeti, torej vanj ne gre šablonsko, metodično zgolj dvomiti.

Nasprotno. Pri živih organizmih temelj znanstvene resnice ni postavljen na raven najmanjših delov, ampak je očitno ta vrsta življenjske resnice naslonjena na neko drugo raven, na raven žive dinamično organizirane enote/celote, ki za živa bitja pomeni ne zgolj pogoj *sine qua non*, pač pa ideal obstajanja in živetja.

Ta premik v temeljni paradigmi raziskovalnega pristopa se nujno odraža tudi v konstrukciji znanstvene metode. Naslonjena mora biti na »konstruktivno etiko« in ne zgolj na »apriorni strah«. Nekateri danes na temelju teh spoznanj predlagajo poleg omenjene konvencionalne metode raziskovanja tudi uporabo metode »polnega spektra«, ki naj bi prepojila celoten način našega mišljenja (miselnega postopka) pri iskanju ustvarjalnih rešitev problema. S tem naj bi povezali vzhodno in zahodno misel in tako dosegli dvoje ciljev:

1. tak premik v načinu mišljenja bi celovito povezal resnice, specifične za dano situacijo, in
2. za preučevanje življenja bi bil tak raziskovalni pristop tudi racionalnejši od konvencionalnega raziskovalnega pristopa, katerega uporabo bi omejili tako, da bi se izognili čisto pretiranemu in predragemu zbiranju podatkov, kar v praksi pogosto pripelje do »analizne paralize«.

Opozarjajo tudi na današnjo hitro spremenljivost, ki bolj zahteva jasen pogled v prihodnost kot pa analitično vrednotenje preteklosti.

Koncept avtopoieze je po eni strani otrok svojega časa, po drugi pa spodbuja k prenovi znanstveno raziskovalnega pristopa samega. Tega pa danes zagotovo ne gre prezreti.

SOCIALNO AVTOPOIETIČNA REKA ŽIVLJENJA

Videti je, da se znanstvena misel šele v naših desetletjih resneje in odločneje usmerja – vsebinsko, konceptualno in načelno-metodološko – na odgovornejše in konstruktivno etično preučevanje življenja človeka kot posameznika in tudi

njegovih socialno avtopoietičnih ravni oz. krogov.

Človek in njegove skupnosti kot dinamične, avtopoietične žive celote živijo v času. Življenje poteka kot neke vrste reka dinamičnih življenjskih situacij in vselej vsebuje določene avtopoietične populacije socialnega življenja.

Če pa je tako, imamo pri roki dva koncepta, znana iz literature in socialnega dela in sociologije, v smeri novih tokov sistemske teorije: prva nam je dala koncept reke življenja v toku in populacijskih strukturah; druga pa ilustracijo osmih ravni teorije živih sistemov z načelom odprtega izteka – soočenja, ki predstavlja integracijo ravni biološke in socialne avtopoieze v obliki naslednjih ravni oz. krogov/enot/celot življenja: (živa) celica, organ, organizem, skupina, organizacija, skupnost, družba in nadnacionalni sistemi. Ta dva koncepta se ponujata, da ju povežemo v celoto socialno avtopoietične reke življenja.

Taka predstavitev socialno-avtopoietične reke življenja nazorno prikazuje naslednja dejstva:

1. Biološka in socialna avtopoieza življenja se ravninsko naravno stikata na ravni organizma (rastline, živali, človeka), ki sam v sebi ne more obstajati (kot živa enota) drugače kot nedeljiva celota in ga zato imenujemo individuum. Vsak organizem sestoji iz popolne biološke avtopoietične integracije nižjih ravni avtopoieze, torej iz svojih telesnih organov in celic. Ti njegovi organi in celice se nenehno samoobnavljajo znotraj individualnega telesa. Nič manj in nič več. Nič ni proizvedeno izven njega in ničesar svojega tak individuum ne oddaja komu drugemu kot svoj proizvod. Individuum se povezuje z drugim individuumom po poti strukturnega združenja in tako reproducira sebi podobne, nikdar pa sebi identične nove individualne enote svoje vrste.

2. Ker so po mnenju nekaterih človeške družbe in združbe biološki sistemi in ker to tezo podkrepljujejo s tem, da je mogoče koncept avtopoieze smiselno razpotegniti tudi v območje socialnega življenja ljudi, moremo koncept avtopoieze

razprostrti na vse mogoče in realne ravni družabnega in družbenega (socialnega) življenja ljudi oz. človeških družb in združb (organizacij).

3. Realno in pošteno je trditi, da v življenju vsakega posameznega človeka nastajajo situacije dela-zmožnosti in delanezmožnosti. Človek je v situaciji, ko zmore nuditi pomoč drugemu, lahko pa se mu zgodi, da se znajde v situaciji, ko sam potrebuje pomoč. Neizbežno sleherni individuum prehaja skozi situacije zmožnosti pomoči drugemu in potrebe po pomoči drugega, saj se ne more sam ne roditi in tudi umira težko sam.

4. Struktura življenjskih situacij, skozi katere praviloma izmenično prehaja človek kot posameznik, se v populaciji ljudi (socialno) pokaže tako, da vsakršna avtopoietična socialna populacija hkrati zaobsega tako ljudi, ki so tedaj zmožni pomagati drugemu, kakor tudi ljudi, ki pomoč drugega potrebujejo.

Tako se nam pokaže vselej prav določena struktura populacije socialnega življenja. Omenjeni dve skupini sta v vsaki avtopoietični socialni enoti komplementarni druga drugi. Prav tako naravna komplementarnost življenjskih situacij pomoči zmožnosti in pomoči potrebnosti vselej sestavlja dinamično enoto življenja na ravni slehernega individuumu.

Na tak način se vselej srečujemo z neko prav konkretno socialno strukturo na vsaki ravni avtopoietičnega socialnega življenja. O tem se prepričamo v tovrstnem proučevanju katerekoli človeške individualnosti in skupnosti življenja.

Če socialno delo pomeni eno izmed sestavin oz. komponent procesov objektivno potrebne pomoči drugemu, tedaj in toliko ga je v resnici družbeno potrebno negovati in razvijati in mu dajati vso potrebno podporo. V takih primerih je socialno delo objektivno tudi funkcija in dejavnost, ki prispeva k produktivnemu delu ljudi tudi v materialno merljivem smislu, če že ne v kulturno-etičnem pogledu.

Socialno delo je v takih pogojih dobilo svoje mesto v sistemu (industrijske birokracije) v Webrovskem smislu.

Toda danes je »industrijska« doba mimo in nova »postindustrijska« oz. »informacijska« družba ne prenese tradicionalne industrijske birokracije. Nekoč »debele« organizacijske piramide so danes postale zgodovina. Uveljavljajo se koncepti »vitke« organizacijske strukture v podjetjih, koncepti »deteljičaste« oblike organiziranosti, znan je tudi primer Mintzbergove »organizacije struktur v petih blokih«. Pojavljajo se torej strukture, ki utemeljujejo organiziranost, kjer vodstvo podjetja zadrži le manjši del vrhunskih strokovnjakov za razvoj, trženje, finance ipd., drugim, nekdanj zaposlenim, ne le delavcem, temveč nižjim in srednjim managerjem, pa da prosto pot v njihovo lastno zasebno podjetniško iniciativo.

Ti (odpuščenci) ustanovijo svoja lastna (satelitska) podjetja in vodstvo nekdanjega podjetniškega giganta je z njimi navadno pripravljeno sklepati poslovna razmerja, vendar le na pogodbenih osnovah.

Tako imamo situacijo, v kateri se organizacija nekdanjega industrijskega giganta neusmiljeno cefra, nemesto tega pa se ustvarjajo povsem drugačne, nove mreže pogodbeniškega sodelovanja. Posledica tega je, da se danes pojavlja množica zasebnih podjetij, ki praktično nimajo zaposlenih, ali pa jih imajo zelo malo.

Organizacijske mreže se torej neusmiljeno hitro spreminjajo iz tipa stalne zaposlitve ljudi (pri drugem) v tip pogodbenega sodelovanja (vsakokrat s tistim, s komer posameznik najde skupen jezik za delo). Poslovni sistemi v organizacijskem pogledu doživljajo pretres, v katerem preživijo le tisti, ki vztrajno in trdoživo nenehno iščejo svoje priložnosti (za pogodbeno delo, ne za zaposlitev). Tip »samozaposlenosti« postaja vse bolj nekaj vsakdanjega, po tej poti se neizogibno uveljavlja tudi tip samopodjetniškosti, torej množica male podjetniške iniciative praktično na vseh področjih človeških in družbenih dejavnosti.

Nekdanja gotovost mirne zaposlitve se je spremenila v viharo morje vsakovrstne iniciative in samozagotavljanja

vsakogar svoje lastne, tudi socialne oskrbljenosti.

Taka prepuščenost vsakogar predvsem zgolj samemu sebi pa si po drugi strani podaja roko z dosežki tehniškega napredka, ki posebej na področju telekomunikacij (*information superhighway*) in računalniških obdelav informacij (osebni računalniki z zvezami v globalnih mrežah medsebojne izmenjave) ustvarja tehnične možnosti, da se vsakdo poveže z vsakomur drugim kjerkoli na zemlji in na tej osnovi oblikuje, spreminja in dograjuje svoj način dela, življenja in igre.

Ugledni analitiki ocenjujejo, da taka tehnična krepitev individuuma pelje v povsem nove splošne razmere avtopoietičnega socialnega življenja. Gre za premik od razmer, ko je delo in življenje odločilno oblikovalo poslovno vodstvo, v razmere, ko se bo v tej vlogi pojavil in uveljavil vsakega posameznika. V odločilno ospredje življenja in dela ljudi torej stopa, vsaj po mnenju nekaterih analitikov, vse bolj človek kot posameznik.

Iz tega izhaja, da v informacijski dobi organizacije nikakor niso več, kar so se zdele v industrijski dobi. To spoznava tudi socialno delo, ki se mu okolje nekdanjega delovanja ne le ruši, ampak cefra, hkrati pa mu ponuja posameznika, ki hitro postaja situacijsko-tehnično opremljen na nov način, hkrati pa socialno neoskrbljen in in vse bolj prepuščen samemu sebi.

Temu novemu načinu življenja in dela individua nedvomno botruje hiter tehnološki napredek in napredek znanstvene misli, ki v smislu uveljavljanja koncepta avtopoieze in izpopolnjene metode raziskovanja in odkrivanja resnice (metoda polnega spektra) kaže več zmožnosti preučevati in artikulirati delo in življenje prav na ravni individua kot izhodišča in cilja avtopoietično razumljenega socialnega dela.

SKLEPNE DOMNEVE

O PRELOMNOSTI DANAŠNJEGA TRENUTKA

Upoštevač povedano in ugotovljeno, bi lahko sklepali:

1. Enoznačen odgovor na v naslovu zastavljeno vprašanje ni mogoč.

2. Živimo v času, ko znanstvena misel spet odkriva človeka kot individua, prav kot so pred pol tisočletja pisali o »spoznavajočem subjektu«.

3. Moderna znanstvena misel (okoli leta 1600) je svoj pristop zasnovala in zgradila na metodi apriornega strahu, ki se je izražala v načelu metodološkega dvoma. Danes, ob prelomu tisočletij, je stanje planeta, človeštva in človeka kot posameznika vsekakor nezadovoljivo.

4. Videti je, da se kolo zgodovine (človeške, znanstvene, tehnološke in kulturnoetične misli) nekako ponavlja: v ospredje pozornosti spet postavljamo človeka kot posameznika. Štiristoletni razvoj znanstvene misli je pretekel praktično v popolni pozornosti fizikalnim pojavom, človeka kot individualno živo enoto pa znanstvena misel (avtopoieza) očitno odkriva šele v zadnjih desetletjih. Pri tem nekateri opozarjajo na potrebo po ustreznih dopolnitvi katerizijanske »delilne metode« s holistično usmerjeno metodo »polnega spektra«.

5. Če je po pol tisočletja spet stopilo v središče pozornosti iskanje resnice, se Kartezijeva »velika knjiga sveta« zgoščuje v resnico, ki jo zaobsega človek-individuum kot živa dinamična enota z zmožnostjo samoopazovanja.

6. Nekateri znanstveniki danes ponujajo domnevo, da bi bilo smiselno in mogoče resnico sveta in človeka iskati ne le z dvomom, temveč tudi z vero v človeka. Na ta način bi morda dosledneje dopolnila »apriorni strah in dvom« z »zaupanjem in upanjem«.

7. Prav v tem in takem premiku človeške misli in zgodovine ved, kot sta veda o organizaciji in praktična neizbežnost teorije o socialnem delu (in obe se ukvarjata z vprašanji življenja v enotah, celotah), smemo pričakovati in upati, da človeštvo ne bo ponavljalo napak zadnjih stoletij pretežno fizikalno in delilno usmerjene znanstvene misli in bo resneje prepoznavalo pomen in vrednote, brez katerih človeško življenje nima ne vrednosti, ne dostojanstva in ne smisla.

Prelomnost današnjega trenutka ne opozarja torej le na vprašanja strok, ampak tudi na usodnost pravilnega razumevanja.

SKLEPNA MISEL

GLEDE NA GLAVNI ŠIRŠI NASLOV RAZPRAVE

Razprava ob razlagi in opominjanju po potrebi novega pristopa navaja na naslednje:

1. Na novo smo spoznali nov koncept, to je avtopoiezo.
2. Koncept avtopoieze je v znanstveno in strokovno misel prispevala biologija, vendar je uporaben širše, kot metafora se kaže še posebnega pomena v socialnih vedah. Tu smo pozorni posebej na organizacijo in socialno delo.
3. Upoštevaajoč logiko t. i. Urwick-Ovsenikovega kvadrata, pa bi v zvezi z uporabo avtopoieze v socialnem delu mogli morda pojem in prakso tako organizacije kakor tudi socialnega dela izpopolniti takole:

Organizacija (kot sečišče diagonal v Urwick-Ovsenikovem kvadratu/krogu) se nam ob avtopoiezi kaže kot tisti agent ali tisti procesi, ki v območju svojega delo-

vanja/učinkovanja (topologija žive enote/celote) nenehno odkrivajo in identificirajo tista mesta/osebe/skupine, ki v dani konkretni situaciji potrebujejo pomoč drugega, hkrati pa enako tudi tista mesta/osebe/skupine, ki so v isti situaciji zmožne prvim dajati pomoč. Oboje ob tem kličejo k vzajemni in komplementarni akciji ali drži. Po tej poti si je namreč živ (avtopoietični) organizem praviloma vselej zmožen v potrebi pomagati sam (homeostaza), preživeti posamezne prehodne »krize« in sploh preživeti – vse do svojega »pisanega konca«, ki označuje njegovo smrt.

4. Organizacija oziroma (socialno) delo se nam torej – avtopoietično – pokaže kot relacija (razmerje) oziroma agent/proces, ki vzpostavlja in posreduje povezave med pomoči-potrebni in pomoči-zmožni. Prav v tem pa se tudi pokaže v svoji polni funkciji življenjskih procesov. Gledano tako, nam torej koncept avtopoieze ponuja nova, sveža spoznanja tako o organizaciji kot tudi o socialnem delu, torej nova obzorja skozi nove artikulacije.

Literatura

- I. ADIZES (1992), *Wie man Missmanagement überwindet*. Ulstein Management
- B. E. BABCOCK (1991), *A Phenomenological Approach to Management Self-development: A New Paradigm for Management Development*. Ann Arbor: UMI Dissertation Services.
- K. D. BAILEY (1994), *Sociology and the New Systems Theory*. New York: State University of New York Press.
- S. BEER (1980), Preface to Autopoiesis. V: H. R. Maturana, F. J. Varela (ur.), *Autopoiesis and Cognition*. Chicago: D. Reidel Publishing Company (63-72).
- G. V. BUTLER (1986), *Organization and Management*. Prentice Hall International.
- J. CHAMPY (1995), *Reengineering Management: The Mandate for New Leadership*. Harper Business
- R. DESCARTES (1957), *Razprava o metodi*. Ljubljana: Slovenska matica.
- P. DRUCKER (1990), *Neue Realitäten*. München: ECON Verlag
- (1993), *Post-Capitalist Society*. Harper Business.

- E. FROMM (1995), *The Sane Society*. New York, Chicago, San Francisco: Holt, Reinehart and Winston.
- S. HAN (1983), Epistemološki pristup organizacionim naukama. V: *Teorija i praksa samoupravne organizacije: zbornik radova II*. Simpozijum organizacionih nauka, dec. 1981. Beograd: Svetozar Marković.
- C. HANDY (1989, 1990), *The Age of Unreason*. Harvard: Harvard Business School Press.
- G. R. HOOD (1971), Thermodynamics. V: *Encyclopedia International Grolier*. New York: Grolier, Book 18: 81-83.
- S. IVANKO (1995), Prihajajoče oblike organiziranosti. *Organizacija: revija za management, informatiko in kadre*, 8: 449-455.
- E. JANTSCH (1980), *The Self-Organizing Universe*. Rim, Berlin, New York etc.: Pergamon.
- A. KIESER, H. KUBICEK (1977), *Organisation*. München: Walter de Gruyter.
- T. KUHN (1974), *Struktura naučnih revolucija*. Beograd: Nolit.
- R. LAY (1988), *Philosophie für Manager*. München: ECON Verlag.
- F. LIPOVEC (1969, 1974, 1987), *Razvita teorija organizacije*. Maribor: Obzorja.
- R. R. MATURANA, R. J. VARELA (ur.) (1980), *Autopoiesis and Cognition*. Boston: D. Reidel Publishing Company.
- J. MIGNERS (1995), *Self-producing Systems*. New York, London: Plenum Press.
- H. MINTZBERG (1983), *Structures in Fives: Designing Effective Organizations*. Prentice Hall International.
- G. NADLER, S. HIBINO, J. FARRELL (1995), *Creative Solution Finding*. Prima Publishing.
- J. NAISBITT, P. ABURDENE (1990), *Megatrends 2000*. New York: Avon Books.
- J. NAISBITT (1994), *Global Paradox*. New York: Avon Books.
- J. OVSENIK (1978), Sekvenčna analiza kategorije: delovni prispevek. *Organizacija in kadri*, 3: 231-256.
- (1979), *Organizacijske funkcije*. Kranj: Moderna organizacija.
- (1979), Izvori in razsežnosti organizacijskega problema ter možnosti za njegovo racionalizacijo. V: *Zbornik radova I. jugoslovenskega simpozijuma organizacijskih znanosti*.
- M. OVSENIK (1989), *Protivrječja i perspektive socijalnog rada: slovenačka iskustva*. Doktorska disertacija. Univerza v Sarajevu.
- I. PRIGOGINE, I. STENGERS (1984), *Order Out of Chaos*. Bantam Books.
- H. H. SEGAL (1991), *Corporate Makeover*. Penguin Books.
- G. SESSIONS (1995), *Deep Ecology for the 21st Century*. Boston, London: Shambhala.
- F. SOUFLEE (1987), *A Theoretical Framework for Social Work Practice: Implications for Social Work Administration*. Doktorska disertacija. Ann Arbor: UMI Dissertation Information Service.
- A. VILA (1994), *Organizacija in organiziranje*. Kranj: Moderna organizacija.
- W. R. WENDT (1985), *Geschichte der Sozialen Arbeit*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- M. ZELENY (1981), What is Autopoiesis? V: — (ur.), *Autopoiesis: A Theory of Living Organization*. New York: North Holland Publications.

KONFERENCA O TRGOVANJU Z ŽENSKAMI (TRAFFICKING IN WOMEN)

DUNAJ, 10. IN 11. JUNIJ 1996

Organizatorja: Evropska komisija (Bruselj) in Mednarodna organizacija za migracije (IOM).

Preprodaja žensk postaja čedalje pomembnejša oblika neregularne migracije v države Evropske skupnosti. Do nedavnega je večina žensk, ki jih seksualna industrija potrebuje in izkorišča, prihajala iz držav Azije, Afrike in Latinske Amerike, zadnja leta je v porastu število žensk iz Srednje in Vzhodne Evrope. Na tisoče žena je trženih v Zahodno Evropo, vendar je le malo primerov kdajkoli prijavljenih. Ni ga dela sveta, kjer ženske niso poniževane, prodane in kupljene kot predmet ali »glava«, opeharjene svojih pravic in dostojanstva. Smer trgovine je zmeraj ista: ženske iz revnih držav so prisiljene v bedno življenje v bogatejših državah.

RAZDELAVA PROBLEMA PREPRODAJANJA ŽENSK

Trgovina z ženskami se kaže kot problem z mnogimi obrazi, zato se ga je nujno lotiti z različnih vidikov. Na osnovi dela in spoznanj Evropskega parlamenta, mednarodnih organizacij, strokovnjakov in nevladnih organizacij je konferenca, glede na izrazitost v problematiki, vsebino razdelila v štiri delovna področja in se dotika:

1. migracijske politike,
2. pravosodnega sistema v državah,
3. uveljavljanja zakonodaje in sodelovanja policije,
4. socialne politike: ukrepi prevencije in podpora žrtev.

Ko je bila leto poprej podana pobuda za konferenco na ravni držav skupnosti evropskih držav, problem še ni bil na rednem dnevnem redu Evropske komisije.

Cilj moderne trgovine s sužnjami je seksualno izrabljanje. Prisila in poniže-

valni odnosi, ki peljejo k temu cilju, opozarjajo, da je nujno podpreti žrtve preprodaje. Taka opredelitev je novost v zahodnoevropskem političnem obravnavanju pojava prostitucije, saj je bila doslej kriva in zakonsko inkriminirana ženska, ki ponuja seksualne usluge.

Razlogi žensk, da se prepustijo tej trgovini, so revščina, pomanjkanje možnosti, želja po boljšem življenju. Vendar to ni popoln odgovor. Razlogi preprodajalcev z ženskami za seksualno suženjstvo so videti očitni: tveganje je majhno in kazni nizke, če sploh obstajajo, koristi velike. Izid preprodaje je za ženske grozljiv, pogosto so izpostavljene nasilju, brezpravnosti (nelegalno bivanje v tuji državi); zdravstveno in psihično ogrožene se morajo znajti na trgu delovne sile, da preživijo, tudi če se rešijo seksualnega izrabljanja.

NEKATERA DISKUSIJSKA VPRAŠANJA DUNAJSKE KONFERENCE

Ad 1. Ženske vstopajo legalno in nelegalno v tujo državo na različne načine.

• Zakaj so kot izvor in cilj migracije ene države pomembnejše kot druge?

• Kako potekajo rekrutacija žensk in metode prepričevanja, ki jih uporabljajo preprodajalci?

• Katere ukrepe bi morali uveljaviti v spopadanju s problemom neregularne migracije: apeliranje na potencialne žrtve in relevantne avtoritete, budnost na konzulatih in ambasadah, strožji mejni nadzor in omejevanje vizumov? Kateri so mogoči (stranski) učinki ukrepov?

Ad 2. Kazensko pravo od države do države zelo variira.

• Kakšni so sklepi glede na majhno število sodnih primerov in sodnih odločitev?

• Ali bi morali pravno uveljaviti dejstvo, če žrtev ve, da je bila rekrutirana za prostitucijo?

• Kako je definirana preprodaja žensk v državni zakonodaji članic EU? Kateri elementi naj bi ji bili lastni: nezakonita migracija, prisila, korist?

• Kako prepričati žrtve, da pričajo zoper preprodajalce?

• Ali bi morali trgovino z ženskami definirati širše, kot trgovino z ljudmi nasploh?

• Ali bi zagotovitev stalnega bivališča žrtvi pospešila pregon preprodajalca?

Ad 3. Policija ima ključno vlogo v spopadanju s suženjsko trgovino, razpolaga z natančnimi informacijami o zločinih in prekrških, vendar je le malo primerov raziskanih.

• Kako je organizirana trgovina z ženskami?

• Kaj je bilo storjenega glede na priporočila Sveta iz leta 1993?

• Kako je organizirana policija za soočanje s takimi problemi?

• Kakšne so mogoče primerjave z bojem proti prekupevanju z mamili, orožjem?

• Kateri so najpomembnejši dejavniki, ki omejujejo policijsko akcijo?

Ad 4. Varovanje žrtev.

• Kaj se je mogoče naučiti iz izkušenj držav (Belgija, Nizozemska), ki izvajajo posebne programe pomoči tem ženskam?

• Katere so posledice preprodaje za zdravje in blaginjo žrtev, njihovih sorodnikov in držav? Kako ustrezna je sedanja zdravstvena skrb za ženske, ki so vključene v preprodajo?

• Ali bi morali biti programi podpore pospeševani s pomočjo dogovorov z deželami izvora, vključujoč ustrezne ukrepe za izvajanje izobraževalne in denarne podpore s ciljem usposobiti repatriirane žrtve, da se reintegrirajo v domače okolje in ekonomijo?

PROBLEM POJAVA TRGOVINE Z ŽENSKAMI

Preprodajo žensk je mogoče primerjati z drugimi nezakonitimi oblikami trgovine,

vendar jo je težko primerjati s prekupevanjem s predmeti. V njej obstaja neki »kontroverzni patos«. Obravnavanje problema je zato skoraj nemogoče in tudi kazensko pravo na tem področju je minimalno, če sploh obstaja.

Sum o zločinu ni dovolj, ampak je treba za spoprijemanje s težavami te vrste imeti dokaze. Na razpolago so objektivna merila, s katerimi je mogoče oceniti pomembnost in donose take trgovine. Razni uradi (konzulati, uradi za migracije, specializirane pisarne) posedujejo uporabne informacije, na temelju katerih bi bilo mogoče posredovati in preprečevati njen razmah, ki se kaže zlasti v nižanju starostne meje žrtev in v številu žena iz »novo odkritih« držav. Objektivni ukrepi so na primer mogoči na področju nacionalne zakonodaje z omejevanjem vstopnih vizumov, vendar je aplikacija nemogoča v državah, ki vstopnih vizumov ne zahtevajo. Zato je videti, da bi bilo za nadzor najučinkoviteje odkriti dejavnike v državah, iz katerih zlorabljene ženske izvirajo.

Zaradi mnogoterih implikacij je problem preprodaje žensk problem človekovih pravic, problem emancipacije med spoloma, med narodi in etnijami ter menjave dobrin med ljudmi nasploh – vprašanje svobode (suverenosti), in ne seksualno ali moralno vprašanje.

Kot svetovni pojav je problem izrazito kompleksen. Čeprav obstaja veliko referenčnega znanja s tega področja (literatura, akademska znanost, socialno delo), v pristopih k reševanju problemov očitno primanjkuje politične volje. Da bi dosegli cilj, ki mu je konferenca namenjena, onemogočanje razmaha problemov, ki izhajajo iz preprodaje žensk, je nujno zbrati čimveč podatkov, ki bodo – sistematizirani in analizirani – omogočili standardizacijo pristopa.

Problemsko področje je izrazito intersektorsko (zakonodaja, zdravstvo, izobraževanje, ekonomija, množični mediji) in terja interdisciplinarnost v pristopu. Nujno je iskati nove alianse za seznanjanje o problemih, identifikacijo pojava, v uporabo metod in orodij vključiti

razpoložljive kapacitete kadrov in strokovnjakov v javnih uradih, delo na cesti, izkoristiti razpoložljive medije na tem področju, da bi razumeli profile žrtev in značilnosti pojava.

Opredelitev pojava je problem zase, saj preprodaja žensk ni le kriminal, ki je ali ni organiziran, ampak kot poslovna kupoprodajna mreža zadeva vprašanja razporeditve moči, koristi, blaginje in aktualizira vprašanje hierarhije ne le v odnosu ponujanja in dostopa do uslug, ampak kot dejavnika socialne mobilnosti (razporeditev vlog znotraj družine, v religijskih, ekonomskih, vojaških idr. sistemih), statusnih razmerij (v ponudbi in povpraševanju spolnih uslug, feministično vprašanje o ženskah med seboj, ženska-devica, mati, ločena, intelektualka), polarizacije etičnih vrednot (estetski kriteriji kot merila so evidentni npr. v

pojmih belo blago, črne sužnje, rasne lepote).

Predmet zase v pojavu je psihopatologija užitka, ki je zakonsko utemeljena v pregonu izrabe, uporabe in ponudbe spolne usluge. Zastavlja se vprašanje zgodovinsko-etične pogojenosti psihopatologije v spisih, ki predpisujejo (vloga znanosti in mejnih znanosti: vrachi, inkvizicija, skupinski vodje, svetovalci) intelektualne, estetske (telesne) in etične pogoje dostopnosti in upravičenosti užitka (problem selekcioniranja: pomen invalidnosti, iznakaženosti, telesne stigme, norosti) in konsekvantno druge prednosti in ugodnosti morale, ki omogoča odtujenost od posamezniku in njegovemu telesu lastne narave.

Bojana Kos Grabar

POGOVOR Z PATSY SOERENSEN IZ NVO PAYOKE, BELGIJA

KONFERENCA O TRGOVANJU Z ŽENSKAMI, DUNAJ, 10.-11. 6. 1996

S: Ali lahko predstavite sebe in organizacijo, v kateri delate?

P: Ime mi je Patsy Soerensen, stara sem 43 let, imam dva otroka, sem poročena. Organizacija Payoke ima začetke v letu 1987 po spopadu med prostitutkami in policijo v Antwerpnu. Živim na obrobju predela »rdečih luči«, po poklicu sem slikarka, bila sem učiteljica zgodovine umetnosti in risanja. Payoke sem ustanovila z željo, da bi organizirala gibanje prostitutk. V začetku smo se srečevali v slikarskem ateljeju, vendar je Payoke sedaj krovna organizacija različnih skupin, ne samo za prostitutke, ampak tudi za ženske, ki so žrtve trgovine, za zlorabljene otroke, take, ki so prekinili s prostitucijo, za ubežnike od doma in tiste, ki se morajo za preživetje ukvarjati s kriminalom. Vsak teden delimo pakete s hrano, kar je nenavadno, toda to počnemo, ker je mnogo ljudi revnih in potrebujejo pomoč.

S: Hrano daje...?

P: Payoke, ki ima različne podorganizacije in tudi organizacijo, ki podpira ljudi in jim ponuja materialno oskrbo. Razlog za organiziranje je hipokrizija, saj smo srečali mnogo deklet v prostituciji, ki morajo bežati pred Evroaziji, nevarnost aidsa — pričeli smo z akcijami za zaščito pred okužbo, da stranke v prostituciji uporabljajo preservative.

S: Ali je poklic slikarke pripomogel k srečanju s problemi, ker bi prostitutke prihajale k vam kot slikarski modeli?

P: Ne. Živim v soseščini, ženske poznam z domače ulice. Včasih sem zanje opravila gospodinjski nakup in ob priložnostih smo se pogovarjale o tem, da potrebujejo podporo. Počutijo se izločene, s prostitucijo začnajo zelo mlade in govori se: »Enkrat prostitutka, prostitutka na vekomaj.« Želijo se o tem pogovarjati,

ker v silni diskusiji v Evropskem parlamentu leta 1986 niso bile prisotne, saj so se bale pojaviti.

S: Ali so prostitutke Evropejke?

P: Da, iz Belgije, Nizozemske, pa tudi iz vseh delov sveta, iz Afrike, Azije... In potem sem se začela upirati trgovini z ženskami. Nekoč sem pomagala nekemu dekletu. Trije moški so prišli z njo v atelje, bila je pretepena. Bilo je grozno, kazali so nanjo. Neki Belgijec je dan pozneje razlagal, da moramo nehati podpirati prostitutke, ker so grozili. Ampak kot prostovoljke smo dve gospe, jaz in ena prostitutka začele z aktivnostmi. Moralno in materialno mi zelo pomaga sopro. To je bilo takrat vse. Sedaj smo organizacija s 14 plačanimi ljudmi, 30-40 ljudi sodelujejo kot prostovoljci. Lažje nam je.

S: Imate status nevladne organizacije.

P: Da. Imamo tudi center za pregnancy. Leta 1993 ga je ustanovila vlada. Payoke je ostala neodvisna organizacija, ker pogosto sprožamo različne procese na sodiščih, zato je bolje, da ostanemo svobodna organizacija brez državnega denarja...

S: Da ostanete neodvisni od katerekoli politične vladne organizacije?

P: Payoke je bolj gibanje.

S: Kaj pa razpoloženje javnosti do organizacije?

P: Deležni smo opazne odmevnosti. Leta 1992 so prišli k nam novinarji, ker so hoteli govoriti z dekleti, ki so nezakonito vstopile v državo. Take še vedno živijo v moji hiši. Če so zbežale iz prostitucije, so prenočevale v moji hiši. Toda bilo je vedno težje. Nekoč me je hotela odpeljati policija, ker sem prikrivala ilegalce. Zahtevali so, da povem, kje so, zato sem zbežala, ker so me hoteli zapreti.

S: Torej je nevarno tudi za vas kot Belgijko?

P: V začetku ni bilo lahko. Tudi politiki niso prijetni, ker sem govorila o strankah, uporabnikih in o hipokriziji, kar jim ne ugaja. Toda preživimo, ker smo deležni tudi podpore kralja in kraljice, kar je zelo pomembno. Fotografirani smo skupaj z njima, tisk ju podpira.

S: So tudi v Belgiji predeli mest, kjer prostitutke legalno ponujajo usluge, kot na primer v Nizozemski, kjer dekleta sedijo v oknih in plačujejo najemnino?

P: Da, veliko jih je. Če pa je kaj narobe ali je sosesčina proti, morajo kraj zapustiti ali celo bežati.

S: Ampak prostitucija seksualnih uslug je zakonita?!

P: Da. Mogoče je usluge ponujati kot samostojna oseba, zvodništvo pa je prepovedano.

S: Dekleta so torej samostojna, odgovorna same sebi.

P: To je zelo dvolično, ker mesto Antwerpen zahteva denar v višini 100.000 frankov od vsakega dekleta.

S: 100.000 frankov (pribl. 5.000 DEM)?!

P: Da, od lastnika stanovanja, sex-kluba, bordela, za vsako dekle. Sedaj se ubadamo s tem, da bi to spremenili.

S: Ali je to denar za eno leto? Ali je odvisen od števila deklet?

P: Če v okno pride drugo dekle, je treba plačati naslednjih 100.000 frankov. Noro je, ker morajo plačati ženske...

S: ...same. Torej jih »izsesavajo« vlada, moški, ki jim ponujajo »kritje«?

P: Ne od vlade, denar zahtevajo lokalne, mestne oblasti. Sedaj poskušamo to spremeniti...

S: ...na krajevni ravni?

P: Na krajevni ravni, ker ne obstaja splošen zakon za to.

S: Torej so določena mesta v Belgiji, kjer je prostitucija popolnoma prepovedana?

P: Tudi, v veliko mestih. Prostitucija je legalna, ampak imamo različne zakone, ki jih je mogoče razlagati tako, da prostitucije ni. Sedaj smo zavzeti z iskanjem rešitev, kompromisa, da lahko dekleta, če

je kje veliko povpraševanja, delajo brez represije policije. Toda če jih je na enem mestu dosti, kaj, če hoče kakšno dekle delati kje drugje? To rešujemo sedaj... Ampak naredili smo veliko revolucijo. Začeli smo s podporo prostituciji, pomagamo mladim ljudem v prostituciji, žrtvam zlorab in nasilja, tistim, ki so prekinili s prostitucijo, beguncem. Rešujemo mnogo pritožb deklet, ki nimajo pravice ostati v Belgiji.

S: Kaj z ženskami, ki imajo prostitucijo in ponujanje svojega telesa za dejanje emancipacije? Ali povzročajo probleme?

P: Poznam ta dekleta in tudi delajo v Payoke. Ena je polovico časa zaposlena kot prostitutka, drugo polovico časa izrablja kot prostovoljka na ulici. Stara je, mislim, 55 let. Prostituirala se, ker je imela prej težave, njen mož je bil odvisen od mamil. Imela je tudi težavno mladost.

S: Zase je prostitucijo sprejela.

P: Da. Včasih je mogoče imeti veliko denarja.

S: In uživa v tem, da ima mnogo denarja?

P: Da. Ampak je tudi vesela, da lahko polovico časa dela nekaj drugega...

S: ... kar ji daje drugačen socialni status.

P: Da. In to je eden izmed razlogov, da podpiramo prostitucijo, saj prostitutke zaradi sprejemljivega obnašanja lažje prekinajo in izstopijo iz prostitucije.

S: Kdo so dekleta? So to mladenke, ki so zaradi pritiskov zbežale od doma, ali so tudi odvisne od mamil, da potrebujejo denar, ali študentke?

P: Mladi ljudje? Včasih so študenti, včasih prestopniki, včasih taki, ki se radi »igrajo« zvodnika.

S: Začenja se kot igra?

P: ... in veliko imigrantskih otrok.

S: Ali obstaja povezava med prostituiranostjo in versko pripadnostjo žrtve?

P: Da. To je pomembno. Dekle iz Nigerije je zelo vesela, da smo jo rešili iz bordela. Bila je muslimanka in je spremenila svoje versko prepričanje, sedaj je katoličanka. Mnogo deklet je v zatočišču, včasih ravnamo, kot da smo v cerkvi. Sama sem svobodomiseln, nisem verna.

Dekleta imajo potrebo iti v cerkev. Nekatere so protestantke, katoličanke ali kar koli drugega. Podpiramo jih, da to počnejo, ker tako najdejo moč za obstoj,...

S: ... duševno, duhovno podporo.

P: Da, to je zelo pomembno, a o tem ne govorimo več veliko.

Bojana Kos Grabar

Robert Adams (1996), *Social Work and Empowerment*. London: Macmillan/BASW. 221 str.

Krepitev moči je postal v 90-tih eden izmed vodilnih konceptov v socialnem delu, pa tudi v drugih strokah, ki delajo z ljudmi. O tem priča tudi druga izdaja Adamsove knjige v dobro znani zbirki Praktično socialno delo (*Practical Social Work*). Knjiga je namreč prvič izšla konec 80-tih z naslovom *Socialno delo, samopomoč in krepitev moči* (*Social Work, Self-Help and Empowerment*) in je takrat zaznamovala prehod iz obdobja, ko je bila v 80-tih samopomoč ena vodilnih idej v socialnem delu, v obdobje, ko jo je v 90-tih zamenjal pojem krepitev moči uporabnikov. Knjiga je še vedno v veliki meri tudi knjiga o praksi samopomoči, vendar skozi prizmo krepitev moči. Izkazalo se je namreč, da je samopomoč lahko le krinka dominacije strokovne ideologije in moči ter nadaljevanje odvisnega položaja uporabnikov, če je ne spremlja realen premik moči.

Krepitev moči je, kot pravi Adams, pojem, ki je omogočil preseganje krize socialnega dela v 80-tih in preseganje potrošniškega modeliranja socialnega dela po načelu kvazitrgov v 90-tih. Je teoretičen in metodičen pojem, ki nam pomaga ugotoviti, kako naj ljudje pridobijo vpliv nad svojim življenjem in kako povečati moč ljudi, ki jim je primanjkuje. Adamsova definicija je:

Krepitev moči lahko definiramo kot načine, s katerimi posamezniki, skupine in/ali skupnosti postanejo sposobni vplivati na okoliščine in doseči svoje lastne cilje ter tako postanejo sposobni pomagati sebi in drugim, da maksimirajo kvaliteto svojega življenja (str. 5).

Krepitev moči se torej navezuje na različne pojme, ki jih poznamo v družbeno angažiranem socialnem delu: demokratizacija socialnih, zdravstvenih in drugih služb, sodelovanje uporabnikov pri njihovem upravljanju, načrtovanju in evalvaciji, zagovorništvo in samozagovorništvo, normalizacija, ozaveščanje, praksa, ki jo vodijo uporabniki, radikalno socialno delo, socialno delo, ki deluje proti zatiranju marginalnih skupin (ženske, rasne, prizadetosti itn.), kot tudi postmodernizem v socialnem delu. Krepitev moči bi lahko bil torej pojem, ki bi združeval raznolikost različnih borb proti družbenim krivicam, ne da bi jih pri tem reducirjal na neki skupni obrazec in predpisoval splošno in dokončno rešitev.

Po avtorjem mnenju pa nas ob uveljavljanju tega pojma čakajo številne pasti: da, paradokso, krepitev moči uporabnikov ostane odnos, v katerem uporabniki ostanejo predmet krepitev moči; da je krepitev moči enega lahko zmanjševanje moči drugega; da krepitev moči zvedeni v zgolj usposabljanje; da krepitev moči zamenjamo za samopomoč in pustimo ljudi, da si sami pomagajo, ter da s pretvezo krepitev moči podpiramo potrošniški model skupnostne skrbi, kot to počne radikalna desnica.

Korenine prizadevanj za krepitev moči gotovo ležijo v samopomočnem gibanju. Samopomoč je bila velikokrat po pravici kritizirana kot meščanski individualistični koncept, ki deluje zlasti v okolju srednjega sloja, kjer je na razpolago dovolj sredstev, da si lahko ljudje pomagajo, medtem ko v situacijah, kjer gre za nemočne in deprivilegirane sloje ali skupine, deluje zlasti kot ideološki konstrukt, podoben zgodbi Lažnjivega

Kljukca, ki je potegnil sebe in konja iz močvirja. Tudi glavne zgodovinske reference se nanašajo na samopomoč, ki so jo filantropi propagirali ob koncu 19. stoletja. Vendar Adams opozarja, da zgodovinske korenine samopomoči po drugi strani segajo tudi dlje v zgodovino, k eksperimentom utopičnih socialistov in delavski vzajemni pomoči. Hkrati pa tudi opozarja, da je gibanju za samopomoč v 80-tih predhodilo gibanje prostovoljnega dela v socialnem delu v 60-tih in 70-tih, ki ga je na neki način omogočilo, zlasti pa podprlo. Kot pogon krepitve moči pa so najbolj pomembne nekatere vrednote, ki so se razvile v okviru gibanja za samopomoč. Te so samoupravljanje, krepitev moči prek samopomoči, protibirokratska naravnost, sodelovanje in skupne izkušnje. Gibanje samopomoči je razširjeno po vsem svetu in zajema veliko različnih tematik, vključno s sadomazohizmom, evtanazijo, pravico do samomora, še zlasti pa je pomembno v »nerazvitih« deželah, kjer lahko ob pomanjkanju ustreznih služb vnaša avtentične načine vzajemne pomoči v razne vrste stiskah. Skratka, samopomoč je po eni strani pogonska sila krepitve moči, po drugi pa dekla kolonializma, če ne gre za resnične premike moči in uveljavljanja avtentičnih interesov skupin.

Na razvoj paradigme krepitve moči v socialnem delu deluje, večinoma negativno, več tokov. Demografski tokovi povečujejo absolutno in relativno število nemočnega prebivalstva. Hkrati tudi institucionalne spremembe prispevajo k zvečanem številu prebivalstva, ki potrebuje podporo in živi v skupnosti. Protislovni del poslanstva socialnih delavcev je, da so nastavljeni tudi za to, da selekcionirajo tiste, ki so potrebni družbene podpore, obenem pa velik del strokovnjakov gleda na dejavnosti uporabnikov zviška, in četudi so naklonjeni praksi uporabnikov, velikokrat le stežka najdejo pot do sodelovanja. Uspehi služb in dejavnosti, ki jih vodijo uporabniki, so preslabo ovrednoteni in publicirani, tako da imajo strokovnjaki le malo zgledov, ki bi jih pri tovrstnem delu opogumljali.

Kljub temu pa se krepitev moči uveljavlja kot nova paradigma v socialnem delu in nasploh pri delu z ljudmi in nadomešča paradigmo obravnavanja (*treatment*). Pri tem Adams, sklicujoč se na Kuhna, ugotavlja, da nova paradigma v socialnem delu ne nastaja samo v teoriji, ampak tudi v njeni aplikaciji.

Da bi kdo (strokovnjak ali uporabnik) lahko krepil moč koga drugega, mora najprej okrepiti svojo lastno. Adams govori zlasti o samorazvoju in učenju znanj in spretnosti, vendar krepitev lastne moči (*self-empowerment*) pri tem ni kakšen *psihosocialni fitness*. Krepitev lastne moči mora biti odprta za dialog z drugimi udeleženci in izhajati iz predpostavke kolektivnega boja proti zatiranju, ukvarjati se mora z neenakostmi in upoštevati strukturne značilnosti situacije. Potek krepitve lastne moči naj bi vseboval oceno situacije, načrtovanje krepitve moči in akcijo, ki ji nujno sledi refleksija procesa.

V poglavju o krepitvi moči posameznikov avtor pokaže, kako lahko procesi svetovanja in zagovorništva pripomorejo h krepitvi moči svetovanca. Za utemeljitev uporabi Freirovo delo (npr. Freire 1972). Dialog, ozaveščanje, kodifikacija in dekodifikacija, zlasti pa preraščanje v subjekta spremembe so osnovni pojmi vsakršne krepitve moči. Cilj krepitve posameznikov ni zgolj njihova večja ozaveščenost, asertivnost in samodirektivnost, ampak tudi večji optimizem in pripravljenost za kolektivno delo, ki jih pelje k njihovim ciljem. Preseganje individualizma je skorajda nujna posledica krepitve moči posameznika.

Avtor se izogne diskusiji, kako skupinsko delo krepí moč posameznikov ali skupine, oziroma, kako lahko zmanjša njihovo moč, in se posveti krepitvi moči samopočnih skupin. Poznamo samopomočne skupine, ki jih organizirajo in vodijo strokovnjaki, in neodvisne skupine, ki jih vodijo uporabniki. Vmes so še skupine, ki jih strokovnjaki le facilitirajo. Odnos med strokovnim socialnim delavcem in samopomočno skupino je v prvem primeru navidez paradoksen,

contradictio in adjecto, vendar v praktičnem oziru še vedno legitimen, pa tudi v drugem primeru (avtonomne skupine) je še vedno nujen, če ne drugače, tako, da strokovnjak to dejavnost pri svojem delu upošteva. Vseeno pa družijo te zelo različne samopomočne skupine nekatere skupne značilnosti: enakost statusa članov, podobne izkušnje, vzajemna pomoč in podpora, brezplačna udeležba, skupne vrednote in cilji ipd. Funkcije samopomočnih skupin so različne od terapevtskih, družabnih, izobraževalnih, pa do akcij v skupnosti in raziskovanja. Razpon delovanja samopomočnih in uporabniških skupin je izredno širok. Lahko je osredotočanje na neki življenjski problem (specifični problemi duševnega zdravja, zasvojenosti, spolnih in odnosnih težav itn.), lahko so anonimne skupine po vzoru Anonimnih alkoholikov, skupine za svojce in skrbnike ljudi z različnimi težavami, samopomočne terapevtske skupine, skupine za ljudi, ki imajo izkušnjo stigme (npr. HIV/aids), skupine za samorazvoj (vrstniške terapevtske skupine, skupine, povezane s spolnimi vprašanji, skupine na zdravstvenem področju), skupine za ozaveščanje (preživelci, samozagovorniki). Proces krepitev moči v skupinah se začne z iniciacijo, nadaljuje s samorazvojem in gibanjem k samopodpori in ustali v proselitizmu, pomaganju sotrpnom.

Skupine za samopomoč se začnejo z nabiranjem zadostnega števila članov, z iskanjem prostora za srečanja, oglaševanjem dejavnosti, zagotavljanjem primerne podpore, tudi v povezavi z podobnimi skupinami. V delovanju morajo doseči legitimiteto, vzdrževati angažiranost članov in priskrbeti sredstva. Ukvarjajo se s tem, kako obvladovati težave, pri katerih se čustvene zadeve mešajo s konceptualnimi, konflikti z vprašanji moči, in pogosto tudi težave z apatijo. Adams poleg svojih razmišljanj opozarja na večje število priročnikov. Pri nas je precej dobrega v sodelovanju s Hamlet Trustom za področje duševnih stisk izdala Ozara (Campbell 1996).

V poglavju o krepitevi moči skupin v

skupnosti in organizacij Adams opiše po Katzu različne faze razvijanja. Nastanek tovrstnih skupin organizacij je lahko avtonomen, lahko pa tudi nastane na pobudo strokovnjakov, ki imajo bodisi posluš za dogajanje v skupnosti, bodisi se hočejo posvetovati z uporabniki in njihovimi pomočniki. Druga faza je neformalna organizacija, ki je na neki način kumulativen učinek uporabniških pobud. V tretji fazi pride do porajanja vodstva, v četrti pa začetek formalne organizacije, na koncu pa organizacija že zaposluje plačano osebje in strokovnjake.

V poglavju o evalvaciji, ki krepi moč uporabnikov, Adams izhaja iz spoznanja, da so uporabniške pobude v resnici eksperimentalna praksa, ki jo nujno spremlja refleksija, in je načrtovanje ocenjevanja in vrednotenja te dejavnosti ključnega pomena. Ocenjevanje je potemtakem tudi dejavnost, ki omogoča krepitev moči in je zato pomembno vanjo vključiti uporabnike in jo korektno načrtovati.

Krepitev moči uporabnikov gotovo postavlja kopico vprašanj glede odnosa med strokovnjaki in uporabniki. Adams opozarja, da je v naravi odnosa odpor uporabnikov do socialnih delavcev. Lahko sicer govorimo o novem profesionalizmu, ki ima naslednje značilnosti: nadzor potrošnikov, ravnodušnost do strokovnjaških kvalifikacij, občutek skupnega jezika in namen preseganja individualistične strokovne prakse, kritični odnos, nestrpnost do tempa sprememb in angažiranost v političnih dejavnostih. Vendar je ta novi profesionalizem omejen. Nova zakonodaja o skupnostni skrbi je sicer izziv za stroko v Združenem kraljestvu, vendar je po drugi strani tudi okrepila konformizem strokovnjakov in se samopomočne skupine dostikrat uporabljajo kot tehnični dodatek posameznih socialnih programov. Uspeh nekaterih samopomočnih gibanj je imel tudi negativno posledico, da so se javne službe pričele umikati z nekaterih področij dela. Hkrati pa lahko govorimo o alternativizmu kot o nevarnosti, da tako stigmatizirane skupine prično izgubljati moč. Vendar pa je Adamsovo mnenje, da izhod

iz tega ni kritika alternative, ampak pripravljenost strokovnjakov za investiranje in dialog z alternativo. Nevarnost je tudi, da prično strokovnjaki izkoriščati uporabnike, kot se je to že zgodilo z prostovoljci, ali pa da jih kolonizirajo. Kredibilnost, podpora in sredstva lahko tudi pomenijo žrtvovanje neodvisnosti. Adams se zavzema za vzajemno krepitev moči, kultiviranje optimizma in tako podpora stroke, ki ne bo kompromitirala uporabniških pobud. Socialni delavci morajo uporabnikom pomagati razumeti tudi politične, ne samo osebne značilnosti njihovih problemov ter jih posredovati navzgor. Praksa socialnih delavcev se mora profanizirati, biti namenska in jasno usmerjena v krepitev moči, vloge strokovnjakov in uporabnikov pa se morajo čimbolj zabrisovati.

Splošna vprašanja socialnega dela, ki krepí moč uporabnikov, so po Adamsovem mnenju: kako razvijati resnično udeležbo uporabnikov namesto navidezne (jih vključiti v procese od začetka, imajo naj ključno vlogo pri ocenjevanju situacije, kako so udeleženi pri upravljanju služb. itn.), kako doseči jasnost glede učinkovitih pogojev krepitev moči (npr. nevtralni teren srečanj skupin), pripoznati, da gre pri krepitev moči tako za osebne kot tudi za kolektivne procese, maksimalno vključevati uporabnike in pomočnike v vse procese; strokovnjaki pa morajo zagotoviti, da se bodo njihove ustanove iz teh izkušenj kaj naučile. Vrednote, ki jih prinaša krepitev moči v socialno delo, so: boj proti zatiranju, politična dejavnost, večanje udeležbe, vzajemna pomoč namesto individualizma, profesionalni neprofesionalizem (uporabniki postajajo izvedenci) in antiprofesionalni profesionalizem (strokovnjaki gojijo kritiko strokovnjaštva), preseganje ciljev srednjega sloja, izziv moči strokovnjakov in neenakosti. Socialno delo, ki temelji na krepitev moči, pomeni

širjenje razpona socialnega dela, vključevanje različnih sektorjev in terja delovanje socialnih delavcev in delavk na več ravneh, hkrati pa pomeni osredotočanje na podcenjena in obrobna vprašanja.

Kot smo videli, knjiga izčrpno pregleda vprašanja, ki se porajajo ob krepitev moči uporabnikov. Čeprav rahlo suhoparno, to naredi dovolj sistematično in uporabi primere, ki ilustrirajo bolj konceptualno razmišljanje. Avtor se poleg konceptualnih lotev tudi povsem praktičnih vprašanj, vendar knjiga ni priročnik in večino praktičnih vprašanj artikulira dovolj odprto, da bralcu prepuosti iskanje odgovorov za njegovo konkretno prakso.

Na konceptualni ravni je slaba stran, da zanemari Iličevsko kritiko samopomoči kot dela v senci strokovnjakov (Ilič 1985) in se prehitro zadovolji s postvarjeno vlogo uporabnikov. Kljub temu, da nakaže probleme odvisnosti skupine od vrednot, ki jih posreduje dominantna kultura skrbi, zanemari iskanje poti subjektivizacije, kot jo poznamo npr. pri Guattariju (1984), deloma pa tudi v eksistencialističnih koreninah Freireovih spisov. Na praktični ravni bi morala knjiga, ki se ukvarja s krepitev moči, posredovati zlasti praktične napotke, kako analizirati moč v konkretnih situacijah, kako izrisati zemljevide moči, ki bi tako skupinam uporabnikov kot tudi udeležnim socialnim delavcem pomagali najti tiste vire moči, ki so jim na voljo. Kajti moč je navsezadnje konkretni politični vektor v nekem prostoru. Tu bi bralca spomnil na tisto, kar smo zvedeli od italijanskih kolegov (Basaglia 1981; Gilli 1977), ki se naslanjajo na gramscijevsko tradicijo. Brez konkretne analize moči postane, kot ponavadi, postmodernizem, na katerega prisega avtor, le puhla fraza.

Vito Flaker

Literatura

- F. BASAGLIA (1981), *Negacija institucije*. Beograd: Vidici br. 5.
 P. CAMPBELL (1996), *Kako začeti*. Maribor: Ozara.
 P. FREIRE (1972), *Pedagogy of the Oppressed*. Penguin Books.
 G. A. GILLI (1977), *Kako se istražuje*. Zagreb: Školska knjiga.
 A. GRAMŠI (1973), *Problemi revolucije*. Beograd: BIGZ.
 F. GUATTARI (1984), *Molecular Revolution*. Penguin Books.
 I. ILIĆ (1985), *Pravo na zajedništvo*. Beograd: Rad.

Andreja Kavár Vidmar
UPOŠTEVANJE DRUŽINE V DELOVNEM PRAVU

Dr. Andreja Kavár Vidmar, diplomirana pravnik, je izredna profesorica za delovno pravo in socialno varnost na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani

Odnos med svetom dela in družino je pomemben za kakovost življenja in za uspešnost delovnih organizacij. Upoštevanje družine v delovnem pravu je načeloma spolno nevtrarno, a se povezuje z vprašanjem zaposlovanja in dela žensk. V prispevku so prikazane delovnopravne norme, ki v Sloveniji urejajo to področje: konvencije Mednarodne organizacije dela, zakonodaja in kolektivne pogodbe. Ilustrirane so z nekaj podatki iz drugih držav. Pravice delavcev z družinskimi obveznostmi so v Sloveniji na visoki ravni. Ureditev pa je toga, premalo upošteva individualne okoliščine, ne gre v korak z razvojem delovnega prava v svetu. Predvsem pa razmeroma obsežnih pravic ni mogoče uspešno varovati.

Anica Klemenc-Žvikart
POSREDOVANJE SOCIALNE SLUŽBE V POSTOPKIH DODELITVE OTROK

Anica Klemenc-Žvikart je diplomirana socialna delavka, zaposlena na Centru za socialno delo Dravograd

V članku sta prikazana dva primera dodelitve otrok po razvezi, v enem primer izvenzakonske, v drugem zakonske partnerske skupnosti. Iz obeh primerov so razvidne neugodne posledice sodnega postopka ob razvezi, ki zadevajo skupne otroke. Sodišče namreč dodeli vsakega otroka samo enemu partnerju, kar lahko odvzame drugemu dobršen del motivacije za to, da bi prevzel svoj del odgovornosti za otroka. Avtorica je naklonjena rešitvi, po kateri bi formalno skrbništvo za otroka tudi po razvezi obdržala oba starša, oziroma, po kateri bi se skupaj odločala v korist otroka že med postopkom razvezovanja njune zveze, namesto da ga uporabljata kot orožje v svojem medsebojnem boju.

Marija Ovsenik
SOCIALNO DELO V ORGANIZACIJAH – DA ALI NE?
NEKATERE DILEME SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI DANES

Dr. Marija Ovsenik je docentka za področje organizacije in managementa na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani

Avtorica se loteva naslovnega vprašanja z velikim zamahom. Ugotovi, da čas neposredno po državni osamosvojitvi Slovenije sovpada z velikim valom prehoda od industrijske v postindustrijsko in postkapitalistično družbo. Spretni pojav visoke stopnje brezposelnosti je zajel tudi socialne delavce. Problem pa je še toliko ostrejši, ker čas industrijske družbe ni zgradil splošne teorije niti za področje organizacije niti za področje socialnega dela. Ob tem ugotavlja celo, da ti dve dejstvi nista naključje, saj tradicionalna kartezijanska znanstvena metoda delitve do zadnjih podrobnosti ni bila prirejena za preučevanje življenja, ki se odvija in manifestira v enotah, kartezijanska delilna metoda pa te posebnosti ne upošteva, jo prezre. Okrog leta 1970 je biologija prispevala nov koncept, avtopoiezo, ki je usmerjena prav na preučevanje živih organizmov. Poleg tega se v zadnjih desetletjih uveljavlja tudi nova paradigma, po kateri vse, kar je izrečeno, izreče opazovalec-človek. Iz teh dveh novosti izhaja priporočilo za dopolnitev kartezijanske delilne metode v njenem apriornem strahu in dvomu z apriornim verjetjem in zaupanjem osebi, katere avtonomnost in identiteta zahtevata upoštevanje tudi moralno-etičnih vidikov in vrednot.

Editor's Notes

The present issue – on account of the abundance of the former one somewhat thinner – is introduced by Andreja Kavar Vidmar with an analysis of the Slovenian labour legislation from the standpoint of the protection of women and the protection of equality of the sexes before law. She finds, among other things, a certain contradiction between the progressive legislation on the one hand and the inconsistencies within its individual segments on the other.

Next, Andreja Klemenc-Žvikart presents two cases of the practice of a centre of social work regarding the assignment of children after divorce. Both cases are quite ordinary, but precisely in this very instructive. Notably, there is, first, the problem of the child who in the procedure of divorce are often the victim of his/her parents' conflict, and second, the problem of centres of social work which have to deal with weakly motivated partners and make them concentrate more on the benefits of children than on their mutual relationship.

Let us add that according to the Slovenian legislation, it is usually the court that decides on the guardianship of children; however, in many cases the decision is left to a centre of social work. Such are the cases of legal marriage, in which a centre is asked to form an expert opinion for the court to decide, and even more so the cases of common-law marriage, in which it is solely upon a centre to make a decision.

The former issue of the journal was dedicated to an anniversary – 40 years of existence of School of Social Work in Ljubljana. Since not all contributions could be included, we are here publishing a paper in which Marija Ovsenik grapples with wider theoretical and epistemological aspects of organisation and management.

Andreja Kavar Vidmar

CONSIDERATIONS ABOUT FAMILY IN LABOUR LEGISLATION

Andreja Kavar Vidmar, Ph. D., is associate professor of labour legislation at University of Ljubljana School of Social Work

The relation between the sphere of work and family is important for the quality of life and for the success of a business. Considerations about family are generally neutral with regard to gender, yet related to the problems of employment and work of women. The paper presents labour legislation norms relevant in Slovenia: the conventions of the International Labour Organisation, the local legislation and collective contracts, illustrated with some data from abroad. There is a high level of the rights of workers with family engagements in Slovenia. However, legal regulation is rigid, does not take individual circumstances into account to a sufficient degree, does not keep pace with labour legislation elsewhere in the world, and most of all, the relatively extensive rights cannot be successfully protected.

Anica Klemenc-Žvikart

THE MEDIATION OF A SOCIAL SERVICE IN THE PROCEDURE OF ASSIGNING CHILDREN

Anica Klemenc-Žvikart, B. A., is a social worker at the Centre of Social Work in Dravograd

The paper presents two cases of assigning children after divorce, in one case of a common-law marriage, and in the other of a legal one. Both cases show disadvantages of the judicial procedure of divorce in view of what it means for the children. The court, namely, assigns each child to one (former) partner alone, which often decreases the motivation of the other one to take his or her share of the responsibilities for the child. The author's stand is clearly in favour of the solutions that the formal guardianship of a child is kept by both parents even after divorce, or else, that they jointly make decisions about the child's upbringing even during the procedure of divorce, instead of trying to use the child as a weapon in their mutual fight.

Marija Ovsenik

SOCIAL WORK IN ORGANISATIONS – YES OR NO?

SOME DILEMMAS OF PRESENT-DAY SOCIAL WORK IN SLOVENIA

Marija Ovsenik, Ph. D., is senior lecturer of the problems of organisations and management at University of Ljubljana School of Social Work.

The author's starting point is the realisation that the time immediately following the establishment of Slovenia as an independent state corresponds to the great wave of transition from an industrial society into a post-industrial and post-capitalist one. Its side effect, a high degree of unemployment, has affected social workers as well. The problem is even more pressing, as in the period of industrial society no general theory either for organisations or for social work has been built. The two facts, in author's view, are not coincidental, because the traditional Cartesian scientific method of division into the smallest detail has not been adapted for the studies on life which takes place and manifests itself in units, disregarded and overlooked by the Cartesian dividing method. Around 1970, biology contributed a new concept, *autopoiesis*, aimed at research of living organisms. Besides, the last few decades have seen a new paradigm, according to which all that is said is said by an observing human. These two novelties entail a recommendation to supplement the Cartesian method of an *a priori* fear and doubt with an *a priori* belief and trust in a person whose autonomy and identity require taking into account the moral-ethical aspects and values.

Novi izdaji:

Judith Lewis Herman, Carol-Ann Hooper, Liz Kelly,
Birgit Rommelspacher, Valerie Sinason, Moira Walker

Spolno nasilje

Feministične raziskave za socialno delo

Predgovor Darja Završek

Zbirka Ženske in duševno zdravje

Cena 2500 SIT

Traudi Mihalič, Milan Ambrož

Samorazvoj za konkurenčnost organizacije

Zbirka Management v socialnem delu

Cena 2940 SIT

Obe knjigi lahko naročite pisno ali po telefonu na uredništvu Socialnega dela

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo

- Besedilo je treba oddati hkrati na disketi in v izpisu. Izpis naj ima dvojne razmake (30 vrstic na stran), 65 znakov na vrstico (velikost znakov: 10 pik).
- Besedilo na disketi naj bo zapisano v enem od naslednjih programov: WordStar, WordPerfect, Word for DOS ali Write for Windows, lahko pa tudi v formatu ASCII ali .txt, vendar brez preloma vrstic.
- Besedilo na disketi naj bo neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov. Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo zaznamovane na izpisu. Za citate, opombe naslove ipd. bomo uporabili naš standarden tisk.
- Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte zgolj za poudarjeno besedilo, v referencah kakor na zgledih spodaj in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove, razločevanje citatov ipd.
- Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi zaradi kakšnega posebnega učinka želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, zaznamujte to na izpisu.
- Vse opombe naj bodo v formatu opomb (*footnotes* ali *endnotes*) ali pa pomaknjene na konec besedila.
- Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane (na disketi), se posvetujte z uredništvom.
- Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu prilimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako:

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields. Women, men and ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press.

J. Chasquet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A Psychoanalytic Essay on the Malady of the Ideal*. New York: Norton.

— (1991), Sadomasochism in the perversions: some thoughts on the destruction of reality. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo* 32, 1-2: 54-60.

Didier-Weil et al. (1988), *El objeto del arte*. Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicott (1949), Mind and its relation to the psyche-soma. V: — (1975), *Through Pediatrics to Psychoanalysis*. New York: Basic Books.

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo ime (v zgledih zgoraj inicialke) lahko tudi izpišete.

• Reference v besedilu naj bodo urejene tako: (avtor, koavtor, leto, stran; avtor, koavtor, leto, stran; itn.); enako, če gre za urednika. Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati. Npr.: (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil et al. 1988; Winnicott 1949: 145; Chasquet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87). Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ...po Millerjevi (1992: 121) je... ali ...po Millerjevi (*ibid.*) je... Kadar je referenca izključna ali bistvena vsebina opombe pod črto, oklepaja ne pišite.

• Vse tuje besede (razen imen) in latinska bibliografska napotila (*ibid.*, *op. cit.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnujete svoj prevod, ga postavite med poševni črti, npr.: ... *igra /play/* ...; s takimi črtama zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: ... "/družina/ ima funkcijo"...; ...po Millerjevi je "funkcija družine /je/"...

• Posebna datoteka naj vsebuje povzetek v ne manj od 10 in ne več od 15 vrsticah. Omembe avtorja naj bodo v tretji osebi.

• Posebna datoteka, katere ime je priimek avtorja besedila, naj vsebuje kratko informacijo o avtorju (v tretji osebi). V datoteki Y bo torej pisalo:

Sociologinja dr. X Y je asistentka na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.

• Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni izrazi, jih pripišite v oklepaju.

social work

Vol. 35, December 1996, Part 6

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Board

Vika Bevc

Vito Flaker

Anica Kos

Blaž Mesec (Chair)

Pavla Rapoša Tajnšek

Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

Editor-in-Chief

Bogdan Lešnik

Editors

Darja Zaviršek (book reviews)

Srečo Dragoš (research)

Jo Campling (international editor)

Address of the Editor

Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 61) 13-77-615, fax 13-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si

Advisory Board

Franc Brinc

Gabi Čačinovič Vogrinčič

Bojan Dekleva

Andreja Kavar Vidmar

Zinka Kolarič

Mara Ovsenik

Jože Ramovš

Tanja Rener

Bernard Stritih

selected contents

Andreja Kavar Vidmar

CONSIDERATIONS ABOUT FAMILY IN LABOUR LEGISLATION

459

Anica Klemenc-Žvikart

THE MEDIATION OF A SOCIAL SERVICE IN THE PROCEDURE OF ASSIGNING CHILDREN

511

Marija Ovsenik

SOCIAL WORK IN ORGANISATIONS – YES OR NO?
(SOME DILEMMAS OF PRESENT-DAY SOCIAL WORK IN SLOVENIA)

521

EDITOR'S NOTES & ENGLISH ABSTRACTS

551

članka

- Andreja Kavar Vidmar
UPOŠTEVANJE DRUŽINE V DELOVNEM PRAVU 459
- Anica Klemenc-Žvikart
POSREDOVANJE SOCIALNE SLUŽBE V POSTOPKIH DODELITVE OTROK 511

ob 40. obletnici Visoke šole za socialno delo

- Marija Ovsenik
SOCIALNO DELO V ORGANIZACIJAH – DA ALI NE?
(NEKATERE DILEME SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI DANES) 521

poročilo

- KONFERENCA O TRGOVANJU Z ŽENSKAMI • Bojana Kos Grabar 537

intervju

- PATSY SOERENSEN IZ NVO PAYOKE, BELGIJA • Bojana Kos Grabar 541

recenzija

- Robert Adams (1996), *Social Work and Empowerment* • Vito Flaker 543

povzetki

- SLOVENSKI 549
- ANGLEŠKI 551